

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલય, અમદાવાદ

ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૪૫૭/૧૯૯૧

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ જે.એન. ભટ્ટ

=====

૧.	શું સ્થાનિક સમાવારપત્રોના રિપોર્ટર્સને ચુકાદો જોવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે?	હા
૨.	રિપોર્ટર્સને સંદર્ભિત કરવાં કે નહિ?	હા

૩.	શું ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવાં ઇચ્છે છે?	ના
૪.	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણ, ૧૯૫૦ ના અર્થઘટન કે તેનાં હેઠળ કરવામાં આવેલ કોઈ હુકમ સબબ કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રશ્ન સમાવિષ્ટ છે?	હા
૫.	દીવાની ન્યાયાધીશને પરિપત્રિત કરવું કે નહિ?	

=====

ગુજરાત રાજ્ય

વિરુદ્ધ

રઘુ @ રાઘવભાઈ વશરામભાઈ

=====

ઉપસ્થિતિ:

અપીલકર્તાઓ તરફથી શ્રી એ.ડી. ઓઝા, સરકારી વકીલ, સામાવાળાઓ
નં. ૧-૨ (મૂળ આરોપી નં. ૧ અને ૨) તરફથી શ્રી યોગેશ એસ.
લાખાણી, સામાવાળા નં. ૩ (મૂળ આરોપી નં. ૩) તરફથી શ્રી બી.બી.
નાયક [સી એ વી]

=====

કોરમ: શ્રી ન્યાયમૂર્તિ જે.એન. ભટ્ટ

નિર્ણયની તારીખ: ૨૫/૦૧/૨૦૦૨

પ્રસ્તાવના સ્વરૂપ:

સર્વપ્રથમ, આ બાબતનો ઉદ્દેખ કરવો યોગ્ય રહેશે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (ફિ.પ્ર.સં.) ની કલમ ૩૭૮ હેઠળની નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલમાં, આ અદાલતના બે વિધાવંત ન્યાયાધીશોએ અસહમતિપૂર્ણ અને ભિન્ન અભિપ્રાયો વ્યક્ત કર્યા હોવાને કારણે, વિધાવંત મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ ફિ.પ્ર.સં. ની કલમ ૩૮૨ની જોગવાઈઓનો ઉપયોગ કરીને આ અપીલ સંદર્ભિત કરી છે અને આ રીતે, આ એકલ પીઠની રચના એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે તે નિર્ધારિત કરે, ઠરાવે અને નિર્ણય આપે કે આ કેસ નિર્દોષ છૂટકારાનો છે કે દોષિત ઠેરવવાનો છે કે પછી ફિ.પ્ર.સં. ની કલમ ૩૮૨ મુજબ અનુદેશિત અન્ય કોઈ હુકમ અથવા દિશા માટેનો છે?

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૮૨ની જોગવાઈઓ પર નજર કરવામાં આવે, તેમની મૂલવણી કરવામાં આવે અને તેમની તપાસ કરવામાં આવે તે પહેલાં, પ્રથમ તબક્કે, આ નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલના કાનૂની નિર્ણય માટે વિચારણા આવશ્યક બને તેવી હકીકતી રજૂઆતને ઉદ્ગત કરવું યોગ્ય રહેશે.

આ અપીલમાં અપીલકર્તા એવા ત્રણ આરોપીઓ સામે ચાલેલા મુકદ્દમાનો સાર એવો છે કે અમરેલી શહેરના બજારમાં રાજકમલ હોટેલથી અમરેલી ટાવર રોડ તરફ જતાં માર્ગ પર સ્થિત પટેલ રેસ્ટોરન્ટ પાસે, તા. ૧૯મી જુલાઈ, ૧૯૮૮ના રોજ સાંજે અંદાજે ૪.૪૫ વાગ્યે, એક દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ઘટના બની હતી. આ ઘટનાનો અંત પરિણીત અને એક સંતાન ધરાવતા ચક્કુ @ શેખર રવિશંકર શુક્લા નામના વ્યક્તિના હત્યાજન્ય મૃત્યુમાં આવ્યો.

રાજ્યની પહેલ પર દાખલ થયેલી આ નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધ અપીલ, સામાવાળાઓ એટલે કે મૂળ આરોપી નં. ૧ થી ૩ ના નિર્દોષ છૂટકારા સામે છે; સુવિધા અને સંક્ષિપ્તતા હેતુથી, તેઓને અહીંથી આગળ, જેમ નીચલી અદાલત સમક્ષ આરોપી તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા, તેમ જ ઉલ્લેખવામાં આવે છે. તેમની સામે સેશન્સ કેસ નં. ૭૦/૮૮ માં, મુખ્ય આરોપરૂપે, આંક ૫ મુજબ, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સહવાંચિત કલમો ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળ વિચારણા હાથ ધરવામાં આવી હતી. આરોપી નં. ૧ (એ-૧) આરોપી નં. ૨ (એ-૨) નો પિતા છે. એ-૩, એ-૨ નો મિત્ર રહ્યો છે. આ કેસની સામાન્ય વિશેષતા એ છે કે તમામ આરોપીઓ તથા મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ, બન્ને, તેમના ઉપનામોથી ઓળખાતા હતા.

ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી, નવનીત રતિલાલ, દ્વારા નોંધાવવામાં આવેલી ફરિયાદના આધારે, અમરેલી સિટી પોલીસ દ્વારા સી.આર. નં. ૭૨/૮૮ હેઠળ ગુનો

નોંધાયો હતો, અને તપાસ પૂર્ણ થયા પછી, તમામ આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ચાર્જશીટ (ચાલાન) તા. ૨૧.૭.૮૮ના રોજ અમેરેલીના માનનીય મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવી હતી અને ત્યારબાદ, તે સેશન્સમાં ચલાવપાત્ર કેસ હોવાથી, સેશન્સ કોર્ટ, અમેરેલીને સોંપવામાં આવ્યો હતો. તે સેશન્સ કેસ નં. ૭૦/૮૮ તરીકે નોંધાયો હતો. માનનીય સેશન્સ જજે તા. ૧૧.૧૦.૮૦ના રોજ તમામ ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ આરોપ ઘડ્યા હતા. એ-૧, રઘુ, વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સહવાંચિત કલમ ૧૦૮ અને ૧૧૪ હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે એ-૨, ઘાના, જે એ-૧નો પુત્ર છે, તેની વિરુદ્ધ કલમ ૩૦૨ હેઠળ તેમજ કલમ ૩૦૨ સહવાંચિત કલમ ૧૦૮ અને ૧૧૪ હેઠળ અને વૈકલ્પિક રીતે કલમ ૩૪ હેઠળ પણ, તેમજ કલમ ૩૨૩ હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે એ-૩, સંજય, વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સહવાંચિત કલમ ૧૦૮ અને ૧૧૪ હેઠળ અને વૈકલ્પિક રીતે કલમ ૩૦૨ સહવાંચિત કલમ ૩૪ હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. આરોપી વ્યક્તિઓએ તેમના વિરુદ્ધના આરોપો નકારી કાઢ્યા હતા અને પોતાના ઉપર વિચારણા ચલાવવાની માંગણી કરી હતી. તેથી, સેશન્સ કોર્ટ, અમેરેલીમાં પૂર્ણ સેશન્સ વિચારણા ચલાવવામાં આવી હતી.

ફરિયાદ પક્ષની રોગવિજ્ઞાનસંબંધિત પૂર્વાનુમાન:

ફરિયાદ પક્ષના કેસનો સાર એવો રહ્યો છે કે હત્યાનું અપરાધ અમરેલી શહેરમાં પટેલ રેસ્ટોરન્ટ નજીક તા. ૧૯.૭.૮૮ના રોજ સાંજે અંદાજે ૪.૪૫ વાગ્યે બન્યો હતો. સામાવાળાઓ, જે મૂળ આરોપી વ્યક્તિઓ છે, તેમના ઉપર એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે તેમણે જીવલેણ હથિયારો સાથે મળી એક ચક્કુ ઉપનામ શેખર રવિશંકર શુક્લાનું મૃત્યુ કરવાના સામાન્ય આશયની રચના કરી હતી. તેથી, ફરિયાદ પક્ષે એવો આક્ષેપ કર્યો હતો કે તમામ આરોપી વ્યક્તિઓએ મૃતક ચક્કુને મારી નાખવાનો સામાન્ય આશય રાખ્યો હતો અને તે સામાન્ય આશયને અનુસરીને, જ્યારે મૃતક ચક્કુ ઉપનામ શેખર, જે અમરેલી ટાઉન માર્કેટના ‘ચોરાપા-એરિયા’ ખાતે, જે અપરાધનું સ્થળ છે, એક પાનની દુકાન ચલાવતો હતો, પોતાના મિત્ર નવનીત રતિલાલ, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૧, ફરિયાદી, સાથે નાસ્તો લેવા માટે પાનની દુકાન પરથી નીકળ્યો અને તે દરમિયાન, સ્ટેશન રોડ પર આવેલ ટાવર એરિયા પસાર કર્યા પછી તેઓ પટેલ રેસ્ટોરન્ટ નજીક પહોંચ્યા, ત્યારે તે સમયે ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓ ત્યાં ઊભા હતા. તે સમયે, આરોપી નં. ૨, જે આરોપી નં. ૧નો પુત્ર છે, તેણે આરોપી નં. ૧, પોતાના પિતા, સમક્ષ મૃતક ચક્કુ ઉપનામ શેખર તરફ આંગળી ચીંધતા કહ્યું હતું કે શેખર એક હઠીલા માણસનો પુત્ર છે અને તે જ્યારે જ્યારે તેને મળતો ત્યારે પોતાની આંખોના ઇશારાથી તેને ધમકી આપતો હતો. તેથી, એ-૧ રઘુ, જે એ-૨નો પિતા છે, તેણે તેને તેનો અંત લાવવા કહ્યું. ત્યારબાદ, એ-૧ અને એ-૩, સંજય, ઉપનામ ગઢી, મૃતક ચક્કુ શેખર જ્યાં ઊભો હતો ત્યાં તેની નજીક દોડી

ગયા અને તેને પકડીને પટેલ રેસ્ટોરન્ટની બહાર આવેલા મોટા ચૂલા (ફાયર પ્લેસ, જેને સ્થાનિક ભાષામાં ‘શાઘડા’ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે) પાસે લાવ્યા. આ મોટો ચૂલો નાસ્તો બનાવવાની કામગીરી માટે બનાવવામાં આવેલ અને તે માટે જ ઉપયોગમાં લેવાતો હતો. આ મોટો ચૂલો પટેલ રેસ્ટોરન્ટની બહાર હતો, જે હોટેલ અથવા રેસ્ટોરન્ટની બહાર ગરમ નાસ્તાની વસ્તુઓ બનાવવા માટેની એક સામાન્ય સ્થાનિક પ્રથા છે અને સોરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં આવા સ્થળે તે સામાન્ય લક્ષણરૂપ બાબત છે, જેમ કે બાર સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા વધુમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે એ-૧, રઘુએ પોતાના હાથમાં રહેલી લોખંડની સળીથી મૃત્યુ પામનાર ચાકુ @ શેખરના શરીર પર પ્રહાર કરવા શરૂ કર્યા. એ-૩, સંજયે મૃત્યુ પામનાર શેખરના હાથ પકડી રાખ્યા હતા અને તે સમયે, આરોપી નં.૧, જે આરોપી નં.૨ના પિતા છે, તેમણે પોતાના પુત્રને તેને પૂરું કરી નાખવા જણાવ્યું અને તેથી એ-૨, ઘનાએ પોતાની પેન્ટની ખિસ્સામાંથી છરી કાઢી છાતીના ડાબા ભાગ અને પેટના ભાગમાં છરીના ત્રણ ઘા માર્યા, જેના પરિણામે મૃત્યુ પામનાર બૂમો અને ચીસો પાડવા લાગ્યો. તે સમયે ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૪, પરશોત્તમ હનુભાઈ ત્યાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેઓ તથા નવનીત રતિલાલ, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૧, વચ્ચે પડ્યા અને તે સમયે ઈજાગ્રસ્ત શેખરને બચાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. ત્યારબાદ, તમામ આરોપીઓ ત્યાં મુદામાલ મોટરસાયકલ છોડી અને પોતાના કબજામાં રહેલા તથા કથિત રીતે તેમના દ્વારા વપરાયેલા ગુનાસૂચક હથિયારો લઈ નાસી ગયા.

મૃતક, તે સમયે, ઘાયલ શેખરનું રક્તસ્રાવ થઈ રહ્યું હતું. તેથી, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૧ અને ફરિયાદી નવનીત રતિલાલ તથા ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૪ પરશોત્તમ દ્વારા તેને સારવાર માટે સિવિલ હોસ્પિટલમાં ખસેડવામાં આવ્યો હતો. ફરિયાદ પક્ષની કથા મુજબ, મૃતક વાસ્તવમાં બેહોશીની સ્થિતિમાં હતો. તેને સિવિલ હોસ્પિટલમાં લઈ જતાં, તપાસ કર્યા બાદ, સંબંધિત તબીબે તેને મૃત જાહેર કર્યો હતો. તેથી, મૃતદેહને શવપરીક્ષણ માટે શબગૃહમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો.

ફરિયાદ પક્ષનો આ પણ મામલો છે કે ઘટના દરમિયાન, પટેલ રેસ્ટોરન્ટ નજીક આવેલા ટ્રાફિક પોઇન્ટ પર ફરજ પર રહેલો એક પોલીસ કોન્સ્ટેબલ ઘટનાની જાણ થતાં શહેર પોલીસ સ્ટેશન પર ગયો હતો અને ઘટનાની જાણ કરી હતી. ત્યારબાદ, પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર શ્રી વાઘેલા ગુનાસ્થળે આવ્યા હતા, અને ઇજાગ્રસ્તને સિવિલ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો હોવાનું જાણ થતાં તેઓ હોસ્પિટલ ગયા હતા. પરંતુ, હાય! તેમણે જાણ્યું કે ઇજાગ્રસ્ત હવે જીવિત રહ્યો નહોતો અને તેને અગાઉથી જ મૃત જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો તથા મૃતદેહ પોસ્ટમોર્ટમ તપાસ માટે પડ્યો હતો.

તપાસની શરૂઆત:

તથા છતાં, કારણ કે ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૧ નવનીત, ફરિયાદી અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૪ પરશોત્તમ હોસ્પિટલમાં હતા, તેથી પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર શ્રી

વાઘેલાએ તેમની મુલાકાત લીધી અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૧ નવનીત પાસેથી તેણે વર્ણવ્યા મુજબ ફરિયાદ નોંધાવી, જે નોંધણી માટે પોલીસ સ્ટેશનમાં મોકલવામાં આવી અને, આ રીતે, તપાસ હાથ ધરવામાં આવી.

ફરિયાદી પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરે ગુનાસ્થળનો પંચનામો કર્યો અને એ જ દિવસે સાક્ષીઓના નિવેદનો નોંધ્યા. તેના પછીના દિવસે આરોપીઓ હાજર થયા અને પોલીસ સમક્ષ આત્મસમર્પણ કર્યું અને તેથી તેઓને કસ્ટડીમાં લેવામાં આવ્યા. આરોપી નં.૨, ઘાના, એ ગુનાસંબંધી મુદામાલ છરી શોધી બતાવવાની પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી અને તેથી તે બાબતમાં શોધ પંચનામું કરીને તે કબજે લેવામાં આવી. તપાસ થોડા દિવસો સુધી ચાલુ રહી અને ત્યારબાદ આરોપીઓ વિરુદ્ધ પૂરતા પુરાવા મળી આવતાં, તપાસ અધિકારીએ તા. ૨૧.૭.૮૮ના રોજ માનનીય મુખ્ય ન્યાયિક દંડાધિકારી, અમરેલી સમક્ષ આરોપીઓ સામે ચાર્જશીટ દાખલ કર્યું અને હત્યાના કેસનો સેશન્સમાં વિચારણાર્થ કેસ હોવાથી આરોપીઓને સેશન્સ કોર્ટને સોંપવામાં આવ્યા. આ રીતે, માનનીય સેશન્સ જજ, અમરેલીએ ચાર્જશીટના આધારે સેશન્સ કેસ નં. ૭૦/૮૮ તરીકે કેસ નોંધ્યો.

સેશન્સ કોર્ટએ આરોપીઓ વિરુદ્ધ આંક ૨ પર આરોપ નક્કી કર્યા હતા. આરોપી નં. ૨ વિરુદ્ધ, મૃત્યુ પામેલા શેખરની ઇરાદાપૂર્વક છરીના ઘા મારી હત્યા કરવા બદલ, ભારતીય દંડ સંહિતા (આઈ.પી. કોડ) ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે એ-૧ વિરુદ્ધ આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૨

સહપઠિત કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. તે જ રીતે, એ-૩, સંજય વિરુદ્ધ પણ, આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૨ સહપઠિત કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળ દંડનીય ગુનો કરવા બદલ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. તમામ આરોપીઓ વિરુદ્ધ, વૈકલ્પિક રીતે પણ, આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૨ સહપઠિત કલમ ૩૪ હેઠળ દંડનીય ગુનો કરવા બદલ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. આરોપી નં. ૧, રઘુ વિરુદ્ધ પણ, મૃત્યુ પામેલાના શરીર પર લોખંડનો ઘા મારવા બદલ કલમ ૩૨૩ હેઠળ ગુનો કરવા અંગે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.

વિદ્વાન સેશન્સ જજે, ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાનું વિશ્લેષણ, પરીક્ષણ અને મૂલવણી કર્યા બાદ તથા પરસ્પર પ્રતિસ્પર્ધી રજૂઆતોનો વિચાર કરીને, પોતાના રપમી માર્ચ, ૧૯૯૧ના ચુકાદા દ્વારા, આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ નિર્દોષ છૂટકારો નોંધ્યો અને પોતાના નિષ્કર્ષને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, રજ મુખ્ય કારણો દર્શાવ્યા.

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ રાજ્યના આગ્રહે રજૂ થયેલી નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલ આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા સાંભળવામાં આવી હતી. પરંતુ, ઉપરોક્ત રીતે પ્રારંભિક પરિચ્છેદમાં નોંધાયું છે તેમ, મતભેદ અને ભિન્ન અભિપ્રાયોના કારણે સંદર્ભ કરવામાં આવ્યો અને તેથી, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ આ બાબતની તપાસ અને નિરાકરણ માટે આ અદાલતને સોંપણી કરી છે.

આ અદાલતે સામાવાળાઓ, મૂળ આરોપી વ્યક્તિઓના વિદ્વાન બચાવ પક્ષના વકીલો તથા વિદ્વાન અધિક સરકારી વકીલ દ્વારા રજૂ કરાયેલ પરસ્પર વિરોધી દલીલો લાંબા મેરેથોન સમય સુધી સાંભળી છે. દલીલોની પ્રક્રિયા દરમિયાન, આ અદાલતે મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવાનો પણ પરિચય લઈને તેમની તપાસ કરી છે. બંને પક્ષોએ પોતાના પરસ્પર વિરોધી વર્ણનોના સમર્થનમાં આધારિત કેસ કાયદાનો પણ પરીક્ષણ અને વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યો છે. સંક્ષેપમાં, આ ખંડપીઠને ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૩૯૨ ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, આ નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલનું કાનૂની ભવિષ્ય નક્કી કરવા અને નિર્ણય કરવા આહ્વાન કરવામાં આવ્યું છે.

ક્ષેત્રાધિકાર વિસ્તાર – કલમ ૩૯૨, સી.આર.પી.સી.

ગુણદોષોના મૂલવણી અને વિશ્લેષણ તથા નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધની અપીલમાં ઉઠાવાયેલ પડકાર પર વિચાર આરંભતા પહેલાં, જોકે, ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૩૯૨ (જૂની કલમ ૪૨૯) માં નિહિત ભાવ, વ્યાપકતા, અવકાશ અને સત્તાઓ અંગે ખાસ કોઈ વિવાદ નથી, તેમ છતાં, જ્યારે વડી અદાલતની ખંડપીઠના બે ન્યાયાધીશો ક્રિમિનલ અપીલનો નિર્ણય કરતી વખતે મતભેદ ધરાવે છે ત્યારે ઉપસ્થિત થતી પરિસ્થિતિ સાથે વ્યવહાર કરતી કલમ ૩૯૨ની જોગવાઈઓનું નજીકથી અવલોકન કરવું યોગ્ય અને વિવેકસંગત રહેશે. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૩૯૨ નીચે મુજબ છે:

૩૯૨. અપીલની અદાલતના ન્યાયાધીશો સમાન રીતે વિભાજિત હોય ત્યારેની પ્રક્રિયા -- જ્યારે આ અધ્યાય હેઠળની કોઈ અપીલ વડી અદાલતમાં ન્યાયાધીશોની પીઠ સમક્ષ સાંભળવામાં આવે અને તેઓ પોતાના મતમાં ભિન્ન થાય, ત્યારે તે અપીલ તેમના મતો સાથે તે અદાલતના અન્ય એક ન્યાયાધીશ સમક્ષ મૂકવામાં આવશે, અને તે ન્યાયાધીશ, તેને યોગ્ય લાગે તેવી સુનાવણી કર્યા પછી, પોતાનો મત આપશે, અને ચુકાદો અથવા હુકમ તે મત મુજબ અનુસરશે: પરંતુ શરતે કે પીઠની રચના કરતા ન્યાયાધીશોમાંનો કોઈ એક, અથવા જ્યાં આ કલમ હેઠળ અપીલ અન્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે, ત્યાં તે ન્યાયાધીશ, એવી માંગ કરે તો, અપીલનું પુનઃશ્રવણ કરવામાં આવશે અને ન્યાયાધીશોની વિશાળ પીઠ દ્વારા તેનો નિર્ણય કરવામાં આવશે.

તે એવી પ્રક્રિયા માટે જોગવાઈ કરે છે, જ્યાં ક્રિમિનલ અપીલની સુનાવણી કરતી અપીલ અદાલતના ન્યાયાધીશો સમાન રીતે વિભાજિત હોય. ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ પરથી ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે કલ્પી શકાય છે કે, જ્યારે મતભેદ અથવા ભિન્ન અભિપ્રાય હોય ત્યારે વિભાગીય ખંડપીઠ માટે બે વિકલ્પો ખુલ્લા રહે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, ફૌજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતાં નીચેના બે વિકલ્પોમાંથી એકનો અમલ કરવામાં આવે છે.

(૧) ક્રિમિનલ અપીલ ત્રીજા ન્યાયાધીશને સંદર્ભિત કરી શકાય છે;

(૨) તે, ઉપરાંત, વધુ વિશાળ પીઠને પણ સંદર્ભિત કરી શકાય છે. વર્તમાન પ્રકરણમાં પહેલો ઉપાય ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ હેઠળ અપનવામાં આવ્યો છે. કલમ ૩૯૨ની પરંતુક જોગવાઈમાંથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે આવી અપીલની એકલ પીઠ દ્વારા સુનાવણી કરતી વખતે, જો આવશ્યક હોય, તો અપીલને ન્યાયાધીશોની વધુ વિશાળ પીઠ દ્વારા સાંભળવા અને નક્કી કરવા માટે દિશાનિર્દેશ આપી શકાય છે. કલમ ૩૯૨ની કાયદેસરની પદ્ધતિ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે કલમ ૩૯૨ હેઠળ સંદર્ભ થયા પછી એકલ પીઠ રચનાર ત્રીજા ન્યાયાધીશને સંબંધિત પક્ષકારોને સુનાવણીનો અવસર આપી, આવી અપીલના ગુણદોષનો સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવાની ફરજ પડે છે. તે મતભેદ વ્યક્ત કરનાર ન્યાયાધીશોના મત ઉપર અપીલીય ન્યાયાધીશ નથી અને તેને સંદર્ભ પર આવેલી ક્રિમિનલ અપીલનો નિર્ણય તથા નિવેડો મતભેદ વ્યક્ત કરનાર પીઠના ન્યાયાધીશોએ નોંધેલા મત અને નિષ્કર્ષોથી પ્રભાવિત થયા વગર કરવો પડે છે, જોકે એવો નિષ્કર્ષ ચુકાદાઓ અને દલીલોનું પરીક્ષણ તથા વિચારણા કર્યા પછી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

આવા અસહમતિમાં પ્રક્રિયાનો ન્યાયશાસ્ત્રીય વિકાસ:

અપીલના ગુણદોષ પર વિચારણા, પરીક્ષણ, વિશ્લેષણ અને મૂલવણી કરવામાં આવે તે પહેલાં, આ તબક્કે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ હેઠળની

વૈધાનિક કાર્યપદ્ધતિના પ્રકાશમાં, નીચેની વિશેષતાઓ અને આવશ્યક તત્વો નિષ્કર્ષરૂપે ઓળખી કાઢી અને ઉજાગર કરી શકાય.

(૧) કલમ ૩૯૨ (જૂની કલમ ૪૨૯) માં વપરાયેલ "અભિપ્રાય" શબ્દપ્રયોગ તે કેસમાં આપવામાં આવનાર નિર્ણય અને અમલાત્મક હુકમથી ન વધુ છે ન ઓછો.

(૨) કયા મુદ્દાઓ પર દલીલો સાંભળવામાં આવશે તે નક્કી કરવાનું તૃતીય ન્યાયાધીશનું કાર્ય છે અને તેથી, તે હંમેશા, પોતાની દૃષ્ટિએ જરૂરી માને તેમ મતભેદનો ઉકેલ લાવવા માટે સ્વતંત્ર છે. (બાબુ વિ. સ્ટેટ ઓફ ચુપી, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એસસી ૧૪૬૭, જેનો નિર્ણય માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના પાંચ માનનીય ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો.)

(૩) જ્યારે કોઈ કેસને ત્રીજા ન્યાયાધીશ સમક્ષ, ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૩૭૦ (જૂની કલમ ૩૭૮) અથવા કલમ ૩૯૨ (જૂની કલમ ૪૨૨) હેઠળ, સંદર્ભિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે ત્રીજા ન્યાયાધીશે મતભેદ ધરાવતા બન્ને ન્યાયાધીશોના અભિપ્રાયોને યોગ્ય મહત્વ આપી પોતાનો સ્વતંત્ર નિર્ણય આપવો જોઈએ. કલમ ૩૯૨ સ્પષ્ટપણે અદાલતના ચુકાદા અને આદેશો ત્રીજા ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયનું અનુસરણ કરવું ફરજિયાત, અથવા વધુ યોગ્ય રીતે કહીએ તો અનિવાર્ય, બનાવે છે. આ સિદ્ધાંત હેતુભા વિ. સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત,

એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. ૧૨૬૬ માં પણ અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં અને વિસ્તૃતરૂપે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે.

(૪) જો તે માટે યોગ્યતા હોય તો નવો દાવો પણ વિચારણા માટે લઈ સ્વીકારી શકાય છે. બી.એન. આનંદપદ્મનાભાઈ, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ એસ.સી. ૧૮૩ ના નિર્ણયમાં આ સંદર્ભમાં મહત્વપૂર્ણ અવલોકનો કરવામાં આવ્યા છે, જેનો અહેવાલ ત્યારે ઉપલબ્ધ ન હતો જ્યારે ભગત વિ. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ એસ.સી. ૧૫૦૨ નો નિર્ણય ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ દ્વારા હેતુભાના કેસ (ઉપરોક્ત) માં આપવામાં આવેલ નિર્ણયની પુષ્ટિ કરતાં કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, આ તબક્કે એ ઉદ્દેખનીય છે કે આ કેસમાં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે નવો દાવો પણ ઉઠાવી શકાય છે અને વધુમાં એવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ ની કલમ ૫(૨) તથા અન્ય કલમો તેમજ આઈ.પી.સી. ની કલમ ૪૬૭ અને ૪૭૧ હેઠળ દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ આરોપીઓના કેસમાં, ડિવિઝન બેન્ચ રચતા ન્યાયાધીશોમાં મતભેદ હતો અને મામલો તૃતીય ન્યાયાધીશને મોકલવામાં આવ્યો હતો. તૃતીય ન્યાયાધીશ સમક્ષ એક નવો દાવો રજૂ કરવામાં આવ્યો કે દિલ્હીના મેજિસ્ટ્રેટને તપાસને મંજૂરી આપવાનો અધિકારક્ષેત્ર નહોતો અને તૃતીય ન્યાયાધીશે એવો નિર્ધાર કર્યો કે સ્થાનિક અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતા મેજિસ્ટ્રેટનો હુકમ આવશ્યક હતો, અને કે ફક્ત તે જિલ્લાની અદાલતના મેજિસ્ટ્રેટને, જ્યાં ગુનો કરવામાં આવ્યો હતો, તપાસ માટે

હુકમ કરવાની સત્તા હતી અને અધિકારક્ષેત્રની બહારનો કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ એવો હુકમ કરવા સક્ષમ નહોતો. અનુસંધાને, તૃતીય ન્યાયાધીશે વિશેષ ન્યાયાધીશ સમક્ષની કાર્યવાહી રદ કરી. અપીલમાં, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ એવી દલીલ કરવામાં આવી કે તૃતીય ન્યાયાધીશ ફક્ત બે ન્યાયાધીશો વચ્ચેના મતભેદ સુધી જ વ્યવહાર કરી શકે અને સમગ્ર કેસ સાથે નહીં. આવી દલીલ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા તાત્કાલિક નકારી કાઢવામાં આવી હતી.

(૫) કલમ ૩૯૨ ની જોગવાઈઓ પરથી કાયદાનો સ્થાપિત સિદ્ધાંત એવો છે કે મતભેદનું નિરાકરણ કરવા વિનંતી કરાયેલા ન્યાયાધીશનું કર્તવ્ય એ છે કે તે સમગ્ર પુરાવાનું સ્વયં પરીક્ષણ કરે અને જે બે ન્યાયાધીશોના મતભેદને કારણે મામલો તેના અભિપ્રાય માટે ત્રીજા ન્યાયાધીશ સમક્ષ આવ્યો હોય, તેઓએ આપેલા કારણોને યથોચિત વિચારણા અને મહત્ત્વ આપ્યા પછી અંતિમ ચુકાદો આપે. તેથી, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે પુરાવાની મૂલવણી અને સંબંધિત કાનૂની સિદ્ધાંતના પરીક્ષણ બાદ, જો ત્રીજો ન્યાયાધીશ ત્રીજો અભિપ્રાય કે નિર્ણય સ્વીકારે, તો તેને એવું કરવાનો હંમેશા અધિકાર છે. ત્રીજા ન્યાયાધીશ માટે, ભિન્નમત ધરાવતા બે ન્યાયાધીશોની પીઠે વ્યક્ત કરેલા બે અભિપ્રાયોમાંથી જ કોઈ એક નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવું ફરજિયાત નથી. સંક્ષેપમાં, સ્થાપિત સિદ્ધાંત સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ત્રીજા ન્યાયાધીશનો વિવેકાધિકાર બે મતોમાંથી એક પસંદ કરીને નિર્ણય કરવા સુધી મર્યાદિત અથવા સંકુચિત નથી અને જો પુરાવાના પરીક્ષણ પરથી એવો અભિપ્રાય યોગ્ય ઠરે, તો તેને ભિન્ન અભિપ્રાય

સ્વીકારવાનો તથા ત્રીજા નિષ્કર્ષે પહોંચવાનો અધિકાર છે, ભલે તે ભિન્નમત ધરાવતા બે ન્યાયાધીશોના બે ચુકાદાઓમાં વ્યક્ત કરાયેલા બે અભિપ્રાયોમાંનો કોઈ એક ન હોય.

(૬) આ બાબત પણ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ રીતે ઉલ્લેખનીય છે કે, જ્યાં પીઠની રચના કરનાર ન્યાયાધીશોમાં મતભેદ થયો હોય અને મામલો તૃતીય ન્યાયાધીશને સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં તૃતીય ન્યાયાધીશને વિવાદરૂપ મતભેદનું નિરાકરણ તેને જરૂરી અને યોગ્ય લાગે તે રીતે કરીને અપીલના ગુણદોષ અંગે નિર્ણય લેવા સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે. તૃતીય ન્યાયાધીશે, સાવચેતીના નિયમરૂપે, નિર્દોષ છૂટકારો આપનાર ન્યાયાધીશના મત તરફ ઝુકાવ રાખવો જોઈએ, એવી દલીલ સ્વીકાર્ય અને ટકાઉ નથી. તૃતીય ન્યાયાધીશને, ભિન્ન ચુકાદાઓમાં વ્યક્ત થયેલા મતોના પ્રભાવ વિના, તમામ સંબંધિત તથ્યો, પ્રસ્તુત મહત્વના પુરાવા અને કાનૂનની સંબંધિત જોગવાઈઓનું સ્વતંત્રપણે વિચારણા કરીને પોતાનો સ્વતંત્ર મત, અભિપ્રાય અથવા નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવાનું કહેવામાં આવે છે; અને જરૂરી હોય તો ત્રીજો દૃષ્ટિકોણ અપનાવીને પણ તેવું કરી શકે છે. આ સિદ્ધાંતનું પણ સર્વોચ્ચ અદાલતે તન્વીબેન પી. દિવેટિયા વિ. ગુજરાત રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૭ એસ.સી. ૨૧૯૩ = (૧૯૯૭) ૭ એસ.સી.સી. ૧૫૬ માં પૂરતું મૂલવણીપૂર્વક પ્રતિપાદન અને ઉદ્ઘાટન કર્યું છે. આ કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે બી.પી.સી.ની કલમ ૩૯૨ (જૂની ૪૨૯) ની જોગવાઈઓમાંથી ઉદ્ભવતા કાનૂન અંગે, બાબુ વિ. યુ.પી.

રાજ્ય (ઉપરોક્ત) ના ૫ ન્યાયાધીશોની પીઠના ચુકાદા સહિતના અગાઉના ૧૩ નિર્ણયોનું ધ્યાનમાં લઈને, સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત, નિર્વિવાદ અર્થઘટન અને કાનૂની વ્યાખ્યા નિર્ધારિત કરી છે.

(૭) વડી અદાલતની ડિવિઝન બેંચની રચના કરતા બે ન્યાયાધીશો વચ્ચે મતભેદ સર્જાય તેવી સ્થિતિમાં, અદાલત દ્વારા સ્વપ્રેરિત રીતે અનુસરવાની પ્રક્રિયા આરંભમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૮૮૮ ની કલમ ૪૨૯ માં સમાવવામાં આવી હતી. જૂની ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૨૯ નીચે મુજબ હતી:

૪૨૯. અપીલી અદાલતના ન્યાયાધીશો સમાન રીતે મતભેદમાં હોય ત્યારે પ્રક્રિયા -- જ્યારે અપીલી અદાલત રચતા ન્યાયાધીશો તેમના મતમાં સમાન રીતે વિભાજિત હોય, ત્યારે પ્રકરણ તેમના તે સંબંધિત મતો સાથે એ જ અદાલતના અન્ય એક ન્યાયાધીશ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવશે, અને એવો ન્યાયાધીશ, તેને યોગ્ય લાગે તેવી સુનાવણી (જો કોઈ હોય તો) પછી, પોતાનો મત આપશે અને ચુકાદો અથવા હુકમ એવા મતને અનુસરશે.

(૮) આ તબક્કે, કાયદા આયોગના તેના ૪૧મા અહેવાલમાં કરવામાં આવેલી ટિપ્પણીઓ અને અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કરવો પણ રસપ્રદ બની શકે, જેમાં એવું જણાવાયું હતું કે જો અપીલ પ્રથમ સાંભળતા ન્યાયાધીશોમાંથી કોઈ એક એવી માંગ કરે, અથવા સંદર્ભ બાદ ત્રીજો ન્યાયાધીશ એવી માંગ કરે, તો મામલો

ફરીથી સાંભળવામાં આવી અને ત્રણ અથવા વધુ ન્યાયાધીશોની પીઠ દ્વારા તેનો નિર્ણય કરવામાં આવવો જોઈએ. આ બાબતનો સમાવેશ મસૂદા વિધેયકમાં પણ કરવામાં આવ્યો હતો. જોકે, સંયુક્ત પસંદગી સમિતિએ, કલમ ૪૦૨માં આવેલ “ત્રણ અથવા વધુ ન્યાયાધીશોની પીઠ” શબ્દોના સ્થાને “ન્યાયાધીશોની મોટી પીઠ” શબ્દો પ્રતિસ્થાપિત કર્યા હતા. કલમ ૩૯૨ ઉપર પૂર્વે પુનઃઉતારવામાં આવી છે, જ્યાંથી તે અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે કે ત્રીજા ન્યાયાધીશ ઉપર નાંખવામાં આવેલી ફરજ અથવા બાંહેધરી એ છે કે તે સમગ્ર અભિલેખ, ભિન્ન ચુકાદાઓ, કાયદાની સંબંધિત જોગવાઈઓ પર વિચારણા કરે અને સમગ્ર મામલાની પુનઃસુનાવણી બાદ, સત્યની શોધના દ્યેયથી નિષ્કર્ષ અથવા અભિપ્રાય સુધી પહોંચવા માટે, તેને પોતાની સ્વતંત્ર અને અગાઉ પીઠમાં રહેલા બે ન્યાયાધીશોના અભિપ્રાયોથી અપ્રભાવિત એવી માન્યતા પર પહોંચવું આવશ્યક છે, જેમાં પુરાવા, રજૂઆતો અને ભિન્ન અભિપ્રાયોના વિશ્લેષણ, મૂલવણી અને પરીક્ષણના આધારે, નવો અભિપ્રાય અથવા ત્રીજો નિષ્કર્ષ પણ સામેલ હોઈ શકે છે.

(૯) તેથી, ક્રિ.પ્ર.સં.ની કલમ ૩૯૨ સંપૂર્ણપણે અસંદિગ્ધ છે અને એનું અનુમાન એ છે કે વિભાગીય ખંડપીઠના બે ન્યાયાધીશો વચ્ચે મતભેદ થાય અને મામલો ત્રીજા ન્યાયાધીશના અભિપ્રાય માટે સંદર્ભિત કરવામાં આવે, જેથી તેની અભિપ્રાય અથવા નિષ્કર્ષના આધારે અપીલનો અંતિમ રીતે ગુણદોષના આધારે વિચાર કરીને નિકાલ કરવામાં આવે.

(૧૦) આ સત્ય છે, અને તેમાં કોઈપણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન નથી કે તૃતીય ન્યાયાધીશ પર અગાઉ ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા બે અભિપ્રાયોનો વિચાર કરવાની ફરજ છે, અને આવા ભિન્ન અભિપ્રાયો તેમજ રજૂઆતોનો વિચાર કર્યા પછી, રેકૉર્ડ પરના પુરાવાના વિશ્લેષણ અને મૂલવણી સાથે, તેમણે કોઈપણ ઝોક અથવા પક્ષપાત વિના અને પોતાના બે સહકર્મી ન્યાયાધીશોના અભિપ્રાયોથી પોતાની દૃષ્ટિ રંગાઈ ન જાય તે રીતે, સ્વતંત્રપણે પોતાનો અભિપ્રાય અથવા નિષ્કર્ષ આપવાનો હોય છે, અને જરૂરી હોય તો અથવા પરિસ્થિતિ અનુરૂપ હોય તો, બે ભિન્ન ચુકાદાઓમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવેલથી તૃતીય અભિપ્રાય અથવા સંપૂર્ણપણે ભિન્ન નિષ્કર્ષ પણ આપવાનો હોય છે. ન્યાયિક શિષ્ટતા અથવા સૌજન્ય અથવા તો પ્રોટોકોલના આધારે પણ, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ માં સમાવેશ કરાયેલ કાયદાકીય હુકમ અનુસાર, તેઓ કોઈપણ રીતે બંનેમાંથી કોઈ એક અભિપ્રાયથી દોરી લેવાશે એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી.

(૧૧) આ પરિસ્થિતિમાં અને દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ની જોગવાઈઓ સંબંધે ઉપરોક્ત લાક્ષણિકતાઓ તથા કાનૂની તત્વરૂપ સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને, આ ખંડપીઠે સમગ્ર મામલાની ગુણદોષના આધારે પુનઃસુનાવણી કરી છે, સમગ્ર વિશાળ નોંધપોથી, ‘વાઈવો-વોસે’ તથા લેખિત પ્રમાણપત્રો અને સાથે સાથે દીર્ઘકાળીન દલીલો દરમિયાન ઉલ્લેખિત ન્યાયનિર્ણયોનું પણ અવલોકન કર્યું છે.

નીચલી અદાલતના ચુકાદાઓ અને ન્યાયાધીશોના અસંમતિપૂર્ણ અભિપ્રાય –
ડીબી વડી અદાલત:

સ્પષ્ટ છે કે, ત્યારબાદ, તે અમને બે ભિન્ન મતોમાંથી ઉદ્ભવતી તથ્યસ્થિતિ અને અભિલેખ પર રહેલા પુરાવાના વિચાર તરફ દોરી જશે. એક માનનીય સહકર્મી ન્યાયાધીશે પુરાવાની મૂલવણીના આધારે આરોપીની દોષસિદ્ધિ નોંધેલી છે, જ્યારે બીજા માનનીય સહકર્મી ન્યાયાધીશે તેનાથી સંપૂર્ણ વિપરીત એવા નિર્દોષ છૂટકારાના નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા છે. આ બંને ભિન્ન ચુકાદાઓમાં વ્યક્ત થયેલા મતોનું સવિસ્તર પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે, રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલોનું પણ ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને પ્રતિપાદિત તથા આધારરૂપ માનવામાં આવેલ ન્યાયનિર્ણયોનું નિષ્પક્ષપણે વિચારણું અને પરીક્ષણ આ ખંડપીઠ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે.

વિદ્વાન સેશન્સ જજે, વિચારણાની પૂર્ણાહુતિ પછી અને પુરાવાની તપાસ તથા મૂલવણી કર્યા બાદ, ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓનો પણ નિર્દોષ છૂટકારો નોંધ્યો છે. આ કહેવાની જરૂર નથી કે કાયદાનો કોઈ પણ રસ ધરાવતો વિદ્યાર્થી અથવા ન્યાયિક મન, પ્રથમ નજરે, વિદ્વાન સેશન્સ જજના ચુકાદામાંથી પસાર થયા પછી, આ કહેવાના પ્રલોભનનો સહેલાઈથી પ્રતિકાર કરી શક્યો ન હોત કે આ અત્યંત સારી રીતે લખાયેલો ચુકાદો છે. જે પ્રશ્ન વિચારવા યોગ્ય છે તે એવો છે કે વિદ્વાન સેશન્સ જજના નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદામાં, જેના સમર્થનમાં ઓછામાં

ઓછા ૨૪ પાસાઓ અને આધારવિષયો વિચારવામાં આવ્યા છે અને સોંપવામાં આવ્યા છે, તે ફરિયાદ પક્ષે આધારે લીધેલા દસ્તાવેજ તેમજ મૌખિક પુરાવા સાથે, જેને વિદ્વાન સેશન્સ જજે સ્વીકાર્યા નથી, સુસંગત છે કે અનુરૂપ છે કે નહીં. અહીં ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાની મૂલવણી અને સામાવાળાઓ-મૂળ આરોપી વ્યક્તિઓના બચાવ પક્ષના વર્ણનનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. આ પાસાઓ અંગે તપાસ હાથ ધરતા પહેલાં, ફરિયાદ પક્ષે આધારિત રાખેલા અને વિદ્વાન સેશન્સ જજે નામંજૂર કરેલા મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાનો સંક્ષિપ્ત સાર અને સંક્ષિપ્ત અવલોકન રજૂ કરવામાં આવે.

અપીલી અદાલતની અધિકારક્ષેત્રની વ્યાપ્તિ:

આ પીઠ સમક્ષ થયેલી રજૂઆતોના પ્રવાહમાં, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળની નિર્દોષ છૂટકારા સામેની અપીલમાં પ્રતિપાદિત, વિશદ કરાયેલ અને લાગુ પાડવામાં આવેલા સિદ્ધાંતોનું આ તબક્કે સંક્ષેપરૂપે રૂપાંકન કરવું યોગ્ય રહેશે. નિર્દોષ છૂટકારા સામેની અપીલનો વ્યવહાર કરતી વખતે અપીલી અદાલતે કયો અભિગમ અપનાવવો જોઈએ, તે અસંખ્ય ન્યાયિક ઉચ્ચારણોમાં વિચારવિષય અને મુદ્દો રહ્યો છે. એવું કહી શકાય કે નિર્દોષ છૂટકારા સામેની અપીલની સુનાવણી કરીને તેના ગુણદોષો પર વિચાર કરતી અપીલી અદાલતે, તેવા મામલામાં, માત્ર આ કારણસર કે પુરાવાની તપાસ અને મૂલવણી પરથી વધુ ઉત્તમ દૃષ્ટિકોણ અપનાવી શકાય તેમ હતો અથવા ત્રીજો દૃષ્ટિકોણ પ્રાપ્ત

થઈ શક્યો હોત, નીચલી અદાલતે નોંધેલો નિર્દોષ છૂટકારાનો નિષ્કર્ષમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે અતિશય અનિચ્છુક રહેવું જોઈએ. એવો અભિગમ આ અદાલત તેમજ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા માન્ય રાખવામાં આવ્યો નથી.

જોકે માનવીય મન અગાધ છે, છતાં એક જ હુકમ, ચુકાદો અથવા નિર્ણયની તપાસ અને મૂલવણી કરતાં મતો, અર્થઘટન અને ધારણાઓ વ્યક્તિથી વ્યક્તિએ ભિન્ન હોઈ શકે છે, કારણ કે હકીકતી પરિસ્થિતિની મૂલવણી અને રજૂઆત ભૂમિતિની કસોટી કે ધોરણ જેવી નથી, ન તો તે અંકગણિતના માપદંડ જેવી છે, પરંતુ તે ન્યાયિક વર્તન, માનસિક અનુસંધાન અને અવલોકનની ઉપજ છે. તેથી, સતતપણે એવું ઠેરવવામાં આવેલઠેરવવામાં આવેલ કે અપીલી અદાલત દ્વારા પુરાવાની નવી, શ્રેષ્ઠ અથવા ભિન્ન રીતે મૂલવણી કરતાં એવો ભિન્ન અભિપ્રાય લેવામાં આવે અથવા જે અદાલતનો ચુકાદો અપીલમાં પડકારવામાં આવ્યો છે, તે અદાલત એવો અભિપ્રાય લઈ શકી હોત, તે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ હસ્તક્ષેપ કરવાનો માપદંડ નથી. જે સાર અને કસોટી સફળતાપૂર્વક લાગુ કરવી જરૂરી છે, તે એ છે કે કોઈ નિશ્ચિત પ્રકરણના નોંધપાત્ર રેકૉર્ડમાંથી બહાર આવતા સાબિત થયેલા તથ્યોના આધારે પડકારાયેલો ચુકાદો અથવા આક્ષેપિત નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચી શકાય તેમ નહોતું કે નહીં, અથવા રેકૉર્ડ પરના તથ્યોના વિચાર પછી આપવામાં આવેલો અભિપ્રાય અથવા નિર્ણય રેકૉર્ડ પરના તથ્યો અને પુરાવાથી સંપૂર્ણપણે અસહાયિત અથવા સર્વથા અસ્થિર હોવાનું જણાય છે કે નહીં.

સંક્ષેપમાં, નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલના મામલામાં, કલમ ૩૭૮ હેઠળ, માત્ર એટલા આધાર પર કે ભિન્ન અથવા વધુ સારો અથવા નવો અભિપ્રાય અથવા નિષ્કર્ષ માટે અવકાશ હતો, અપીલી અદાલતનો હસ્તક્ષેપ તેની સીમા અને વ્યાપમાં આવતો નથી. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, વર્તન-મનોવિજ્ઞાનને કારણે એવું બની શકે છે અથવા એવું શક્ય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કલમ ૩૭૮ હેઠળની નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલના ગુણદોષની મૂલવણી કરતી વખતે હસ્તક્ષેપ ત્યારે ન્યાયસંગત ગણાશે જ્યારે અપીલી અદાલત આ બાબતે સંતોષ પામે કે જેના આધારે અભિપ્રાય રચવામાં આવ્યો છે અથવા જેના આધારે તે નીચલી અદાલતે, જેના નિર્ણય વિરુદ્ધ અપીલ કરવામાં આવી છે, નિષ્કર્ષ પર પહોંચી છે, તે કેસના અભિલેખમાંથી પ્રગટ થતા સાબિત થયેલા તથ્યોના મૂલ્યાંકન પર માન્ય અથવા શક્ય નથી અને આ તબક્કે આ પણ કહી શકાય કે જો આક્ષેપિત નિર્ણય અથવા નિષ્કર્ષ એવું જણાય કે તે એવા સામગ્રીના આધાર પર આપવામાં આવ્યો છે જેને ધ્યાનમાં લેવી ન જોઈતી હતી અથવા એવી સામગ્રી પર વિચાર ન કરવાની ખામી છે જેને ધ્યાનમાં લેવી જોઈતી હતી.

જોકે, સ્પષ્ટ છે કે, ધારા ૩૭૮ હેઠળ નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલમાં, અપિલીય અદાલતે આ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી જ જોઈએ કે નોંધ પરના સાબિત થયેલ તથ્યોની મૂલવણી અને પરીક્ષણમાંથી બે દૃષ્ટિકોણ શક્ય હોવા માત્રના આધારે નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ સહેલાઈથી બગાડવો કે ઉલટાવવો કે રદ કરવો શક્ય નથી. અપિલીય અદાલત જ્યારે પડકારાયેલ હુકમ અથવા નિર્ણય અથવા

નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદાનો વિચાર કરે ત્યારે, એ યાદ રાખવું આવશ્યક છે કે નોંધમાંથી પ્રગટ થતી સાક્ષીની સર્વાંગી દૃષ્ટિ અને અજંડિતતાને ધ્યાનમાં લીધા વિના, સાક્ષીના એક અથવા કેટલાક પાસાઓને મહત્વ આપી, અપિલીય અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારો રદ કરવો જોઈએ નહીં.

કલમ ૩૭૮ ની સ્પષ્ટ જોગવાઈ સિવાય, અપીલી અદાલતની સત્તાઓ અનેક ન્યાયિક નિર્ણયોમાં સંક્ષિપ્ત રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. આવી સત્તાઓ અનેક નિર્ણયોમાં સ્પષ્ટ અને દઢ રીતે ઉજાગર કરવામાં આવી છે. માત્ર એટલા માટે કે નિર્દોષ છૂટકારાના વિરોધની અપીલમાં જે અદાલતના નિર્ણયને પડકારવામાં આવ્યો છે, તેની દ્વારા લેવાયેલ દૃષ્ટિકોણ કરતાં ભિન્ન દૃષ્ટિકોણ, પુરાવાના પુનઃપરીક્ષણ અને પુનઃમૂલવણી પર લેવાઈ શકે, તે માત્રથી જ આરોપી વ્યક્તિઓના હિતમાં નોંધાયેલ નિર્દોષ છૂટકારાને રદ કરીને ભિન્ન નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે યોગ્ય આધાર બની શકતું નથી. કલમ ૩૭૮ હેઠળની નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલના ગુણદોષ પર વિચાર કરતી વખતે, અપીલી અદાલત ઉપરોક્ત તથ્યોને પોતાના માનસપટ પર જાળવવા બાધ્ય છે. નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલનો નિકાલ કરતી વખતે, એવો પણ નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો છે કે અપીલી અદાલતનું અંતરાત્મા સૌપ્રથમ તો આ બાબતે સંતોષ પામવું જોઈએ કે નીચલી અદાલત અથવા નીચલી અદાલતે નોંધેલા કારણો અને અંતિમ નિષ્કર્ષો નોંધપોથીમાં સાબિત થયેલા તથ્યોના પરીક્ષણ પરથી સંભવિત છે. અપીલી અદાલતે આ બાબત પર વિચાર કરવો રહે છે કે નીચલી અદાલતના આવા

નિષ્કર્ષો સ્પષ્ટપણે ખોટા, પ્રત્યક્ષ રીતે અયોગ્ય, અથવા ન્યાયભંગ તરફ દોરી જાય એવા સ્પષ્ટ રીતે ભૂલસભર છે કે નહીં. વિપરીત પરિસ્થિતિમાં પણ એટલું જ સત્ય છે કે જો અપીલી અદાલતને નોંધપોથી પરના પુરાવાથી એવું જણાય કે નીચલી અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ પસાર કરતાં પોતાના નિષ્કર્ષોના સમર્થનમાં દર્શાવેલા કારણો કોઈ રીતે ટકી શકતા નથી. તેવી પરિસ્થિતિ અથવા તથ્યપરિસ્થિતિમાં, પુરાવાના પુનઃઅભિમુખીકરણ, પુનઃમૂલવણી અને વિશ્લેષણ બાદ, નિર્દોષ છૂટકારાને રદ કરીને અપીલી અદાલત માટે પોતાના સ્વતંત્ર નિષ્કર્ષે પહોંચવું ખુલ્લું છે.

અંતમાં, જ્યાં સુધી કાયદાના આ સિદ્ધાંતનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી ફરીથી દોહરાવવું આવશ્યક છે કે અપીલી અદાલતે સાબિત થયેલા તથ્યો અને નોંધ પરના પુરાવાના આધારે પોતાને આ પ્રશ્ન તરફ દોરવું પડે કે નીચલી અદાલતે આપેલા અંતિમ નિર્ણયના સમર્થનમાં દર્શાવેલા કારણો અને નિષ્કર્ષો ન્યાયિક તપાસની કસોટી પર ટકી શકે છે કે નહીં, અને જો પુરાવાની તપાસ અને મૂળવણી કર્યા પછી તેનો જવાબ હકારાત્મક આવે, તો નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલ નામંજૂર થવી યોગ્ય બને છે, અને બીજી તરફ, જો ન્યાયિક અંતઃકરણ તેના વિરુદ્ધ બોલે, તો અપીલી અદાલત ઉપર ભિન્ન નિષ્કર્ષ નોંધવાની ફરજ આવે છે.

સાક્ષી-સંગ્રહો:

આરોપિત વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધના આરોપોને સાબિત કરવા અને તેમને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે, ફરિયાદ પક્ષે નીચે મુજબના "વાઈવો-વોસે" પુરાવા પર આધાર રાખ્યો હતો.

ક્રમ	નામ	ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.	આં ક નં.	નોંધ (જો કોઈ હોય તો)
૧	નવનીત રતિલાલ	૧	૧૫	નજરે જોનાર સાક્ષી
૨	ડૉ. ભરતકુમાર જયંતીલાલ વ્યાસ	૨	૧૭	મેડિકલ ઓફિસર
૩	નાથાલાલ મોહનલાલ પંડ્યા	૩	૨૧	
૪	પરષોત્તમ હનુભાઈ	૪	૩૦	નજરે જોનાર સાક્ષી

ક્રમ	નામ	ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.	આં ક નં.	નોંધ (જો કોઈ હોય તો)
૫	કાનજીભાઈ કરહશીભાઈ	૫	૪૧	ફરી ગયેલ સાક્ષી
૬	અમૃતલાલ ભાનજીભાઈ	૬	૪૨	ફરી ગયેલ સાક્ષી
૭	રમેશચંદ્ર ઉમિયાશંકર	૭	૪૩	સાક્ષી
૮	ગોપાલભાઈ મોહનભાઈ	૮	૪૫	
૯	જિતેન્દ્ર માણેકલાલ	૯	૪૬	
૧૦	યોગેશ નવીનચંદ્ર	૧૦	૪૮	

ક્રમ	નામ	ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.	આં ક નં.	નોંધ (જો કોઈ હોય તો)
૧૧	રમેશગિરી ભીમગિરી	૧૧	૫૨	ફરી ગયેલ સાક્ષી
૧૨	શરદ ગોકળભાઈ	૧૨	૫૩	
૧૩	વિનોદકુમાર ખુશાલદાસ	૧૩	૫૫	ફરી ગયેલ સાક્ષી
૧૪	ડૉ. અનિલ દામોદર આશર	૧૪	૫૬	મેડિકલ ઓફિસર, સિવિલ
૧૫	હરિસિંહ મૂળજીભાઈ	૧૫	૯૧	
૧૬	ડાહીબેન મોહનલાલ	૧૬	૯૪	

ક્રમ	નામ	ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.	આં ક નં.	નોંધ (જો કોઈ હોય તો)
	શ્રીમાળી			
૧૭	કિરીટસિંહ બાપુસિંહ	૧૭	૯૭	
૧૮	મનુભાઈ ભાઈશંકર	૧૮	૯૯	
૧૯	જામસિંહ પ્રતાપસિંહ વાઘેલા	૧૯	૧૦ ૯	તપાસ અધિકારી, પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, અમરેલી સિટી

ફરિયાદ પક્ષે પણ આરોપી વિરુદ્ધના આરોપોને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે દસ્તાવેજી પુરાવા પર આધાર મૂક્યો છે, જેના સંદર્ભનો ઉદ્દેશ આ અદાલત દ્વારા, જ્યારે અને જેમ જરૂરી બનશે, નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલના ગુણદોષોની તપાસ કરતી વખતે, યોગ્ય તબક્કે કરવામાં આવશે.

વિશેષ સરકારી વકીલ તરીકે એક વરિષ્ઠ વિદ્વાન વકીલ શ્રી બી.એન. ટોલિયાની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. વિદ્વાન નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશે વિદ્વાન સરકારી વકીલ અને બચાવ પક્ષના વકીલોની મૌખિક દલીલોનું વિસ્તૃત રીતે શ્રવણ કર્યું હતું. તેમણે મૂળ ફરિયાદીની તરફેણી તેમના વિદ્વાન વકીલ શ્રી એન.એસ. દફતરી દ્વારા રજૂ કરાયેલી આંક ૧૩૪ મુજબની લેખિત દલીલોનો પણ વિચાર કર્યો હતો. નીચલી અદાલતે ફરિયાદ પક્ષ અને બચાવ પક્ષની તરફેણી ઉઠાવવામાં આવેલ દલીલો તેમજ સમગ્ર મૌખિક સાક્ષ્યસામગ્રીને પણ ધ્યાનમાં લીધી હતી. નીચલી અદાલતે, નોંધ પરના પુરાવાનું આકલન, મૂલવણી અને મૂલવણ કર્યા પછી તેમજ પરસ્પર વિરોધી દલીલો અને હકીકતો તથા પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરીને, એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો હતો કે ફરિયાદ પક્ષ આરોપી વ્યક્તિઓની સંડોવણી વાજબી શંકાથી પર સફળતાપૂર્વક સ્થાપિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયું છે. આક્ષેપિત નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદાના અંતિમ અનુચ્છેદમાં, નીચલી અદાલતે સ્પષ્ટ અને વિસ્તૃત રીતે કુલ ૨૪ મુદ્દાઓ અને પાસાઓ દર્શાવ્યા હતા અને તે મુદ્દાઓથી પ્રેરાઈ તથા માર્ગદર્શિત થઈને એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો હતો કે મૃતક યુવાન શેખરની માનવહત્યાજન્ય મૃત્યુ શંકાતીત

રીતે સ્થાપિત થાય છે, તેમ છતાં આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષે આક્ષેપિત કરેલી સંડોવણી વાજબી શંકાથી પર સ્થાપિત થઈ શકી નથી; માત્ર શંકાની તરંગો હોવાથી નહીં, પરંતુ શંકાનો મહાસાગર જ ગર્જી રહ્યો હતો. આ રીતે, આ નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલમાં સામાવાળાઓ અને મૂળ આરોપી વ્યક્તિઓને, વિદ્વાન સેશન્સ જજ, અમરેલી દ્વારા તા. ૨૫મી મે, ૧૯૯૧ના રોજ આપવામાં આવેલા આક્ષેપિત ચુકાદા અને હુકમ દ્વારા, તમામ આરોપોમાંથી નિર્દોષ મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા.

અપીલકર્તા, ગુજરાત રાજ્યએ, ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓને અપાયેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આક્ષેપિત ચુકાદા અને હુકમથી વ્યથિત થઈને, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૭૮ ની જોગવાઈઓનો આશરો લઈને, તા. ૨૫.૩.૯૧ના રોજ નિર્ધારિત સેશન્સ કેસ નં. ૭૦/૮૮ માં નીચલી અદાલતના નિર્ણય વિરુદ્ધ ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૪૫૭/૯૧ દાખલ કરી હતી અને અન્યો સહિત એવો દાવો કર્યો હતો કે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નિર્દોષ છૂટકારાનો ચુકાદો આપતાં નોંધેલો દષ્ટિકોણ અને અંતિમ નિષ્કર્ષ સ્પષ્ટપણે તર્કવિરુદ્ધ, અસહ્ય, મહત્વના પુરાવા પ્રત્યે મનનો ઉપયોગ ન કરવાથી દૂષિત, પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓ તથા અન્ય મહત્વપૂર્ણ પુરાવાની ખોટી વ્યાખ્યાનું પરિણામરૂપ છે, જેના કારણે ન્યાયભંગ થયો છે.

આ અપીલ, તેથી, દાખલ કરવામાં આવી હતી. અપીલને ગુણદોષોની મૂળવણી અને નિરાકરણ માટે વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ મૂકાશે આવી હતી, જેમાં માનનીય ભાઈ ન્યાયાધીશો આર.કે. અબીચંદાની અને કે.આર. વ્યાસ, ન્યાયાધીશોનો સમાવેશ થતો હતો. તેમ છતાં, મતભેદ રહ્યો હતો. બંને માનનીય ન્યાયાધીશોએ અલગ અલગ ચુકાદાઓ આપ્યા હતા. માનનીય ભાઈ ન્યાયાધીશ આર.કે. અબીચંદાની, ન્યાયાધીશો નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદાને રદ કરીને અપીલ મંજૂર કરી હતી. તેમણે એમ ઠરાવ્યું કે તમામ આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ આરોપ મુજબની સંડોવણી કોઈપણ શંકાની લેશમાત્ર છાયા વિના સ્થાપિત થઈ ગઈ છે અને તેથી તેઓ દોષિત છે. જ્યારે માનનીય ભાઈ ન્યાયાધીશ કે.આર. વ્યાસ, ન્યાયાધીશો રાજ્યની નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલ ફગાવીને નીચલી અદાલતના નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદાની પુષ્ટિ કરી હતી. આમ, નીચલી અદાલતનો નિર્દોષ છૂટકારાનો ચુકાદો એક માનનીય ભાઈ ન્યાયાધીશ દ્વારા પુષ્ટિ પામ્યો, જ્યારે બીજી તરફ અપીલ મંજૂર કરીને ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓને દોષિત ઠરાવતાં તે રદ કરવામાં આવ્યો હતો. આ પરિસ્થિતિમાં, પરસ્પર ભિન્ન એવા સંબંધિત મત માનનીય વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યા, જેમણે કલમ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ મુજબ આ અદાલતની ક્રિમિનલ અપીલને ત્રીજા ન્યાયાધીશ સમક્ષ મુકવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો અને આ રીતે નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલના ગુણદોષ અંગે સુનાવણી અને પરીક્ષણ

માટે તે આ અદાલત સમક્ષ આવી છે. આ અદાલતે સુનાવણી દરમિયાન ઘણા દિવસો સુધી વિસ્તૃત રજૂઆતો સાંભળી છે. લેખિત રજૂઆતો પણ દાખલ કરવામાં આવી છે અને તેમનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પક્ષકારોએ આધાર રાખેલા ન્યાયનિર્ણયોનું પણ ગંભીરતાપૂર્વક પરીક્ષણ અને વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ અદાલત સમક્ષ સમગ્ર સાક્ષ્યસંગ્રહ, એટલે કે દસ્તાવેજ અને મૌખિક સાક્ષ્ય, તેમજ પક્ષકારો તરફથી હાજર રહેલા વકીલો દ્વારા આધારિત ન્યાયનિર્ણયો અંગે પણ વિસ્તૃત અને વિગતવાર રીતે રજૂઆત કરવામાં આવી છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૯૨ની જોગવાઈઓ, અસંખ્ય ન્યાયનિર્ણયો દ્વારા સિદ્ધાંતોનો વિકાસ, અને આ ચુકાદાના પ્રારંભિક પરિણેદોમાં આ અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલી ચર્ચાઓને મનમાં રાખીને, નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલના ગુણદોષ અને તેના વિરુદ્ધના પડકારનો વિચાર કરીને તેનું નિરાકરણ કરવું યોગ્ય બને છે.

ફરિયાદ પક્ષના પ્રસ્તાવો અને ઉપદેશો:

રાજ્ય તરફથી, ઉગ્રતાપૂર્વક, એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે ફરિયાદ પક્ષે આરોપી વ્યક્તિઓ પર મૂકવામાં આવેલ આરોપ મુજબ તેમનો દોષ કોઈપણ પ્રકારની શંકાની છાયા કરતાં પણ પરે જઈ સફળતાપૂર્વક સંકળીને સ્થાપિત કર્યો છે. દષ્ટિસાક્ષીઓના પુરાવા વિશ્વસનીય અને આધારપાત્ર છે. તેમનો પુરાવો, દસ્તાવેજ પુરાવા તેમજ પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાથી પણ સશક્ત બનેલો છે.

નીચલી અદાલત સમક્ષ તેમજ પ્રથમ પ્રસંગે સુનાવણી સમયે વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલા દલીલોનું આ અદાલત સમક્ષ પુનરાવર્તન કરવામાં આવ્યું છે અને, જોરશોરથી, એવી દલીલ રજૂ કરવામાં આવી છે કે નીચલી અદાલતે નિષ્કર્ષિત કરેલા રજૂ મુદ્દાઓ તથા પુરાવાનું વિશ્લેષણ અને મૂલવણી કરવાની તેની પદ્ધતિ સંપૂર્ણપણે સમર્થનપાત્ર નથી અને સર્વથા અસ્થિર છે. સંક્ષેપમાં, ફરિયાદ પક્ષની મુખ્ય રજૂઆત એ રહી છે કે નીચલી અદાલત સમક્ષ મૂકાયેલા આરોપ મુજબ તમામ આરોપી વ્યક્તિઓનો દોષ સંક્ષિપ્ત રીતે, સુસ્થાપિત રીતે અને ચુકિતસંગત શંકા કરતાં પરે સાબિત કરવામાં આવ્યો છે. હાલના કેસના અભિલેખમાંથી ઉજાગર થતા તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના પ્રકાશમાં નીચલી અદાલત દ્વારા શંકાનો લાભ આપવો માત્ર અચુકિતસંગત અને અન્યાયી જ નથી, પરંતુ સ્પષ્ટપણે તર્કવિરુદ્ધ પણ છે અને તે મનનો પ્રયોગ ન થવાનો પરિણામ છે; અને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરાયેલા વિપુલ પુરાવાના પ્રકાશમાં દોષારોપણ સિવાય કોઈ અન્ય નિષ્કર્ષ નોંધાવી શકાય તેમ નથી.

આરોપીની બચાવપક્ષ:

મૂળતઃ, સામાન્ય બચાવ સંપૂર્ણ ઈનકારનો છે. બચાવ પક્ષ તરફથી જોરદાર રીતે દલીલ કરવામાં આવી છે કે પડકારાયેલો નિર્દોષ છૂટકારાનો ચુકાદો સચોટ અને કાયદેસર રીતે ટકાઉ છે. નીચલી અદાલતે તમામ ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓને શંકાનો લાભ આપી તેમના વિરુદ્ધ નોંધેલો નિર્દોષ છૂટકારાનો અંતિમ નિષ્કર્ષ,

હકીકતો, પરિસ્થિતિઓ તથા નોંધપરના પુરાવાના પ્રકાશમાં, નોંધાઈ શકતો એકમાત્ર સંભવિત દષ્ટિકોણ છે. બચાવ પક્ષે આ અદાલત સમક્ષ પણ, નીચલી અદાલત અને વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલી રજૂઆતોનું પુનરાવર્તન કર્યું છે. વધુમાં, જોરશોરથી રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે નિર્દોષ છૂટકારાનો અંતિમ નિષ્કર્ષ પુરાવાની યોગ્ય અને સમીચીન મૂળવણી તથા વિશ્લેષણ પર આધારિત છે; અને તમામ આરોપી વ્યક્તિઓને નિર્દોષ છૂટકારો આપતા નીચલી અદાલતે અપનાવેલો દષ્ટિકોણ કોઈપણ રીતે કલંકિત છે અથવા અસ્થિર છે એવું કહી શકાય તેમ નથી. તમામ આરોપી વ્યક્તિઓને નિર્દોષ છૂટકારો આપવાનો અંતિમ નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે નીચલી અદાલતે સંક્ષિપ્ત કરીને અને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરેલા ૨૪ મુદ્દાઓને સંપૂર્ણ સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે. આ અદાલત સમક્ષ વધુમાં એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે માત્ર એટલા માટે કે પુરાવાની મૂળવણી અને મૂલ્યાંકન પરથી અન્ય કોઈ દષ્ટિકોણ અપનાવી શકાય, તે આ અદાલતને દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને નિર્દોષ છૂટકારો રદ કરીને તેને દોષસિદ્ધિમાં ફેરવવાનો અધિકાર આપતું નથી. તેથી, બચાવ પક્ષ તરફથી, રાજ્યના પ્રેરણે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ આ અપીલમાં પડકારાયેલ નિર્દોષ છૂટકારાનો ચુકાદો સંપૂર્ણપણે સમર્થિત કરવામાં આવે છે.

નીચલી અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો છે કે, યદ્યપિ મૃત્યુ પામેલ શેખરનું મૃત્યુ હત્યાજન્ય હતું, તથાપિ ફરિયાદ પક્ષ આ વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરવામાં

સફળ થયું નથી કે આરોપી વ્યક્તિઓ મૃત્યુ પામેલ શેખરના મૃત્યુ માટે જવાબદાર છે. તેના સમર્થનમાં વિવિધ કારણો અને પરિસ્થિતિઓ દર્શાવવામાં આવી છે, જેઓનો સારાંશ વાદગ્રસ્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૮૭માં ૨૪ મુદ્દાઓમાં સંક્ષિપ્ત અને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, જેના સંદર્ભનો ઉલ્લેખ આગળ કરવામાં આવશે.

તબીબી પુરાવાનું મૂલવણી:

અતે, આ સ્પષ્ટ છે કે મૃત્યુ પામેલ શેખરની હત્યાજન્ય મૃત્યુ થયાનું તથ્ય જરાય વિવાદાસ્પદ નથી. જોકે, નોંધવું યોગ્ય છે કે નીચલી અદાલતમાં આંક ૧૮ તરીકે રજૂ કરાયેલ શવપરીક્ષણની નોંધો

અદાલત સમક્ષ તે સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘટના થયાના એ જ દિવસે, એટલે કે ૧૯મી જુલાઈ, ૧૯૮૮ના રોજ, સાંજે ૭.૨૦ વાગ્યાથી ૮.૨૦ વાગ્યા દરમિયાન શવપરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. શવપરીક્ષણ ડૉ. ભરત જયંતિલાલ વ્યાસ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું, જેમની સાક્ષી આંક ૧૭ પર લેવામાં આવી છે. મૃત્યુના કારણ અંગેનો અહેવાલ આંક ૧૯ પર રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

મૃતદેહના પોસ્ટમોર્ટમ અહેવાલમાંથી સ્પષ્ટપણે બહાર આવે છે કે મૃતદેહ પોસ્ટમોર્ટમ માટે ૧૯મી જુલાઈ, ૧૯૮૮ના રોજ સાંજે ૭.૧૨ વાગ્યે પ્રાપ્ત થયો હતો, અને મૃતક શેખરે પહેરેલા કપડાં લોહીથી મલિન હાલતમાં મળ્યા હતા. પોસ્ટમોર્ટમ સમયે મૃતદેહમાં લિવિડિટી અને રિજીડિટી હાજર નહોતી જણાઈ.

મૃતકના કપડાં, એટલે કે, ક્રીમ રંગનો ઝબ્બો અને પાયજામું તથા કોફી રંગની નિકર, લોહીથી રંજિત હતા. ઇન્કવેસ્ટ પંચનામું આંક ૪૭ પર રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

મરણોત્તર પરીક્ષણ અહેવાલે, આંક ૧૮ પર, ઇજાઓના નીચે મુજબના ત્રણ બાહ્ય નિશાનો દર્શાવ્યા:

(એ) (૧) છાતીના નીચેના ભાગના ડાબા બાજુના અગ્ર ભાગ પર છરીનો ઘા, નિરીક્ષણ મુજબ ૧" x ૧/૨" કદનો, સ્ટર્નમના ઝાયફોઇડ પ્રોસેસથી ૧" ઉપર અને બાજુ તરફ, ડાબી કમી કોસ્ટલ કાર્ટિલેજ ઉપર આવેલો અને કમી કોસ્ટલ કાર્ટિલેજને ઉપર, પાછળ અને મધ્ય તરફ ભેદતો.

(૨) અગ્ર ઉદરભીતિની ડાબી બાજુએ ઘસારો જોવા મળ્યો હતો, જે નાભિના બાજુભાગે હતો.

(૩) ડાબી બાજુએ નાભિથી ૨ ૧/૨" નીચે અને બાજુ તરફ, ડાબી ઇલિયાક ફોસામાં, ૩/૪" x ૧/૨" કદનું છરીના ઘાનું ઘા, જે નિરીક્ષણ કરતાં આગળની પેટભીતને ઉપરની તરફ, પાછળની તરફ અને મધ્ય તરફ ભેદતું હોવાનું જણાય છે.

મરણોત્તર પરીક્ષણ અહેવાલમાં પણ આંતરિક ઇજાઓના નીચેના નિશાન દર્શાવવામાં આવ્યા હતા:

(બી) (૧) ડાબી બાજુની કમી કોસ્ટલ કાર્ટિલેજને ભેદતી અને ઉપરની તરફ, પાછળની તરફ તથા મધ્ય તરફ જતી છરીની ઈજા.

(૨) હૃદયના ડાબા વેન્ટ્રિકલને આવરી લેતું પેરિકાર્ડિયમ, ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત છાતી પરના છરીના ઘાથી છિદ્રિત થયું છે. હૃદયનો ડાબો વેન્ટ્રિકલ, ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત છાતી પરના છરીના ઘાથી, છાતીના અંદરના ભાગમાં થયેલા અતિપ્રમાણ રક્તસ્રાવ સાથે છિદ્રિત થયો છે.

(૩) નાભિના થોડા બાજુએ અગ્ર પેટની ભીંતના ડાબા ભાગ પર ઘસરકો.

(૪) ડાબી ઇલિયાક ફોસામાં નાભિની નીચે અને તેની બાજુએ આવેલ, ૩/૪" x ૧/૨" કદનું છરીનું ઘા, જે પૂર્વીય ઉદરભિત્તિને ભેદીને ઉપરની તરફ, પાછળની તરફ અને મધ્ય ભાગની તરફ ગયેલું હતું.

ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૨, ડૉ. વ્યાસ, જેમણે મરણોત્તર પરીક્ષણ અહેવાલ કર્યો હતો, તેમણે આંક ૧૭ પરની પોતાની સાક્ષીમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે બાહ્ય ઈજા નં.૧, ૨ અને ૩, આંક નં.૭ તરીકે રજૂ કરાયેલા છરી જેવા ધારદાર કાપક સાધનથી થઈ શકતી હતી. હૃદય અને પેરિકાર્ડિયમની આંતરિક ઈજા બાહ્ય ઈજા નં.૧ ને અનુરૂપ હતી. તે હૃદય સુધી જતી સતત ઈજા હતી. તેમણે પોતાની સાક્ષીમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે બાહ્ય ઈજા નં.૧ પ્રકૃતિના સામાન્ય પ્રવાહમાં મૃત્યુ સર્જવા માટે પૂરતી હતી. તેમણે આગળ સાક્ષી આપી છે કે બાહ્ય ઈજા નં.૩ મૃત્યુ સર્જવા માટે પૂરતી હતી કે નહીં, તે કહેવું શક્ય ન હતું. ડૉ. વ્યાસના

અભિપ્રાય મુજબ, મૃત્યુનું નિશ્ચિત કારણ હૃદય પર થયેલી ઈજા, હૃદયના ફાટવાના પરિણામે થયેલ રક્તસ્રાવ તથા આંતર-વક્ષીય રક્તસ્રાવ હતું.

ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં.૨, ડૉ. વ્યાસ, જેમની આંક ૧૭ પર તપાસ કરવામાં આવી હતી અને જેમણે મૃતદેહનું મરણોત્તર પરીક્ષણ કર્યું હતું, તેઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે મૃતકના શરીર પર ત્રણ બાહ્ય ઈજાઓ મળી આવી હતી; જેમાં એક છાતીના નીચલા ભાગે છરીનો ઘા હતો, બીજી માત્ર નાભિના ડાબી બાજુએ પૂર્વીય પેટની દિવાલ પર થોડું બાજુભાગે ઘસારો હતો અને ત્રીજી ડાબી ઇલિયાક ખાડીમાં નાભિથી ૨ ૧/૨" નીચે અને બાજુએ છરીનો ઘા હતો. પ્રથમ છરીના ઘાને અનુરૂપ આંતરિક ઈજાએ હૃદયના ડાબા વેન્ટ્રિકલને આવરતા પેરિકાર્ડિયમને ભેદી નાખ્યું હતું, જેના પરિણામે છાતીના અંદર ભારે રક્તસ્રાવ થયો અને મૃત્યુ નિપજ્યું. તબીબી પુરાવા તથા ડૉ. વ્યાસના પુરાવાથી એ પણ સાબિત થાય છે કે આવી ઈજાઓ મુદ્દામાલ વસ્તુ નં.૭ જેવી છરીથી શક્ય હતી. ઘટનાના બે કલાક પછી મરણોત્તર પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું અને મૃતદેહ પર મરણોત્તર કઠિનતા કે મરણોત્તર રક્તસંગ્રહ કંઈ પણ ન હતો. તબીબી પુરાવાથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે છાતીના અંદર રક્તસ્રાવ થયો હતો અને એ આવશ્યક નહોતું કે નોંધપાત્ર માત્રામાં લોહી જમીન પર પડ્યું જ હોય અથવા બાહ્ય ઈજા નં.૧ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પીડિત ઊભો રહી શકે તેવી સ્થિતિમાં ન રહ્યો હોય.

એમ.ઓ., ડૉ. આશર, આંક ૫૬ના પુરાવાના મુખ્ય મુદ્દાઓ:

ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી ૧૪, ડૉ. એ.ડી. અશેર, નો આંક ૫૬ પર પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યો છે, જેમણે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે ૧૯.૭.૮૮ ના રોજ, મૃતક શેખરને લગભગ સાંજે ૫.૦૦ વાગ્યે હોસ્પિટલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે તેઓ ફરજ પર હતા, અને તેમણે તેની તપાસ કરી હતી તથા જાણ્યું હતું કે તે બેભાન હતો. નાડી નહોતી અને શ્વાસોચ્છ્વાસ નહોતો. રક્તસ્રાવ થતો હતો અને અંગોના છેડા ઠંડા તથા ભીનાશભરા હતા. તેમણે જાણ્યું કે શેખર મૃત હતો. નોંધના હેતુસર નિર્ધારિત નમૂનામાં તબીબી કેસ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો અને કેસના કાગળો પ્રાપ્ત થતાં તેમણે દર્દીની તપાસ કરી હતી. કેસના કાગળોમાં તેમણે એ પણ નોંધ્યું છે કે મૃતક શેખરને એક પરશોત્તમ મનુભાઈ કબારિયા, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૪, દ્વારા લાવવામાં આવ્યો હતો. તૈયાર કરાયેલા ઓપીડી કેસના કાગળને કેસ નં. ૨૫૩૭૮ આપવામાં આવ્યો હતો. તેમણે પેટ પર થયેલી છરીના ઘાની હકીકત પણ લખી હતી. સ્પષ્ટ છે કે તેમણે પ્રારંભમાં પુનર્જીવિત કરવાની સારવાર, જેમ કે પુનઃશ્વસન કરાવવાની પ્રક્રિયા, શરૂ કરી હતી અને શ્વસન પ્રણાલી ફરી કાર્યરત થાય તે માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો તથા તે હેતુસર દવા આપવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. પરંતુ તેમણે જાણ્યું કે દર્દીને મૃત અવસ્થામાં લાવવામાં આવ્યો હતો.

ડૉ. અશેરે ઘટનાના એ જ દિવસે સાંજે ૫.૧૦ વાગ્યે મૃતકને મૃત જાહેર કર્યો હતો અને તેમણે આંક ૭૩ મુજબ પી.આઈ.ને ચાદી મોકલી હતી તથા મૃતદેહને પોસ્ટમોર્ટમ તપાસના હેતુસર મોર્ચ્યુરીમાં રાખવાનો હુકમ આપ્યો હતો.

ત્યારબાદ, ડૉ. વ્યાસ આવ્યા ત્યારે તેઓ હોસ્પિટલ છોડી ગયા હતા અને પોસ્ટમોર્ટમ તપાસ ડૉ. વ્યાસે કરી હતી. ડૉ. અશેરે સ્પષ્ટ રીતે સાક્ષી આવ્યું છે કે આંક ૭૭ પર રજૂ કરાયેલ કેસપેપર તેમના દ્વારા તૈયાર કરાયેલ મૂળ કેસપેપર હતું. અહીં, બચાવ પક્ષ દ્વારા એક રસપ્રદ કથા રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેમનો મત એવો છે કે તેમના દ્વારા તૈયાર કરાયેલ આંક ૭૭નું કેસપેપર પાછળથી પુનઃરચિત કરાયેલા કેસપેપરની ઝેરોક્સ નકલ રજૂ કરીને ઢાંકવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે ઝેરોક્સ નકલ નીચલી અદાલતમાં પુરાવા તરીકે આંક ૮૮ પર સ્વીકારવામાં આવી હતી. અહીં આ તબક્કે નોંધવું યોગ્ય છે કે પ્રથમવાર આ સાક્ષીની જરાપોચમાં આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી આંક ૮૮ની પુનઃરચિત ઝેરોક્સ નકલ પુરાવામાં સ્વીકારવામાં આવી હતી. જે રીતે જણાય છે તે મુજબ, પુનઃરચિત કેસપેપરમાં ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૪, પરશોત્તમ મનુભાઈ કબારિયાનું નામ નહોતું, એવું દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. નિઃસંદેહ, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૪નું નામ મૂળ કેસપેપર આંક ૭૭ના મથાળે દર્શાવાયેલ હતું.

આ તબક્કે, ડૉ. આશરની સાક્ષીમાંથી આ બાબતનો પણ ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે કે તેમણે પોતાની જિરહમાં સ્વીકાર્યું હતું કે જ્યારે તેમને મૂળ કેસ પેપર, આંક ૭૭, શોધીને રજૂ કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું, ત્યારે તે ઉપલબ્ધ નહોતું અને શોધી શકાય તેમ પણ નહોતું, અને તેઓ દબાણ હેઠળ હોવાને કારણે તેનું પુનઃનિર્માણ કરવામાં આવ્યું હતું અને તેની ઝેરોક્સ નકલ આપવામાં આવી હતી,

જે આંક ૮૮ તરીકે રજૂ કરવામાં આવી છે. ડૉ. આશરે પોતાની સાક્ષીમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે આંક ૮૮ની ઝેરોક્ષ નકલ મૂળ કેસ પેપર પરથી તૈયાર કરવામાં આવી નહોતી, કારણ કે મૂળ કેસ પેપર શોધી શકાય તેમ નહોતું અને તેનો પુનઃનિર્માણ રજીસ્ટરના આધારે કરવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રસંગે નોંધવા યોગ્ય છે કે બચાવ પક્ષે અગાઉ તા. ૩.૧.૯૧ના આંક ૫૧ અરજીપત્રક દ્વારા તે રજીસ્ટરો રજૂ કરાવવા અરજી કરી હતી. બચાવ પક્ષ તરફથી, જે ઝેરોક્ષ નકલનો મૂળ દસ્તાવેજ તેમના કબજામાં હતો, તે આંકની રજૂઆત કરાવવા માટે કોઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નહોતો અને ડૉ. આશરને માત્ર આવી ઝેરોક્ષ નકલનો જ સામનો કરાવવામાં આવ્યો હતો.

નિઃસંદેહ, તબીબી નોંધપોથીમાં ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૪, પરશોત્તમ કબારિયાનું નામ મૃતદેહ લાવનાર વ્યક્તિ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું નહોતું અને ડૉ. આશરના જણાવ્યા અનુસાર, તેમણે મૂળ કેસપત્રકમાં, આંક ૭૭ પર, પોતાના હસ્તલેખમાં તે નામ લખ્યું હતું. ફરિયાદ પક્ષે આંક ૧૨૦ ની અરજી આપી આંક ૮૮ ની ઝેરોક્ષ નકલના મૂળને મંગાવવા માટે પણ અરજી કરી હતી. બચાવ પક્ષે તેના રજૂઆત સામે જોરદાર વાંધો ઉઠાવ્યો હતો. ડૉ. આશરની જરૂર દરમિયાન બચાવ પક્ષે અચાનક આંક ૮૮ ની ઝેરોક્ષ નકલ રજૂ કરી હોવા છતાં, અમરેલીના સિવિલ સર્જને ત્યારબાદ તા. ૧૧.૨.૧૯૯૧ ની આંક ૧૨૧ ની અરજી આપી એવો જાહેર કર્યો હતો કે સિવિલ હોસ્પિટલના રેકૉર્ડમાં આંક ૮૮નું એવું કોઈ મૂળ ઉપલબ્ધ નહોતું.

એ સુરક્ષિત રીતે નોંધવામાં આવી શકે કે જેમણે હોસ્પિટલના કાર્યાલયમાં ડૉ. અશર પાસેથી કેસ પેપરનું પુનર્નિર્માણ કરાવ્યું હતું, જેના ઝેરોક્સની નકલ આંક ૮૮ પર છે, આ આધાર પર કે મૂળ કેસ પેપર, આંક ૭૭, શોધી શકાયું નહોતું, તેઓ એટલા ચાલાક વ્યક્તિ હોવા જોઈએ કે ઝેરોક્સ નકલ મેળવી તેને આરોપી વ્યક્તિઓને પૂરી પાડ્યા બાદ તે હોસ્પિટલના અભિલેખમાં ન રહી જાય તેની કાળજી રાખી હોય. આ સમગ્ર બાબતમાંથી કાવતરાખોરી અને કપટની છાપ પ્રસરે છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે એવો પ્રયાસ મૂળ કેસ પેપર આંક ૭૭ની પ્રામાણિકતા પર અસર કરી શકતો નહોતો અને કરી શકતો નથી, કારણ કે તે સંબંધિત સમયે તૈયાર કરાયેલ સમકાલીન અભિલેખ હોવાનું નિર્વિવાદ છે. ખરેખર, આશ્ચર્યજનક છે કે જે પુનર્નિર્મિત કેસ પેપરની ઝેરોક્સ નકલ આંક ૮૮ છે તે ૧૯.૧૧.૮૦ પછી નોંધપોથીઓમાં થયેલ નોંધોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું અને મૂળ કેસ પેપર આંક ૭૭ પરથી તૈયાર કરવામાં આવ્યું નહોતું. તેથી સ્પષ્ટ છે કે આંક ૭૭ અંગે બચાવ પક્ષ દ્વારા અસફળ રીતે ઊભું કરવાનો પ્રયત્ન કરાયેલ શંકાના વાદળને દૂર કરવા માટે તેમની તુલના કરી શકાય તેમ નથી. એવું જણાય છે કે ડૉ. અશરની દૃષ્ટિને પ્રતિકૂલ રંગ આપવાનો અથવા પ્રભાવિત કરવાનો પ્રયાસ તેમની જરખમ પૂછપરછ દરમિયાન કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે તેઓ મૂળ કેસ પેપર આંક ૭૭ અંગે જવાબ આપી રહ્યા હતા, કારણ કે તેમને અચાનક એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો કે શું તેમણે સ્વીકાર્યું હતું કે આંક ૭૭ મૃતક શેખરની

સારવાર વખતે તૈયાર કરવામાં આવ્યું નહોતું અને પછીથી બનાવવામાં આવ્યું હતું।

અવશ્ય, ડૉ. અશરે જણાવ્યું હતું કે તેમને યાદ નહોતું અને તેથી આવા જવાબ પરથી એક શંકાનું વાદળ ઉભું કરવામાં આવ્યું, અને આ બાબતે એવી રજૂઆત પણ કરવામાં આવી કે ડૉ. અશરના આ સ્પષ્ટ અને હકારાત્મક નિવેદનને અવગણવામાં આવ્યું કે આંક ૭૭ મૂળ કેસ પેપર છે, જેમાં તેમણે શ્રી પરશોત્તમ કબારીયા, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ જ, જેમણે મૃતક શેખરને લાવ્યો હતો, તેમનું નામ લખ્યું હતું. આંક ૭૭ની આંક ૮૮ના કેસ પેપરો સાથેની તુલના અંગે પૂછપરછ કરવામાં આવી હોવા છતાં પણ, ડૉ. અશરે નિર્વિવાદ શબ્દોમાં ફરીથી જણાવ્યું છે કે આંક ૭૭નું કેસ પેપર મૂળ હતું, જે શોધી કાઢવામાં આવ્યું હતું અને તેમને ૨૦મી નવેમ્બર ૧૯૯૦ની પહોંચ હેઠળ આપવામાં આવ્યું હતું. તેમણે, સ્પષ્ટ રીતે, તેમના સોગંદજવાબના પરિણેદ ૧૪માં, આંક ૫૬ પર કરવામાં આવેલા આ સૂચનને નામંજૂર કર્યું છે કે આંક ૭૭નું કેસ પેપર પાછળથી ઉભું કરાયેલ દસ્તાવેજ હતું અથવા તેમણે દબાણ હેઠળ આંક ૭૭ની વિગતો લખી હતી. પુનર્નિર્મિત દસ્તાવેજ નવેમ્બર ૧૯૯૦ના માસમાં નોંધપોથીઓમાં આવેલી નોંધોમાંથી તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો, અને મૂળ કેસ પેપર આંક ૭૭માંથી નહીં. સ્પષ્ટ છે કે, તેથી, આંક ૭૭ને અવગણવાનો અને તે દ્વારા ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૪ વિશ્વસનીય ન હતો એવું માનવાનો પ્રયાસ, આંક ૮૮ પરના પુનર્નિર્મિત કેસ પેપર અંગે ઉભું કરવા માંગવામાં આવેલા શંકાના વાદળના

આધાર પર કરાયેલ એક નિષ્ફળ પ્રયાસ સિવાય બીજું કંઈ નથી. યોગ્ય રીતે કહેવાય છે કે ડૂબતો માણસ તણખલાનો પણ સહારો લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

આંક ૭૭ અને આંક ૮૮નું સાવધાનીપૂર્વક પરિચિંતન તથા તક્ષીનતાપૂર્વકની તુલના અને તપાસ કર્યા બાદ, એ બાબતે રેતીકણ જેટલો પણ સંદેહ રહી શકતો નથી કે આંક ૭૭નું તબીબી કેસપત્ર સ્વભાવજ વજન અને મૂલ્ય ધરાવે છે. તે સમકાલીન મૂળ કેસપત્ર હતું તે દર્શાવવા માટે, સાંજે પ.૧૦ વાગ્યે થયેલી મૃત્યુઘોષણાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હતો અને ડૉ. આશરના નિવેદન મુજબ પણ, તેમણે મૃતક શેખરના સગાઓ સમક્ષ તેને સાંજે પ.૧૦ વાગ્યે મૃત જાહેર કર્યો હતો. ડૉ. આશરના કહેવા મુજબ, તે દિવસે ડૉ. વ્યાસે ચાર્જ સંભાળ્યો ત્યારે તેઓ સાંજે પ.૧૦ વાગ્યા પછી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા હતા. આ તબક્કે આ બાબત નોંધપાત્ર છે કે આંક ૮૮ની ઝેરોક્સ નકલમાં, જે તબીબી કેસપત્રો અનુસરે પુનઃરચિત કરવામાં આવ્યા હતા, તેમાં મૃત્યુનો સમય સાંજે પ.૧૫ વાગ્યે દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૪ દ્વારા મૃતદેહ લાવવામાં આવ્યો હોવાની વિગતો અંગે, ડૉ. આશરે તેનું નામ પરશોત્તમ મનુભાઈ કબારિયા તરીકે લખ્યું હતું, જ્યારે તેના પિતાનું સાચું નામ હનુભાઈ છે. અહીં આ પણ નોંધવું યોગ્ય છે કે આંક ૭૭ના કેસપત્રમાં શેખર બેભાન હોવા અંગે પ્રશ્નચિહ્ન સાથેની નોંધ છે, જે આંક ૮૮ની ઝેરોક્સ નકલમાં સ્પષ્ટપણે ગેરહાજર છે.

સમગ્ર તબીબી નોંધપોથી, ડૉ. આશરના પુરાવા તથા ડૉ. આશરની જિરહ દરમિયાન આંક ૮૮ જે રીતે અને જે સ્થિતિમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો તેનું સાવધાનીપૂર્વક અવલોકન કર્યા બાદ, આ બાબતે કોઈ પણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન રહેતું નથી કે તબીબી કેસપત્ર આંક ૭૭ મૂળ દસ્તાવેજ હતો અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૪, પરશોત્તમ,નું નામ પુનઃરચિત કેસપત્રની ઝેરોક્સ નકલ આંક ૮૮માં દર્શાવવામાં આવ્યું ન હતું એવો દાવો કરીને ગૂંચવણ ઊભી કરવાનો જે નિષ્ફળ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો, તે આ કેસની પરિસ્થિતિઓમાં બચાવ પક્ષની આવૃત્તિને કોઈ પણ પ્રકારનું બળ આપતો નથી.

ફરિયાદ પક્ષને રેકૉર્ડમાંથી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪નું નામ કાઢી નાખવામાં જરા પણ રસ હશે એવી કલ્પના એક ક્ષણ માટે પણ કેવી રીતે કરી શકાય? વધુમાં, આ નોંધવું પણ મહત્વપૂર્ણ રહેશે કે આંક ૮૮ના કેસ પેપરની ઝેરોક્સ નકલનો સ્ત્રોત શું હતો તે અંગે કોઈ સ્પષ્ટીકરણ આપવામાં આવ્યું નથી, જ્યારે તેના મૂળ પ્રત વિશે સિવિલ સર્જન દ્વારા આંક ૧૨૧ મુજબ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે તે હોસ્પિટલના રેકૉર્ડમાંથી મળ્યું નહોતું. કોઈપણ સ્થિતિમાં, રેકૉર્ડ પર પૂરતું પુરાવું ઉપલબ્ધ છે જે દર્શાવે છે કે ઘટના બન્યા પછી તરત જ ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમ શેખરને લઈ હોસ્પિટલ ગયો હતો. ઘટના જોનાર સાક્ષી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, નવનીત પણ તેની સાથે ગયો હતો. આંક ૭૭ને ઘટના જોનાર સાક્ષી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીતના પુરાવાથી સંપૂર્ણ સમર્થન અને બળકટતા મળે છે, તેમજ ઘટના પછી એક કલાકની અંદર નોંધાયેલી

પ્રાથમિક માહિતી અહેવાલમાં બંને સાક્ષીઓના, એટલે કે નવનીત, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧ અને પરશોત્તમ, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪ના નામોના ઉલ્લેખથી પણ તેની પુષ્ટિ થાય છે. આ વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે “જ્યારે આખું જહાજ ડૂબી રહ્યું હોય ત્યારે પિત્તળ ચમકાવવાનો શું ઉપયોગ?” સંભાવના છે કે બચાવ પક્ષે એક વધુ નિષ્ફળ પ્રયાસ કરીને પ્રબળ અને દઢ પુરાવાને નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

પ્રથમ પ્રત્યક્ષદર્શી તથા ફરિયાદી-આંક ૧૫ ના પુરાવાની મૂળવણી:

ફરિયાદ પક્ષે આંખે જોયેલા સાક્ષી તથા ફરિયાદી, પી.ડબ્લ્યુ.-૧, નવનીત રતિલાલ, જેની તપાસ આંક ૧૫ ઉપર કરવામાં આવી છે, તેના પુરાવા ઉપર મજબૂત આધાર રાખ્યો છે. તેનો પુરાવો અત્યંત મહત્વનો છે. તેની ચોરાપા વિસ્તારમાં પાન-બીડીની દુકાન હતી અને તે મૃતક શેખરને બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો, જે પણ એ જ વિસ્તારમાં રહેતો હતો. તેના પુરાવા મુજબ, બનાવના દિવસે મૃતક શેખર અને તે મૃતક શેખરની દુકાનેથી નીકળ્યા હતા અને જ્યારે તેઓ અમરેલી શહેરમાં ટાવર સ્ટેશન રોડ ઉપર રાજકમલ ચોક નજીક પટેલ રેસ્ટોરન્ટ પાસે પહોંચ્યા, ત્યારે તમામ આરોપીઓ પટેલ રેસ્ટોરન્ટ પાસે ઊભા હતા. એ-૧, રઘુ અને એ-૩, સંજયે મૃતક શેખરના વાળ અને હાથ પકડી તેને પટેલ રેસ્ટોરન્ટ પાસે લઈ ગયા, જ્યાં એ-૧, જે લોખંડની સળીયાથી સજ્જ હતો, તેણે તે લોખંડની સળીયાથી મૃતક શેખરના શરીર ઉપર પ્રહાર કર્યો, જ્યારે એ-

૩, સંજયે તેની બંને હાથ પાછળની બાજુથી પકડી રાખ્યા હતા. ત્યારબાદ, એ-૧, રઘુએ કહ્યું કે શેખરને પૂરો કરી નાખવો જોઈએ અને ત્યારપછી એ-૨, ઘના, જે એ-૧નો પુત્ર છે, તેણે પોતાની ખીસ્સામાંથી છરી કાઢી અને શેખરના છાતી તથા પેટ ઉપર ત્રણ ઘા કર્યા, જેના પરિણામે શેખરમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું અને તેણે તથા એક પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમે, એક ઓટો-રિક્ષા રોકી, જે એક રમેશચંદ્ર ઉમિયાશંકર, પી.ડબ્લ્યુ.-૭, ચલાવતો હતો અને તે સમયે આરોપીઓ ત્યાં ઊભા હતા. તેના પુરાવામાં આ પણ છે કે રિક્ષામાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી હતી, જેણે વિનંતી કરતાં રિક્ષામાંથી ઊતરી ગઈ, કારણ કે ઈજાગ્રસ્ત શેખરને હોસ્પિટલમાં લઈ જવાનો હતો. ત્યારબાદ, પી.ડબ્લ્યુ.-૧ શેખરને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયો અને જ્યારે શેખરને હોસ્પિટલમાં લઈ જવાયો, ત્યારે તે બેભાન હોવાથી બોલી શકતો ન હતો.

ફરિયાદી સાક્ષી-૧, નવનીતે પોતાની સાક્ષીમાં જણાવ્યું છે કે ઘટના તા. ૧૯.૭.૮૮ના રોજ સાંજે લગભગ ૪.૪૫ વાગ્યે બની હતી અને હોસ્પિટલ ખાતે પહોંચતા જ ડોક્ટરે શેખરને મૃત જાહેર કર્યો હતો. મૃતદેહને શબગૃહમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. તેની સાક્ષી મુજબ, તે જ દિવસે સાંજે ૫.૩૦ વાગ્યાથી ૫.૪૦ વાગ્યા દરમિયાન પોલીસ હોસ્પિટલ ખાતે પહોંચી હતી અને પોલીસ જીપમાં બેસીને પોલીસે તેની ફરીયાદ નોંધેલી હતી. જણાવેલ ફરીયાદ નીચલી અદાલતમાં આંક ૩૮ પર રજૂ કરવામાં આવી છે. ત્યારબાદ, તે તપાસ અધિકારી (આઈ.ઓ.) સાથે ગુનાસ્થળે ગયો હતો, જ્યાં આંક ૫૪ મુજબનું પંચનામું સાંજે

૭.૦૦ થી ૮.૦૦ વાગ્યા દરમિયાન કરવામાં આવ્યું હતું. મૃતક શેખરના કપડાંની ઓળખ કરવા માટે તેને હોસ્પિટલમાં પણ લઈ જવામાં આવ્યો હતો. તેણે મૃતકના જૂતાંની પણ ઓળખ કરી હતી. વિસ્તૃત ઊલટતપાસ છતાં, આ પ્રત્યક્ષદર્શી, જે ફરિયાદી છે, તેની સાક્ષી મુખ્ય મુદ્દા અને ફરિયાદ પક્ષના વર્ણન સંબંધે અત્યંત સમર્થક અને દઢ રહી છે. તે અને મૃતક મિત્રો હતા. તેઓ પડોશીઓ પણ હતા. મૃતક અને તેની પાનની દુકાન હતી અને તે “આરતી” પાન શોપ તરીકે ઓળખાતી પાનની દુકાને જતો હતો. બંને જણ ઘટના પહેલાં નાસ્તો કરવા પટેલ રેસ્ટોરન્ટ જવા માટે નીકળ્યા હતા. અલબત્ત, ઉલ્લેખનીય છે કે તેણે ઊલટતપાસમાં સ્વીકાર્યું છે કે તેણે ઘટનામાં હસ્તક્ષેપ કર્યો નહોતો, આરોપી નં. ૧ રઘુ પાસે જે લોખંડનો રોડ હતો તે છીનવી લેવાનો પ્રયાસ કર્યો નહોતો. તે પણ સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારેલ છે કે આરોપી નં. ૧ના પંજામાંથી શેખરને છોડાવવા માટે તેણે કોઈ બળનો ઉપયોગ કર્યો નહોતો અને કોઈ બુમાબુમ પણ પાડી નહોતી. છરીના ઘા બાદ મૃતક શેખરને ગંભીર ઈજાઓ પહોંચી હતી અને તેથી ફરિયાદી સાક્ષી-૧ નવનીત અને ફરિયાદી સાક્ષી-૪ પરશોત્તમે તેને પકડી રાખ્યો હતો. તેણે આ પણ સ્વીકાર્યું છે કે ઈજાગ્રસ્ત શેખરને ઓટોરિક્ષામાં સિવિલ હોસ્પિટલ ખાતે લઈ જવામાં આવ્યો હતો એવી વાત તેણે પોતાની ફરિયાદમાં લખાવી નહોતી. તે આ પણ કહી શક્યો નહોતો કે આરોપી-૧ રઘુએ મૃતકના શરીર પર લોખંડના રોડનો ઘા બળપૂર્વક કર્યો હતો કે બળ વિના કર્યો હતો.

પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદી, ફરિયાદી સાક્ષી-૧ નવનીતની સાક્ષીને પ્રથમ માહિતી અહેવાલ, આંક ૩૮ દ્વારા પણ પુષ્ટિ મળે છે.

રજા પ્રત્યક્ષદર્શી - પી.ડબ્લ્યુ. ૪ આંક ૩૦ ના પુરાવાની મૂલવણી :

ફરિયાદ પક્ષે, વધુમાં, આંક ૩૦ પરના પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી, પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ હનુભાઈના પુરાવા પર પણ આધાર રાખ્યો છે. તેમના પુરાવા પણ ફરિયાદ પક્ષના કેસના ગુણદોષ નક્કી કરવામાં અત્યંત મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. અવશ્ય, બચાવ પક્ષનો આક્ષેપ એવો છે કે આ સાક્ષી ઘટનાસ્થળે હાજર નહોતો અને તે વિશ્વસનીય નથી, કારણ કે ભૂતકાળમાં તેણે પ્રતિબંધ સંબંધિત કોઈ ગુનો કર્યો હતો અને તેના વિરુદ્ધ ચેપ્ટર કેસ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો, તેમજ તે મૃતકના પરિવાર સાથે ખૂબ નજીકનો હતો. નિઃસંદેહ, આ સાક્ષીના સમગ્ર પુરાવાનું સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ કર્યા પછી, બચાવ પક્ષનો આ આક્ષેપ કે તે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી નહોતો અને તેનો પુરાવો વિશ્વસનીય નથી, સ્વીકાર્ય નથી. તેમના પુરાવા ફરિયાદ પક્ષના વર્ણનને તથા પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી અને ફરિયાદી, પી.ડબ્લ્યુ.-૧, નવનીતના પુરાવાને પુષ્ટિ આપે છે.

આંક ૩૦ પરની પોતાની જુબાનીમાં ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી-૪, પરશોત્તમ હનુભાઈએ સાક્ષી આપી છે કે બનાવના દિવસે તે દૂધના ધંધામાં સંકળાયેલો હોવાથી લેક્ટોમીટર ખરીદવા માટે સાંજે અંદાજે ૪.૩૦ વાગ્યે પટેલ રેસ્ટોરન્ટ તરફ નીકળ્યો હતો. જ્યારે તે ગુનાસ્થળ નજીક પહોંચ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે એ-૧,

રઘુ, એ-૨, ધાના અને એ-૩ સંજય, શેખરને હાથ અને વાળ પકડીને પટેલ રેસ્ટોરન્ટના "સાગડા" (ચુલ્હા) તરફ ઘસડી રહ્યા હતા. "સાગડા" શબ્દનો અર્થ નાસ્તો તૈયાર કરવા માટે જમીનમાં જડાયેલો મોટો ચુલ્હો એવો થાય છે, અને તે બાબતે કોઈ વિવાદ નથી. આ સાક્ષીએ જણાવ્યું છે કે એ-૧, રઘુ લોખંડની સળીથી સજ્જ હતો અને એ-૩ સંજયે શેખરના હાથ પાછળથી પકડી રાખ્યા હતા અને એ-૨ એ શેખરને લોખંડનો ધા મારીને એ-૨, ધાનાને તેને પૂરો કરી નાખવા કહ્યું હતું. ત્યારબાદ એ-૨, ધાનાએ છરી કાઢી શેખરના શરીર પર એક પછી એક એમ ત્રણ ધા કર્યા. જ્યારે એ-૨ દ્વારા છરીના ધા કરવામાં આવ્યા ત્યારે એ-૩, સંજયે શેખરના હાથ પાછળથી પકડી રાખ્યા હતા. તેણે વધુમાં પણ સાક્ષી આપી છે કે તે અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી-૧ ફરિયાદી, નવનીત, શેખર પાસે ગયા, જેના પરિણામે આરોપી વ્યક્તિઓ રાજકમલ ચોક તરફ ભાગી ગયા. તે અને ફરિયાદી, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી-૧, રસ્તા પરથી પસાર થતી એક ઓટોરિક્ષા અટકાવી, જે ટાવર રોડ તરફથી આવી રહી હતી, તેમાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી બેઠેલી હતી જેને નીચે ઉતરવા વિનંતી કરવામાં આવી અને તેણીએ તે વિનંતી સ્વીકારી કારણ કે તેણીને નાના બસ સ્ટેન્ડ જવું હતું. ત્યારબાદ તેણે અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી-૧, નવનીતે, શેખરને હોસ્પિટલમાં પહોંચાડ્યો.

ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમે, પોતાના આંક ૩૦ ખાતેના પુરાવામાં પણ, સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે તેણે શેખરને પૂછ્યું હતું કે તેને શા માટે માર મારવામાં આવ્યો, જેના જવાબમાં શેખરે જણાવ્યું હતું કે એ-૨, ઘનશ્યામે એ-૧, રઘુને

કહ્યું હતું કે શેખર મોટો દાદાગીરી કરનાર છે (સ્થાનિક ભાષામાં તેને "દાદાનો દિકરો" તરીકે જણાવવામાં આવ્યું છે). શેખરને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા પછી, ડૉક્ટરે તેને મૃત જાહેર કર્યો હતો. આ સાક્ષીનું નિવેદન તે જ દિવસે પોલીસ દ્વારા આશરે રાત્રે ૯.૦૦ વાગ્યે નોંધવામાં આવ્યું હતું. તેણે પોતાના પુરાવામાં આ પણ જણાવ્યું છે કે આરોપી વ્યક્તિઓ પોતાના હથિયારો સાથે રાજકમલ ચોક તરફની બાજુએ ભાગી ગયા હતા. તેણે ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓની ઓળખ પણ કરી હતી. આ સાક્ષીનો વિવિધ પરિમાણાત્મક પાસાઓ અંગે લાંબી અને વિગતવાર જિરહ પણ કરવામાં આવી હતી. તેણે આ પણ સ્વીકાર્યું હતું કે ન તો તેણે અને નવનિતે (ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧) મદદ માટે બૂમો પાડી હતી અને ન પોલીસ પોઇન્ટ પરથી કોઈ પોલીસને બોલાવી હતી. તેણે જણાવ્યું હતું કે તેમનું ધ્યાન ઈજાગ્રસ્ત શેખરને તાત્કાલિક તબીબી સહાય પૂરી પાડવા પર કેન્દ્રિત હતું.

જિરહપૂર્ણ પ્રતિપરીક્ષણ દરમિયાન, તેણે સ્વીકાર્યું છે કે તેણે મણેકપરા વોર્ડ નં. ૧૦/૧ માંથી સ્વતંત્ર ઉમેદવાર તરીકે ૧૯૮૬ ની મ્યુનિસિપલ ચૂંટણી લડી હતી અને એ-૧, રઘુએ પણ એ જ ચૂંટણીમાં, પરંતુ અલગ વોર્ડમાંથી, ચૂંટણી લડી હતી. તેણે કોઈ અન્ય ઉમેદવારને ઉપકાર થાય તે દૃષ્ટિએ પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લીધી હતી એવો સૂચન નકારવામાં આવ્યો છે. તેની પ્રતિપરીક્ષણમાંથી એ પણ જણાય છે કે ઈજાઓ મળ્યા બાદ મૃત્યુ પામેલ શેખર જમીન પર પડ્યો ન હતો, કારણ કે તેણે અને ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧ નવનિતે શેખરને તેના હાથોથી પકડી રાખ્યો હતો અને ત્યારબાદ પણ તે નીચે પડ્યો ન

હતો. ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, ફરિયાદી, નવનીતે શેખરના ડાબા ઉપરના હાથને પકડી રાખ્યો હતો, જ્યારે આ સાક્ષીએ ઈજાગ્રસ્ત શેખરના જમણા ઉપરના હાથને પકડી રાખ્યો હતો. જ્યાં સુધી ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય તત્વનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આ સાક્ષી, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમની સાક્ષીએ તેને સમર્થન અને પુષ્ટિ આપી છે તથા ફરિયાદી અને પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧ ના પુરાવાને તત્વસભર બળ પૂરું પાડ્યું છે. આ સાક્ષ્યલો આંતરિક મૂલ્ય અને વજન છે અને તેના પુરાવાને ફગાવી દેવા માટે કોઈ કારણ નથી.

જેનાં આધાર પર બચાવ પક્ષે નિર્ભરતા દર્શાવી છે તેવી વિરોધાભાસી વાતો આ સાક્ષીની જુબાનીમાં પરિણેદ ૩૩ માં, આંક ૩૦ પર બહાર લાવવામાં આવી છે, પરંતુ આ અદાલતના મત મુજબ, તે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય આધારને અસર કરતી નથી. નોંધ પર બહાર લાવવામાં આવેલી વિરોધાભાસી વાતો અતિ સૂક્ષ્મ સ્તરની છે અને તે તેમની સાક્ષીના આંતરિક મૂલ્ય અને વિશ્વસનીયતાને ડગમગાવતી નથી. નીચલી અદાલતે ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીત, જે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી અને ફરિયાદી છે, તેમજ ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૭, પરશોત્તમના પુરાવાને નગણ્ય વિરોધાભાસોના આધારે નામંજૂર કરતાં ન્યાયભંગ થયો છે.

ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૭ – શ્રી રમેશ – આંક ૪૩ ના સાક્ષ્યનું મૂલવણી

ફરિયાદ પક્ષનો કેસ વધુમાં પી.ડબ્લ્યુ.-૭, રમેશ ઉમિયાશંકર, જેનીચલી અદાલત સમક્ષ આંક ૪૩ પર તપાસવામાં આવ્યો છે, તેના પુરાવાથી વધુ મજબૂત બને છે. તે ઓટોરિક્ષા નં. જી.આર.એક્સ. ૭૧૪૨ ચલાવતો હતો. તેની સાક્ષી મુજબ, બનાવના દિવસે બપોરે અંદાજે ૪.૩૦ વાગ્યે તે એક વૃદ્ધ મહિલા મુસાફરને ઉતારવા માટે દેરાસર ચોકથી નાના બસ સ્ટેન્ડ તરફ નીકળ્યો હતો. જ્યારે તેની ઓટોરિક્ષા પટેલ રેસ્ટોરન્ટ પાસે પહોંચી, ત્યારે તેણે ત્યાં આશરે ૧૦ થી ૧૫ વ્યક્તિઓ ભેગા થયેલા જોયા. તેણે વધુમાં એવું પણ જોયું કે ફરિયાદી, પી.ડબ્લ્યુ.-૧, નવનીત અને પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ, શેખરને રસ્તાથી આશરે ૨ ફૂટના અંતરે પકડીને ઉભા હતા. ફરિયાદી નવનીતે તેની ઓટોરિક્ષા રોકાવી અને તેને વિનંતી કરી કે ઇજાગ્રસ્ત શેખરને હોસ્પિટલમાં લઈ જવાનો છે. તેણે એવું પણ જોયું કે શેખરમાંથી લોહી નીકળતું હતું. તેથી, ઇજાગ્રસ્ત શેખરને સારવાર માટે સિવિલ હોસ્પિટલ લઈ જવામાં માર્ગ મોકળો થાય તે હેતુથી તેણે વૃદ્ધ મહિલા મુસાફરને નીચે ઉતરી જવા વિનંતી કરી. તેથી, તે વૃદ્ધ મહિલાએ વિનંતી સ્વીકારી અને પોતાનું ગંતવ્ય પણ દૂર ન હોવાનું કહી નીચે ઊતરી ગઈ.

તેના પુરાવામાંથી પણ ખૂબ જ સ્પષ્ટ થાય છે કે ફરિયાદી, પી.ડબ્લ્યુ.-૧, નવનીત, અને પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ, એ ઇજાગ્રસ્ત શેખરને તેની ઓટોરિક્ષામાં બેસાડવાની વ્યવસ્થા કરી હતી અને નવનીત રિક્ષામાં તેની જમણી બાજુએ આગળની બેઠકે બેઠો હતો અને ઇજાગ્રસ્ત શેખરને તેની ઓટોરિક્ષામાં હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને અંદાજે પાંચ મિનિટ રાહ જોયા પછી

તે ત્યાંથી નીકળી ગયો હતો અને ત્યારબાદ, તે જ દિવસે રાત્રે આશરે ૯.૪૫ વાગ્યે, તેનું નિવેદન નોંધવા માટે પોલીસ દ્વારા તેને બોલાવવામાં આવ્યો હતો. પી.ડબ્લ્યુ.-૭, રમેશ, નું જુબાની નિઃસંદેહ ફરિયાદ પક્ષના કેસને તેમજ પી.ડબ્લ્યુ.-૧ નવનીત અને પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ, ની સાક્ષીને સમર્થન આપે છે. અતિશય લાંબી જિરહ છતાં, તેના પુરાવાએ ફરિયાદ પક્ષના કેસને તેમજ પી.ડબ્લ્યુ.-૧ નવનીત અને પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ, ની સાક્ષીને સમર્થન આપ્યું છે.

અવશ્ય, નીચલી અદાલતે તેની સાક્ષી પર આધાર રાખ્યો નહોતો. તેની સાક્ષી અંગે નજીકથી અને ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કર્યા બાદ અને તેની કાળજીપૂર્વક તપાસણી કર્યા પછી, નીચલી અદાલતને જે કેટલીક અસંગતતાઓ અને વિરોધાભાસો મહત્વના લાગ્યા હતા, તે સ્વરૂપે બહુ નગણ્ય અને તુરછ હોવાનું જાણવા મળે છે. આ અદાલતના મતે, તે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય તત્વ અને હકીકતી ચિત્રને અસર કરતા નથી. આ અદાલત સંપૂર્ણપણે સંતુષ્ટ છે કે ફરિયાદ પક્ષના મુખ્ય વર્ણન જેટલા અંશે સંબંધિત છે, એટલા અંશે તેની સાક્ષી સંપૂર્ણપણે અડગ રહી છે. તેની સાક્ષી આ અદાલતમાં વિશ્વાસ પાણ પ્રેરિત કરે છે. તેને કોઈ કથિત છલઆવરણમાં ભાગીદાર બનવા માટે કોઈ જ વાસ્તવિક કારણ નહોતું. મૃત્યુ પામેલા સેખરનું મૃત્યુ હત્યાજન્ય હતું તે હકીકત અંગે કોઈ વિવાદ નથી. નોંધાયેલ અભિલેખમાંથી અથવા આ સાક્ષીની સાક્ષીમાંથી સફળતાપૂર્વક એવું કશું દર્શાવવામાં આવ્યું નથી કે જેના આધારે એવું માનવા પ્રેરણા મળે કે તે

ખોટો સાક્ષી છે અને અન્ય કોઈ વ્યક્તિના સ્થાને ફરિયાદ પક્ષે અથવા તપાસ અધિકારીએ ગુનાસ્થળેથી મૃત્યુ પામેલા સેખરને સિવિલ હોસ્પિટલમાં ખસેડવાના મામલે તેને ગોઠવી દીધો હતો. આ સાક્ષીની સાક્ષીને નકારવા અંગે નીચલી અદાલતે જે દષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે તે આ અદાલત સ્વીકારી લે તેવી પ્રેરણા આપે તેવા સ્પષ્ટ, દઢ, સાતત્યપૂર્ણ અને સુસંગત કારણો પડકારાયેલ ચુકાદામાં પણ દર્શાવવામાં આવ્યા નથી. તેના જેવા સાક્ષીની અવલોકનશક્તિના કારણે ઊભા થયેલા થોડાક ગોંડા ફેરફારોને ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય તત્વ અને કેન્દ્રબિંદુ અંગેની જુબાનીની શક્તિને ઉતારી પાડવા અથવા ખસેડી નાખવાના સ્તરે ઊંચા લઈ જવામાં આવી શકતા નહોતા. એવું કહી શકાય નહીં કે તેની જુબાની કલંકિત છે અથવા તે શીખવણનું પરિણામ છે. જો તેણે વાસ્તવમાં ગંભીર રીતે ઈજા પામેલા વ્યક્તિને ગુનાસ્થળેથી સિવિલ હોસ્પિટલ સુધી પહોંચાડવા માટે સ્વયંસ્ફૂર્ત સહાયતા આપી ન હોત, તો આવી સાક્ષી ઊભી કરવા માટે તેની પાસે કયું વાસ્તવિક કારણ હોત? વધુમાં, જો તેના વિરુદ્ધનો એવો આક્ષેપ થોડો પણ સ્વીકાર્ય હોત, તો તેને પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યો હોત. વિદ્વાન નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશે આ પાસાની મૂલવણી કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે.

આ અદાલતના મત મુજબ, આવી સાક્ષીની સાક્ષીને નીચલી અદાલત દ્વારા નકારવામાં આવવું યોગ્ય અને હકારાત્મક અભિગમ દર્શાવતું નથી. જો નાની અસંગતતાઓ અથવા સૂક્ષ્મ સ્તરની વિરોધાભાસિતાઓ અથવા સાક્ષીરૂપે રજૂ

થયેલી ઘટનાક્રમ અંગેની અગત્યવિહોણી ધારણાઓને, એ હકીકત હોવા છતાં કે ફરિયાદ પક્ષના કેસનું મુખ્ય તત્ત્વ તેની સાક્ષીથી સંપૂર્ણ રીતે મજબૂત બને છે, શંકાસ્પદ પ્રસ્તાવ અથવા અનુમાન તરીકે માનવામાં આવે અથવા ઓળખવામાં આવે, તો તે ન્યાયના તરાજુ અથવા સંતુલનને યોગ્ય અને સમચિત રીતે ઝુકાવતું ગણાય નહીં. કેટલીક વાર, સાક્ષીઓ તેમની દ્વારા જોવામાં આવેલી ઘટનાની અથવા પ્રસંગની વિશ્વસનીયતા વધારવાના હેતુથી ઘટનાક્રમને અલંકારિક બનાવવાની પ્રેરણા પામે છે. તેથી, અદાલતનું કર્તવ્ય છે કે તે ક્ષુદ્ર અસંગતતાઓ અથવા અસત્ય વર્ણન અથવા ગેરમાન્ય હકીકતવર્ણનને આવરિત સત્યમાંથી અલગ કરે. એવી અસંગતતા અથવા વિસંગતિ, જે ફરિયાદ પક્ષની વાર્તાના મૂળ તત્ત્વને અસર કરતી નથી, તેને અયોગ્ય અથવા અતિશય મહત્ત્વ આપવું જોઈએ નહીં, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે તમામ મહત્ત્વપૂર્ણ સંભાવ્ય પરિબળો સાક્ષીઓ દ્વારા વર્ણવાયેલા રૂપાંતરને સમર્થન આપતા ગુંજી ઊઠે છે. આવા સિદ્ધાંતો અત્યંત સ્થાપિત છે અને ન્યાયિક ઉચ્ચારણોની શ્રેણી દ્વારા વિશાળ પ્રમાણમાં વિચારાયેલા અને અર્થઘટિત કરાયેલા છે. સંબંધિત કેસ કાનૂનનો, સ્પષ્ટપણે, ઉદ્દેખિત સિદ્ધાંતને ઉજાગર કરવા અને મજબૂત બનાવવા માટે, આગળ યોગ્ય તબક્કે, જ્યારે આ અદાલત કેસ કાનૂનના વિચારમાં પ્રવેશે ત્યારે, વિચાર કરવામાં આવશે.

પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને પુષ્ટિ:

ને પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવા નોંધપાત્ર રીતે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપે છે. તેઓને વિવિધ પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા દ્વારા પણ સમર્થન મળે છે. એફ.આઈ.આર. ફરિયાદપક્ષના સાહેદ ૧ નવનીત રતિલાલ દ્વારા, આંક ૩૮ પર રજૂ કરવામાં આવેલ, શેખરને તેમની દ્વારા હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યા પછી તરત જ નોંધાવવામાં આવી હતી. તેથી, એફ.આઈ.આર. તાત્કાલિક નોંધાવવામાં આવી હતી અને તે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને પણ સમર્થન આપે છે. રિક્ષાચાલક ફરિયાદપક્ષના સાહેદ નં. ૭ રમેશ ઉમિયાશંકરના પુરાવા, જેણે ફરિયાદી અને ફરિયાદપક્ષના સાહેદ ૪ પરશોત્તમ સાથે મૃતકને રિક્ષામાં સિવિલ હોસ્પિટલમાં લઈ ગયો હતો, અદાલતનો વિશ્વાસ જગાવે છે. મુદામાલની છરી આર્ટિકલ નં. ૭ ખાતે, આરોપી નં. ૨ ઘના દ્વારા, બનાવના બીજા જ દિવસે સાંજે ૫.૦૦ થી ૬.૦૦ વચ્ચે શોધી કાઢવામાં આવી હતી. તેમાં લોહીના ડાઘ હતા. આ પણ સમર્થક પુરાવાનો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. છરીનો શોધ પંચનામું આંક ૮૩ પર રજૂ કરવામાં આવ્યું છે, "સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર" વિ. ભારત ફકીર ધીવર", ૨૦૦૧ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ., ૪૬૦૮ માં સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય પણ આ પાસાને સંપૂર્ણપણે સમર્થન આપે છે.

એ-૨, ઘનાએ, ભગવાનભાઈ પોપટભાઈના ખેતરમાંથી મુદામાલ છરી શોધી કાઢી હતી. તેણે દરોડા પક્ષને ઉક્ત સ્થળે લઈ જઈ સ્વૈચ્છિક રીતે તે શોધી કાઢી હતી. એ-૨, ઘના, ગુનાસ્થળેથી છરી સાથે ભાગી ગયા પછી ભગવાન પોપટના એ જ ખેતરમાં રાત્રિ રોકાણ કર્યું હતું. આ તબક્કે આ નોંધવું પણ રસપ્રદ રહેશે કે

મુદામાલ વસ્તુ લોખંડનો સળિયો પણ એ-૧ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. આરોપી નં. ૧ દ્વારા રજૂ કરાયેલ લોખંડના સળિયાનો કબજાપત્ર આંક ૯૨ પર મુકાયેલ છે. એ-૧એ પણ બીજા દિવસે, એટલે કે ૨૦.૭.૮૮ના રોજ, સવારે અંદાજે ૧૧.૦૦ વાગ્યે, પરશોત્તમ, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪ અને મૃતક શેખર વિરુદ્ધ એન.સી. ફરિયાદ નોંધાવી હતી. તેની નોંધ પોલીસ સ્ટેશન ડાયરીમાં આંક ૧૦૪ પર કરવામાં આવી હતી. એન.સી. નોંધપોથી આંક ૯૬ પણ, હેડ કોન્સ્ટેબલ દાહીબેન શ્રીમાળી, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧૬ના આંક ૯૪ પરના પુરાવામાં, નીચલી અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી હતી.

એ-૧ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી બિનસંજોગી ફરિયાદ, જે આંક ૯૬ તરીકે પી.ડબ્લ્યુ.-૪ અને મૃતક શેખર વિરુદ્ધ રજૂ કરવામાં આવી હતી, સ્વૈચ્છિક રીતે નોંધાવવામાં આવી હતી. એ-૧ એ લોખંડનો સળિયો પણ રજૂ કર્યો હતો, જે પંચનામા હેઠળ કબજે લેવામાં આવ્યો હતો. એ-૨ નો લોહી લાગેલો શર્ટ પણ પંચનામા હેઠળ, આંક ૯૨ મુજબ, જપ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. આ તબક્કે આ જણાવવું મહત્વપૂર્ણ રહેશે કે સેરોલોજિસ્ટના અહેવાલ મુજબ, આંક ૧૩૦, લોહીના ડાઘવાળા કપડાં પરનું લોહી અને મૃતક શેખરના રક્તસમૂહ એકસરખા હતા. અન્ય શબ્દોમાં, લોહીના ડાઘ 'ઓ' રક્તસમૂહના હતા, જે મૃતક શેખરનો રક્તસમૂહ હતો.

આ તમામ હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ સંપૂર્ણ રીતે ફરિયાદ પક્ષના વર્ણનના મૂળ અને આધારને સમર્થન આપે છે અને મૃત્યુ તથા એ-૨ દ્વારા પ્રહારો કરવામાં આવ્યા હોવાના સંબંધનો સંપૂર્ણ પુરાવો થાય છે. તબીબી અધિકારી, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ ૨, ડૉ. વ્યાસે પણ ફરિયાદ પક્ષના આ વર્ણનને સંપૂર્ણ સમર્થન આપ્યું છે કે મૃત્યુ પામનારને લાગેલો જીવલેણ પ્રહાર આરોપી નં.૨ પાસેથી શોધી કાઢવામાં આવેલી મુદામાલ વસ્તુ ૭ છરીથી શક્ય હતો.

બે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓની સાક્ષી, રિક્ષા ચાલક ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી-૭, રમેશ ઉમિયાશંકરના પુરાવા, ડૉ. વ્યાસ અને ડૉ. આશરના વૈદ્યકીય પુરાવા, આરોપી નં. ૨ દ્વારા મુદ્દામાલ છરીની શોધ તથા આરોપી નં. ૨ દ્વારા પોલીસ સમક્ષ લોખંડની સળીયો જપ્ત કરાવવાની હકીકત, તેમજ તાત્કાલિક નોંધાયેલી પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં આરોપી વ્યક્તિઓનાં નામો તથા એ-૧ અને એ-૨ દ્વારા મારવામાં આવેલા પ્રહારોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો તે હકીકત, કેટલાક રક્તસમૂહના ચિહ્નો મળી આવવાની હકીકત તથા એ-૨ ના કપડાં ઉપરના ડાઘો અને અન્ય અનેક પરિસ્થિતિજન્ય તથા દસ્તાવેજી પુરાવાઓને ધ્યાનમાં લીધા પછી, ફરિયાદ પક્ષે આરોપી નં. ૨ ઘના, જેણે છરીના ત્રણ પ્રહારો કર્યા હતા અને જેમાંથી એક જીવલેણ હતો, જેના પરિણામે મૃતક શેખરનું મૃત્યુ નીપજ્યું, તેની દોષિતતા તથા આરોપી નં. ૧ અને ૩ ની હાજરી અને સંડોવણીને વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરી છે. નોંધપાત્ર રીતે, નોંધ પર સ્પષ્ટ, સસંગત, સુસંગત

અને વિશ્વસનીય પુરાવા ઉપલબ્ધ છે, જે આરોપી વ્યક્તિઓને તેમની સામે મુકાયેલ આક્ષેપિત સહભાગિતાની સાથે વાજબી શંકાથી પર જોડે છે.

નીચલી અદાલતે આરોપી વ્યક્તિઓને દોષિત ઠેરવ્યા નથી અને વિવાદિત નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને હુકમ તા. માર્ચ ૨૫, ૧૯૯૧ ના પરા ૧૮૭ માં દર્શાવેલ મુખ્યત્વે ૨૪ કારણોના આધારે શંકાનો લાભ આપી તેમની વિરુદ્ધના આરોપોમાંથી નિર્દોષ છૂટકારો આપ્યો છે.

નીચલી અદાલતે દર્શાવેલા ૨૪ કારણોને ધ્યાનમાં લઈને, જ્યારે ફરિયાદ પક્ષના કેસની સમગ્ર સાબિત થયેલી હકીકતસભર પરિસ્થિતિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તેમજ ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના સંબંધિત અને મહત્વના સિદ્ધાંતો અને પુરાવાની મૂળવણી બાબતના કાનૂની સિદ્ધાંત સાથે સંયુક્ત રીતે જોવામાં આવે છે, ત્યારે તે સંપૂર્ણપણે આક્ષેપગ્રસ્ત અને સર્વથા અસ્થિર હોવાનું જણાય છે.

નીચલી અદાલત દ્વારા નિર્દોષ છૂટકારો આપવાના આધારરૂપ ૨૪ કારણો: ઉપરોક્ત ચર્ચાઓ દરમિયાન, સેશન્સ કેસ નં. ૭૦/૮૮ માં આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પડકારેલ ચુકાદો અને નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ આપતી વખતે નીચલી અદાલતના ધ્યાનમાં રહેલા ૨૪ કારણોમાંના કેટલાક કારણો, તેમજ તમામ મહત્વપૂર્ણ કારણોનું નિષ્પક્ષ અને ગંભીરતાપૂર્વક મૂલવણ કરવામાં આવ્યું છે અને અદાલતના મત મુજબ, તેઓ પ્રાસંગિક નથી અને સર્વથા અસ્થિર છે. તેમ છતાં, આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પડકારેલ ચુકાદો અને નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ

પસાર કરતી વખતે નીચલી અદાલતે જેમના ઉપર ભારે નિર્ભરતા મૂકી હતી તે રજ કારણોનો ઉલ્લેખ કરી તેમને પુનઃરજૂ કરવો રસપ્રદ રહેશે, જે નીચે મુજબ છે:

(૧) ફરિયાદ પક્ષના કેસ મુજબ, નવનીત રતિલાલ ઘટનાનો પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી છે. તથાપિ, તે મૃતક સાથે સંકળાયેલ છે અને તેનો ભૂતકાળનો ઇતિહાસ સ્વચ્છ અને સારો નથી. અદાલત સમક્ષ તેની જુબાની અને તેના દ્વારા નોંધાવવામાં આવેલી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ વચ્ચે વિસંગતતાઓ છે. તે જ રીતે, અદાલત સમક્ષની જુબાની અને બીજા પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી પરશોત્તમભાઈ હનુભાઈની જુબાની વચ્ચે પણ વિસંગતતાઓ છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓ એવી છે, જેનો ઉલ્લેખ ચુકાદાના મુખ્ય ભાગમાં થયેલી ચર્ચામાં કરવામાં આવ્યો છે, અને જેના કારણે અદાલત આ નિષ્કર્ષે પહોંચે છે કે આ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓની જુબાની કોઈ શંકા કે અચકાવટ વિના સ્વીકારી શકાય તેવી નથી; એટલે કે, ઘટના પછી તે સિવિલ હોસ્પિટલ પહોંચ્યો અને ત્યારબાદ તે મૌન રહ્યો અને કંઈ પણ કર્યું નહીં. તેણે મૃતક શેખરને રિક્ષામાં બેસાડવામાં મદદ કરી. તેણે શેખરને રિક્ષામાંથી ઊંચકી પણ લીધો. છતાં પણ, તેના કપડાં પર લોહીના ડાઘ નહોતાં, વગેરે.

(૨) અન્ય એક પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની જુબાનીનું પણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે અને તેમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે આકસ્મિક સાક્ષી છે. તેની જુબાની પોલીસ સમક્ષ આપેલા તેના નિવેદન તથા ફરિયાદી નવનીત રતિલાલની જુબાની સાથે સુસંગત નથી. તેના કપડાં પર પણ રક્તના ડાઘા મળ્યા નથી. સિવિલ હોસ્પિટલ

પર પહોંચ્યા પછી તેણે કોઈ પગલાં લીધાં નહોતાં કે કંઈ કર્યું પણ નહોતું. આ પરિસ્થિતિઓમાં, તેની જુબાની સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. તેના કહેવા મુજબ, મૃતક શેખરે મૃત્યુપૂર્વ નિવેદન આપ્યું હતું, જે તબીબી પુરાવા વિરુદ્ધ છે અને તેથી તે માન્ય તથા સ્વીકાર્ય ગણાઈ શકે નહીં.

(૩) પંચનામાઓના પંચો મુખ્યત્વે ચોરાપા વિસ્તારના છે, જ્યાં મૃતક શેખર રહેતો હતો. પંચો એક અથવા બીજી રીતે વિશ્વસનીય અને ભરોસાપાત્ર જણાતા નથી. પંચનામા તૈયાર કરતી વખતે, તે જ વિસ્તારના પંચોને બોલાવવાના બદલે ચોરાપાના રહેવાસીઓને પંચ તરીકે કેમ પસંદ કરવામાં આવ્યા, તેનું ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા સંતોષકારક સ્પષ્ટીકરણ આપવામાં આવ્યું નથી અને આ માત્ર એક સંયોગ છે, જેને માન્ય અને સ્વીકાર્ય ઠેરવી શકાય તેમ નથી.

(૪) ઈન્કવેસ્ટ પંચનામા અથવા પોસ્ટમોર્ટમ નોંધોમાં મૃતક શેખરે પહેરેલા બૂટ અંગે કોઈ ઉલ્લેખ નથી, જ્યારે તે જ વસ્તુ પંચનામું બનાવી જમ કરવામાં આવી હતી અને અદાલત સમક્ષ મુદ્દામાલ તરીકે રજૂ કરવામાં આવી છે. તબીબી અધિકારી પણ બૂટ અંગે કંઈ કહી રહ્યા નથી. જે કોન્સ્ટેબલને તબીબી અધિકારીએ તે વસ્તુ સોંપી હતી અને જેમની પાસેથી તે જ વસ્તુ પંચનામા હેઠળ જમ કરવામાં આવી હતી, તે કોન્સ્ટેબલની આ કેસમાં ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા સાક્ષી તરીકે તપાસ કરવામાં આવી નથી.

(પ) ફરિયાદ પક્ષનો કેસ એવો છે કે આરોપી નં. ૧ અને ૨ દર્શાવેલ મોટર-સાયકલ પર ગુનાસ્થળે આવ્યા હોવાથી મોટર-સાયકલ ગુનાસ્થળ પરથી કબજે કરવામાં આવી હતી. જોકે, મોટર-સાયકલ ગુનાસ્થળે કેવી રીતે આવી તે બાબત ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા અદાલત સમક્ષ કોઈ વિશ્વસનીય, દઢ અને સંબંધિત પુરાવા રજૂ કરીને સાબિત કરવામાં આવી નથી.

(ડ) પુરાવામાંથી જણાય છે કે તપાસ અધિકારી જ્યારે પહેલી વાર સિવિલ હોસ્પિટલમાં પહોંચ્યા, ત્યારે તેમને ઘટનાની કોઈ જાણકારી નહોતી. તેમ છતાં, પુરાવો એવો છે કે તેઓ ઇન્કવેસ્ટ પંચનામાના પંચો, જે તે જ પંચો હતા, તેમને પોતાની જીપમાં સાથે લઈને ગયા હતા. ફરિયાદ પક્ષ તરફથી આ બાબતનું પણ કોઈ સ્પષ્ટીકરણ આપવામાં આવ્યું નથી કે જણાવેલ પંચો ક્યાંથી જોડાયા, તેઓ શા માટે જોડાયા અને તપાસ અધિકારી સિવિલ હોસ્પિટલમાં પંચોને સાથે લઈને શા માટે આવ્યા. પરંતુ તપાસ અધિકારી પોતાની સાક્ષીમાં કહે છે કે તેઓ સિવિલ હોસ્પિટલમાં પહોંચ્યા બાદ ઇન્કવેસ્ટ પંચનામાના પંચોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા.

(૭) જ્યારે તપાસ અધિકારી એ આંક ૩૮ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધ્યો ત્યારે તેની પાસે ખાલી કાગળો અને કાર્બન કાગળો હતા. તેમ છતાં, તેણે તે સમયે પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નકલ તૈયાર કરી નહોતી અને પ્રથમ માહિતી આપનારને પણ પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નકલ સોંપી નહોતી. તપાસ

અધિકારી તે બાબતે કોઈ સ્વીકાર્ય સમજૂતી આપી શક્યો નહોતો. કાયદો એવી જોગવાઈ કરે છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાય ત્યારે તેની નકલ પ્રથમ માહિતી આપનારને ફરજિયાતપણે આપવાની રહે છે.

(૮) પ્રથમ માહિતી અહેવાલ લખાઈ ગયા પછી અને ત્યારબાદ તેને નોંધણી માટે પોલીસ સ્ટેશનમાં મોકલવામાં આવ્યો અને નોંધણી થયા પછી તે પાછો આવ્યો, ત્યારે દ્રષ્ટાસાક્ષી પરશોત્તમ હનુભાઈ તપાસ અધિકારી સાથે હતો અને તે સમયે તપાસ અધિકારી કંઈ કરી રહ્યો નહોતો. તપાસ અધિકારીએ પરશોત્તમ હનુભાઈનું નિવેદન નોંધ્યું નથી. એટલું જ નહીં, પરશોત્તમભાઈ હનુભાઈનું નિવેદન રાત્રે ૯.૦૦ વાગ્યા સુધી પણ નોંધવામાં આવ્યું નહોતું. પરશોત્તમભાઈ હનુભાઈનું નિવેદન નોંધવામાં થયેલો આ વિલંબ વિચિત્ર છે.

(૯) આ બાબત પણ નોંધપાત્ર છે કે આ કેસની તપાસ અસાધારણ ઝડપથી પૂર્ણ કરવામાં આવી હતી. ત્રણ દિવસની અંદર ચાર્જશીટ તૈયાર થઈ ગયું હતું અને ઉચ્ચ અધિકારીએ તેને પોતાની મંજૂરી પણ આપી દીધી હતી. આ પરિસ્થિતિ કદાચ કંઈ દર્શાવતી ન હોય, પરંતુ તે નિશ્ચિતપણે બતાવે છે કે આ ઘટના વિશેષ પ્રકારની હતી, જેમાં પોલીસે પણ અતિશય ઝડપથી તપાસ હાથ ધરી હતી, ભલે તેમણે તે પોતાની રીતે કરી હોય અથવા તેમને એવું કરવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવ્યા હોય.

(૧૦) ફરિયાદ પક્ષના કેસ અનુસાર, ગુનાસ્થળે રહેલા લોહીના ડાઘ વરસાદને કારણે ધોઈ ગયા હતા, જ્યારે ગુનાસ્થળનો પંચનામો બનાવવામાં આવ્યો હતો; જ્યારે, આંખે જોનાર સાક્ષીના જબાની નિવેદન મુજબ, ઘટનાના સમયે વરસાદ નહોતો અને વરસાદી વાતાવરણ પણ નહોતું. પુરાવો એવો પણ છે કે ગુનાસ્થળે અંદાજે ૫ ફૂટ લંબાઈનું છાપરું છે, જે સહેડા (માટીના ચુલ્હા) ને રક્ષણ આપવા માટે બનાવવામાં આવ્યું છે. આ પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા, ભલે વરસાદ પડ્યો હોય, તો પણ લોહીના ડાઘ ધોઈ ગયા હતા કે નહીં તે શંકાસ્પદ પ્રશ્ન છે, અને તેથી સાક્ષીના જબાની નિવેદન દરમિયાન એવો સિદ્ધાંત આગળ ધપાવવામાં આવ્યો છે કે ઈજાઓ મળ્યા પછી શેખર જમીન પર પડ્યો નહોતો, જ્યારે ઘટનાના સમયે શેખરે પહેરેલો મુદ્દામાલ ઝલ્મો પાછળની બાજુએ પણ લોહીના ડાઘના નિશાન ધરાવતો હતો. તબીબી પુરાવો પણ દર્શાવે છે કે ઈજાઓને કારણે ભારે રક્તસ્ત્રાવ થયો હતો. આમ, ગુનાસ્થળે લોહીના ડાઘના નિશાન વિશે ફરિયાદ પક્ષે પરસ્પર વિરુદ્ધ એવો કેસ આગળ મૂક્યો છે, જે શંકા ઊભી કરે છે.

(૧૧) ઘટનાના પછી, ઈજાઓ પ્રાપ્ત કર્યા પછી, શેખર ઊભો હતો, એવો ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીનો વર્ણન છે અને, રિક્ષામાં બેસતી વખતે, તેણે મૃત્યુપૂર્વ નિવેદન આપ્યું હતું, તે બાબતો તબીબી પુરાવા સાથે સુસંગત નથી.

(૧૨) ગુનાસ્થળના પંચે પોતાની જુબાનીમાં જણાવ્યું હતું કે, ઘટનાની તારીખે જ્યારે તે ગુનાસ્થળની પાસેમાંથી પસાર થયો હતો, ત્યારે તે સમયે વરસાદ પડતો

હતો, જે પરથી એ દર્શાવવામાં આવે છે કે ઘટના પછી વરસાદ પડ્યો હતો. વધુમાં, પંચે જણાવ્યું હતું કે સમગ્ર અમરેલી શહેરમાં વરસાદ હતો, જ્યારે પ્રથમ માહિતીદાતાએ જુબાનીમાં જણાવ્યું હતું કે વરસાદ જેવું વાતાવરણ પણ નહોતું. જો વરસાદ પડતો હોત, તો મૃતક અને પ્રથમ માહિતીદાતા ફરવા ગયા ન હોત અને આરોપી પણ ત્યાં ઊભો ન હોત.

(૧૩) જો ઘટનાના પછી વરસાદ પડ્યો હતો, અને તેના કારણે કાદવ બન્યો હતો, તો પછી, મૃત્યુ પામેલ શેખરના બૂટ પર કાદવ કેવી રીતે હતો.

(૧૪) જ્યારે મૃત્યુ પામનાર અને પ્રથમ માહિતીદાર નવનીત રતિલાલને પોતાને ચોક્કસ ક્યાં જવાનું હતું તેની જાણ ન હતી, ત્યારે આરોપીને કેવી રીતે જાણ થઈ કે મૃત્યુ પામનાર અને પ્રથમ માહિતીદાર ગુનાસ્થળે અને ઘટના સમયે આવવાના હતા.

(૧૫) પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી રમેશ ઉમિયાશંકરના જબાન મુજબ, રિક્ષાની બેઠકે અને ફૂટરેસ્ટ પર લોહીના ડાઘ હતા. તેવી પરિસ્થિતિમાં, મૃતક શેખરે પહેરેલા લેહેંગા અને ઝભામાં નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં લોહી હોવું જ જોઈએ, ખાસ કરીને લેહેંગાના પાછળના ભાગમાં અને લેહેંગાની બેઠકીયા ભાગમાં તથા લેહેંગાની બાંયોના પાછળના ભાગમાં, પરંતુ ઉપરોક્ત જણાવેલ ઝભા અથવા લેહેંગાના સ્થળોએ આવા કોઈ લોહીના ડાઘ મળ્યા નહોતાં.

(૧૬) ઘટનાના સમયે મૃતક શેખરે પહેરેલા ઝબ્બાના ખભા પર લોહીના ડાઘો મળ્યા છે અને જો શેખર ઈજાઓ પ્રાપ્ત થયા બાદ ઊભો હતો, તો ઝબ્બાના તે ભાગ પર લોહીના ડાઘો કેવી રીતે મળ્યા?

(૧૭) મૃતક શેખરના જૂતાં પર કાદવના ડાઘ હતા અને તેમાં કાદવ લાગેલું હતું. ફરિયાદ પક્ષનો એવો કેસ નથી કે ઘટનાથી પહેલાં અથવા ઘટનાના સમયે વરસાદ પડ્યો હતો. ઘટના પછી શેખરને રિક્ષામાં સિવિલ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો. ત્યારે, શેખરના જૂતાં પર કાદવ કેવી રીતે મળ્યું.

(૧૮) બનાવના સમયે શેખરે પહેરેલો ઝભ્મો તેના ખભાના ભાગ પર, ઝભ્માના પાછળના ભાગ પર અને ઝભ્માની બાંયો પર લોહીના ડાઘ મળ્યા હતા. જો બનાવ નવનીત રતિલાલ અને પરશોત્તમ હનુભાઈએ નિવેદિત કર્યો છે તે મુજબ બન્યો હોત, અને જો ઈજાઓ પહોંચાડવામાં આવી હોત, તથા શેખર જમીન પર પડ્યો ન હોત, તો ઉપરોક્ત લોહીના ડાઘ તેઓ જ્યાં મળ્યા હોવાનું આક્ષેપિત છે ત્યાં મળવા શક્ય ન હોત અને તેથી, અથવા તો પરશોત્તમભાઈ હનુભાઈ અને નવનીત રતિલાલ બનાવ વિશે સાચા તથ્યો કહી રહ્યા નથી અથવા તો તેમણે બનાવ જ જોયો નથી.

(૧૯) પોલીસ દ્વારા જપ્ત કરવામાં આવેલ આરોપી નં. ૨ દ્વારા પહેરવામાં આવેલી બુશાર્ટની પાછળની બાજુએ, બુશાર્ટના કોલર પર અને બુશાર્ટની બાંયોના કાંડા નજીક લોહીના ડાઘા છે. સાક્ષીઓ નવનીત રતિલાલ અને

પરશોત્તમભાઈ હનુભાઈ આ બાબતે કંઈ કહી રહ્યા નથી. જો ઘટના જે રીતે વર્ણવવામાં આવી છે તે રીતે બની હોત, તો લોહીના ડાઘા માત્ર બુશાર્ટના આગળના ભાગમાં જ મળવા યોગ્ય હતા અને તેથી, અથવા તો તેઓ ઘટના અંગેના સાચા તથ્યો કહી રહ્યા નથી અથવા તેમણે ઘટના જોઈ નથી.

(૨૦) આરોપી નં. ૨નું રક્તગટ જાણીતું નથી. આરોપી નં. ૨ની બુશાર્ટ પર મળેલા રક્તના ડાઘ શેખરના રક્તગટના છે. તે હકીકત પરથી માત્ર એટલો જ નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય અને તે સિવાય બીજો કોઈ નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય નહીં. આ કેસમાં એ સાબિત થયું નથી કે આરોપી નં. ૨નું રક્તગટ મૃતક શેખરના રક્તગટથી ભિન્ન છે.

(૨૧) નવનીત રતિલાલ તથા પરશોત્તમભાઈ હનુભાઈ, જેઓને ઘટનાના પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓ તરીકે દાવો કરવામાં આવ્યા છે, તેમણે ઘટના અંગે નિવેદન આપતાં વખતે છરીના મ્યાન બાબતે પોતાના જબાનમાં એક શબ્દ પણ જણાવ્યું નથી અને તેઓ છરીના મ્યાન અંગે સંપૂર્ણપણે મૌન રહ્યા છે. તેમનો મામલો એવો છે કે ઘનશ્યામે પોતાની ખિસ્સામાંથી છરી કાઢી અને શેખર પર છરીથી ઘા કર્યા. તેમણે એટલું કંઈ જણાવ્યું નથી કે તે છરી મ્યાન સાથે હતી કે નહીં, છરીને તેના મ્યાનમાંથી બહાર કાઢવામાં આવી હતી કે નહીં અને આરોપી નં. ૨ એ મ્યાન ઘટનાસ્થળે ફેંક્યું હતું કે નહીં, અથવા છરીનું મ્યાન ગુનાના સ્થળે પડી ગયું હતું કે નહીં.

(૨૨) ફરિયાદ પક્ષનો કેસ એવો છે કે બનાવ બાદ નવનીત રતિલાલ અને પરશોત્તમભાઈ હનુભાઈ મૃત્યુ પામેલ શેખરને સિવિલ હોસ્પિટલ ખાતે લઈ ગયા હતા. તેમના કહેવાયા મુજબ, તેઓ સિવિલ હોસ્પિટલ ખાતે પહોંચ્યા પછી ડૉક્ટરે શેખરને મૃત જાહેર કર્યો હતો અને ત્યારબાદ મૃતદેહને પોસ્ટમોર્ટમ રૂમ નજીક લઈ જવામાં આવ્યો હતો. ડૉક્ટરના કહેવાયા મુજબ, તેમની સમક્ષ તૈયાર કરાયેલ કેસ પેપર રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. અદાલત સમક્ષ એવો કોઈ પુરાવો આવેલો નથી કે તે કેસ પેપર કોણે તૈયાર કરાવ્યું હતું. ઉદ્ભવેલો પ્રશ્ન એ છે કે મૃત્યુ પામેલનું નામ, મૃત્યુ પામેલના પિતાનું નામ, મૃત્યુ પામેલની ઉંમર, મૃત્યુ પામેલની આવક વગેરે વિગતો કેસ પેપર તૈયાર કરનાર વ્યક્તિને કોણે આપી હતી.

(૨૩) આરોપી નં. ૧, ૨ અને ૩ અન્ય સાથે કેવી રીતે સંબંધિત છે. તે જ બાબતે કોઈ પુરાવો નથી. માત્ર એટલો જ નિષ્કર્ષ છે કે આરોપી નં. ૨ અને ૩ મિત્રો છે.

(૨૪) ફરિયાદ પક્ષના કેસ અનુસાર, આરોપી નં. ૧ અને ૨ મોટર-સાયકલ પર ગુનાસ્થળે આવ્યા હતા. આરોપી નં. ૩ ક્યાંથી આવ્યો, કેવી રીતે આવ્યો તે દર્શાવતો કોઈ પુરાવો નોંધપોથી પર ઉપલબ્ધ નથી, અને તે આરોપી નં. ૧ અને ૨ સાથે આવ્યો નહોતો.

ઉપરોક્ત ૨૪ આધારોની સંપૂર્ણ અનૈતિકતા અને નબળાઈ: આધારરૂપ રાખવામાં આવેલા મુદ્દાઓ.

મુદ્દો નં. ૧. પ્રત્યક્ષદર્શી ફરીયાદી નવનીત રતિલાલના પુરાવાને નીચલી અદાલતે નકાર્યો છે અને તેના પર આધાર રાખ્યો નથી, કારણ કે તેના ભૂતકાળના ઇતિહાસ તથા અદાલત સમક્ષ આપવામાં આવેલી જુબાની અને એફ.આઈ.આર. વચ્ચેના વિરોધાભાસો, તેમજ અદાલત સમક્ષ તેની જુબાની અને અન્ય પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમ હનુભાઈની જુબાની વચ્ચેના વિરોધાભાસો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. પ્રત્યક્ષદર્શીનો પુરાવો માત્ર એટલા માટે નકારવામાં અથવા ઓછો ગણવામાં આવી શકતો નથી કે તેનો ભૂતકાળ સ્વચ્છ અને સારો નથી, ભલે તે સાબિત થયો હોય. અલબત્ત, તે પણ સંપૂર્ણપણે સાબિત થયેલું નથી. તેનો પુરાવો માત્ર એટલા માટે સંપૂર્ણપણે નકારી શકાય નહીં કે તે મૃત્યુ પામેલ શેખરનો મિત્ર હતો. જે વિરોધાભાસો અત્યંત સૂક્ષ્મ સ્તરના અને અગત્યહીન છે, તે તેના દ્વારા જોવામાં આવેલ બનાવના અન્યથા વિશ્વસનીય વર્ણનને ધ્વસ્ત કરવા માટે પૂરતા બની શકતા નથી. ઘાતક ગુનાના ભોગ બનેલા વ્યક્તિનો મિત્ર અથવા સગો વાસ્તવિક ગુનેગારને છોડાવીને કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને ફસાવામાં રસ રાખે એવું માન્ય નથી. તેની વિપરીત, તેમની ચિંતા એ જ હોય કે વાસ્તવિક દોષિત અથવા ગુનેગારને કાયદેસર રીતે સજા સુધી પહોંચાડવામાં આવે. આ સિદ્ધાંત અત્યંત સારી રીતે સ્થાપિત અને સ્થિર થયેલો છે. અન્યથા પણ, આ સ્વાભાવિક માનવીય વર્તનનો પ્રશ્ન છે. એકવાર પ્રત્યક્ષદર્શીનો પુરાવો આરોપિત વ્યક્તિઓનો દોષ વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરી દે, ત્યારબાદ તેનો પુરાવો માત્ર એટલું કહીને નકારી શકાય નહીં કે તે મિત્ર છે

અથવા આકસ્મિક સાક્ષી છે અથવા પુરાવામાં અગત્યહીન વિરોધાભાસો છે, અને ખાસ કરીને તેના કપડાં પર લોહીના ડાઘો ન મળ્યા હોય તે કારણસર તો બિલ્કુલ નહીં, માત્ર એટલા માટે કે તેણે મૃત્યુ પામેલને દવાખાને પહોંચાડ્યો હતો. તેથી, પ્રથમ મુદ્દો તેની સાક્ષીને સંપૂર્ણપણે નકારી કાઢવા માટે ન તો વાજબી છે, ન કાનૂની છે અને ન તર્કસંગત છે. ક્યારેક નાના વિરોધાભાસો અને અગત્યહીન વિસંગતિઓ, જે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય સારને અસર કરતી નથી, તે સત્યતાની જ ખાતરીરૂપ બને છે.

મુદ્દો નં. ૨. નીચલી અદાલતે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીને આકસ્મિક સાક્ષી ગણવામાં ભૂલ કરી છે. ફરીથી, પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદી નવનીતના કપડાં પર લોહીના ડાઘોની ગેરહાજરીને મુદ્દો નં. ૨ માં નીચલી અદાલતે પુનરુક્ત કરી છે. આ જણાવવું આવશ્યક છે કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની સાક્ષીને માત્ર આ આધાર પર અથવા આ આધાર પર કે તેણે ભીડને વિખેરવામાં ભાગ લીધો નહોતો અથવા અથડામણમાં તેણે રોકટોક કે હસ્તક્ષેપ કર્યો નહોતો, તે કારણસર નકારી શકાય નહીં. મૃત્યુ પામેલ શેખરે સિવિલ હોસ્પિટલમાં ખસેડવામાં આવી રહ્યો હતો ત્યારે ઑટોરિક્ષામાં આરોપી વ્યક્તિઓને સંડોવતી જે એકમાત્ર મૃત્યુપૂર્વ ઘોષણા કરી હતી, તે કોઈ પણ રીતે તબીબી પુરાવાને વિરુદ્ધ છે, એમ માનવું યોગ્ય નથી. ભલે તે તબીબી પુરાવાને વિરુદ્ધ હોય, છતાં જો જેમની સમક્ષ મૃત્યુપૂર્વ ઘોષણા કરવામાં આવી હતી તેવા વ્યક્તિઓની મૌખિક સાક્ષી વિશ્વસનીય અને ભરોસાપાત્ર જણાય, તો તે સાક્ષી પર અવિશ્વાસ કરી શકાય નહીં અથવા

મૃત્યુપૂર્વ ઘોષણાને નકારી શકાય નહીં. એક કલાકથી વધુનો અંતર હતો અને તબીબી પુરાવો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવું કહેતું નથી કે માર્ગમાં મૃત્યુ પામેલ શેખર કોઈ તર્કસંગત નિવેદન આપવા અસમર્થ હતો. તેથી, મુદ્દો નં. ૨ પણ ટકાઉ નથી.

મુદ્દો નં.૩: મુદ્દો નં.૩ પરથી એવું જાણવા મળે છે કે માત્ર એટલા માટે કે વિશ્વસનીય સાક્ષીઓ ચોરાપા વિસ્તારના હતા અને ત્યાંથી આવતા હતા, તેમની સાક્ષી પર વિશ્વાસ મૂકવામાં આવ્યો નથી; આ સ્થિતિ ખરેખર અત્યંત મનોદુઃખદ અને આઘાતજનક છે. સાક્ષી કયા વિસ્તારથી આવે છે તે મહત્વનું નથી, પરંતુ સાક્ષીની વિશ્વસનીયતાનો દરજ્જો જ ગણતરીમાં લેવા યોગ્ય છે. નોંધમાં રહેલી સામગ્રીમાંથી એવું કશું દર્શાવવામાં આવ્યું નથી કે તપાસ અધિકારી રસ ધરાવતો અથવા પક્ષપાતી હતો અને તેથી તેણે તે વિશેષ વિસ્તારના સાક્ષીઓને પસંદ કર્યા હતા, જેમાંથી મૃતક સંબંધિત હતો. આ વાત માત્ર સંયોગ પણ નહોતી એવું કહેવા માટે કોઈ ચુકિતસંગત સામગ્રી નથી. આવા પરિબળને સાક્ષીઓના મહત્વપૂર્ણ અને સત્યપ્રમાણભૂત પુરાવાને નામંજૂર કરતી વખતે અદાલતે વજન આપવું જોઈએ નહીં.

મુદ્દા નં. ૪: મુદ્દા નં. ૪ માં દર્શાવેલ આધાર સંપૂર્ણપણે ક્ષુદ્રક અને તુચ્છ છે તેમાં મુશ્કેલથી કોઈ શંકા રહી શકે, અને તે અન્યથા વિશ્વસનીય ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીને પરાસ્ત કરી શકતો નથી.

મુદ્દો નં. ૫. આ તે મોટર-સાયકલની જમી સંબંધિત છે, જેના પર આરોપી નં. ૧ અને ૨, પિતા અને પુત્ર, ગુનાના સ્થળે આવ્યા હતા; તે ત્યાં શા માટે પડી હતી અને તે ક્યાંથી આવી હતી તેની ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા સમજ આપવામાં આવી નથી અને તેથી એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે આ પાસું ફરિયાદ પક્ષના વર્ણન અંગે શંકા ઊભી કરશે. નીચલી અદાલતનો આ અભિપ્રાય માત્ર અસંગત જ નથી, પરંતુ અયોગ્ય પણ છે. તેમ છતાં, આ તબક્કે નોંધવું યોગ્ય છે કે પોલીસ દ્વારા જપ્ત કરવામાં આવેલી ઉક્ત મોટર-સાયકલ, સ્વીકાર્ય રીતે, એ-૨, ઘનાની માલિકીની હતી અને નીચલી અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહી પેવિંગ હોય તે દરમિયાન તેની લેખિત અરજીએ મુદ્દામાલ મોટર-સાયકલ તેને સોંપવામાં આવી હતી અને એ પણ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે ત્યારથી આજદિન સુધી, મોટર-સાયકલની આંતરિક કસ્ટડી બાબત નીચલી અદાલતે એ-૨, ઘના ના પક્ષમાં પસાર કરેલા હુકમ અનુસાર, મુદ્દામાલ મોટર-સાયકલ એ-૨, ઘના પાસે જ છે. એવું કહેવાની પ્રબળ પ્રેરણાનો પ્રતિરોધ કરવો કઠિન છે કે, નિશ્ચિતરૂપે, ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર અનુસાર, જેના સાથે અમે બંધાયેલા છીએ, ફરિયાદ પક્ષ ઉપર આરોપીઓની સંડોવણી વાજબી શંકાની પાર સાબિત કરવાની ફરજ છે. પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે દરેક પાસાનો સંપૂર્ણ પુરાવો હોવો જ જોઈએ. નિઃસંદેહ, ફરિયાદ પક્ષનો કેસ સાબિત કરવા માટે જરૂરી પુરાવાનો દરજ્જો બહુ ઊંચો હોય છે. પરંતુ તેને સર્વથા નિર્વિવાદ માનવો જોઈએ નહીં. જ્યારે ફરિયાદ પક્ષના કેસનો

મુખ્ય આધાર અને કેન્દ્રબિંદુ વાજબી શંકાની પાર સ્થાપિત થઈ જાય, ત્યારે આવા તુરછ અને ગૌણ પાસાઓનો વિચાર કરવો જોઈએ નહીં.

મુદ્દો નં. ૬. મુદ્દો નં. ૬ માં દર્શાવાયેલા કારણો માત્ર અવિશ્વસનીય અને અસંગત જ નથી, પરંતુ ફરિયાદ પક્ષના કેસ સાથે જરા પણ સંબંધિત નથી. નીચલી અદાલત દ્વારા, યથોચિત આદર સાથે, મુદ્દો નં. ૬ માં દર્શાવાયેલા આવા અન્ય ગૌણ, બિનજરૂરી, સૂક્ષ્મ સ્તરના પાસાઓને નહીં પરંતુ અદાલત હંમેશા સાક્ષીઓના પુરાવાના આંતરિક મૂલ્ય અને પ્રમાણાત્મક ભાર સાથે જ સંબંધિત રહે છે.

મુદ્દા નં.૭ માં દર્શાવેલ આધાર પણ સંપૂર્ણપણે અસંગત અને અગત્યહીન છે. આ તબક્કે એ નોંધવું જરૂરી છે કે વિવિધ કારણોસર ફરિયાદીને એફ.આઈ.આર.ની નકલ ન આપવામાં આવવી અને/અથવા સંબંધિત સમયે એફ.આઈ.આર.ની નકલ તૈયાર ન કરવામાં આવવી, વિશ્વસનીય સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષની વાતને બદનામ કરવાની હદ સુધી લઈ જઈ શકાતી નથી. માહિતીદાતાને એફ.આઈ.આર.ની નકલ ન આપવાને લઈને તપાસ અધિકારીએ આપેલ સમજૂતી સ્વીકાર્ય નથી એવો ઉદ્દેખ કરવો યોગ્ય નથી. જો મુદ્દા નં.૭ માં જણાવ્યા મુજબ આવો પાસો ઉપરથી જોતા સાચો માનવામાં આવે તો પણ, સ્પષ્ટ અને દઢ પુરાવા રજૂ કરીને ફરિયાદ પક્ષે વાજબી શંકાથી પર આરોપીઓની દોષિતતા સંપૂર્ણપણે નિશ્ચિત કરી હોય ત્યારે, એવો પાસો આરોપી વ્યક્તિઓના

બચાવ માટે કેવી રીતે કામ લાગી શકે? આ મુદ્દે નિરાકરાયેલ કેસ કાનૂન પણ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે. જો અન્યથા ફરિયાદ પક્ષનો કેસ આરોપી વ્યક્તિઓનો ગુનો સાબિત કરવામાં વિશ્વસનીય અને ભરોસાપાત્ર હોય, તો નકલ ન આપવામાં આવવી ફરિયાદ પક્ષના કેસ માટે ઘાતક માનવામાં આવી શકે નહીં. તેથી, મુદ્દા નં.૭ ને સર્વથા ત્યજી દેવા યોગ્ય છે.

મુદ્દા નં. ૮ : યથોચિત આદર સાથે, મુદ્દા નં. ૮ માં દર્શાવાયેલા કારણો પણ સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાને નકારવા માટે અતિ નિર્બળ અને તુરછ છે. એવું માની શકાય નહીં કે ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમ તથા પ્રત્યક્ષદર્શીનું નિવેદન મોડું નોંધવામાં આવ્યું હતું. આ સત્ય છે કે બનાવના દિવસે પ્રત્યક્ષદર્શીનું નિવેદન રાત્રે ૯.૦૦ વાગ્યે, સાડા ચાર કલાકની અંદર, નોંધવામાં આવ્યું હતું. નોંધપોથી પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ડૉક્ટરે તપાસ કર્યા પછી શેખરનું અવસાન થયેલ હોવાનું જાહેર કરતાં, પોલીસ ત્યાં પહોંચી ત્યારે હોસ્પિટલમાં પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીતે એફ.આઈ.આર. નોંધાવી હતી. ત્યારબાદ, નોંધણી માટે એફ.આઈ.આર. મોકલવામાં આવી હતી. નોંધપોથી પર રહેલા પુરાવાના પ્રકાશમાં, પ્રત્યક્ષદર્શી પણ એવા ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમનું નિવેદન નોંધવામાં બે થી ત્રણ કલાકનો સમય લાગ્યો હોવાને વિલંબ ગણાવી શકાય નહીં અને આવી વર્તણૂકને અસ્વાભાવિક પણ કહી શકાય નહીં. મુદ્દા નં. ૮ માં દર્શાવાયેલા આધાર નોંધપોથી પર રહેલા પુરાવા તથા માનવજીવનના સ્વાભાવિક વર્તનના વિરુદ્ધ જાય છે, કારણ કે સામાન્ય રીતે

આવો ગંભીર પ્રાણઘાતક ગુનો બને પછી, બેભાન અને ગંભીર રીતે ઘાયલ વ્યક્તિને હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવી હોય ત્યારે ડૉક્ટરને તેની તપાસ કરવી પડે, અને પોલીસ દ્વારા આવશ્યક ઔપચારિકતાઓ પૂર્ણ કર્યા પછી પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીતે હોસ્પિટલમાં જ પોતાની ફરિયાદ આપી હતી, જે નોંધણી માટે પોલીસ મથકમાં મોકલવામાં આવી હતી, અને નોંધણી તથા ઔપચારિકતાઓ પૂર્ણ થયા પછી તરત જ તપાસ અધિકારીએ ફરિયાદપક્ષના સાહેદ ૭ પરશોત્તમનું નિવેદન નોંધ્યું હતું. વિશ્વસનીય પ્રત્યક્ષદર્શીઓની સાક્ષીને ફગાવી દેવા માટે આવો આધાર સંપૂર્ણપણે ગૌણ અને અસંગત છે.

મુદ્દો નં. ૯: માત્ર એટલા કારણે કે તપાસ અધિકારીએ તપાસના કાર્યમાં તાત્કાલિક અને ઝડપી રીતે કાર્યવાહી કરી અને આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ફક્ત ત્રણ દિવસના ટૂંકા ગાળામાં ચાર્જશીટ રજૂ કર્યું, નીચલી અદાલતે તેને વિશ્વસનીયતા ઘટાડનાર અને અવગણના કરવા યોગ્ય પરિબળ તરીકે માન્યું છે. કેવો મોટો વિસંગતિભાવ? કોઈ નિશ્ચિત પ્રકરણમાં વિલંબ થયો હોય, તો ફરિયાદ પક્ષના પ્રકરણની પ્રામાણિકતાની મૂળવણી કરતી વેળાએ તે વિચારણા માટેનો આધાર બની શકે. ઝડપી તપાસ એ એક ધ્યેય અને આહ્વાન છે, અને જો તેનું પાલન કરવામાં આવે, તો તેને પ્રતિકૂળ પરિબળ તરીકે કેવી રીતે ગણાવી શકાય? આ સમજવામાં કોઈને ભારે મુશ્કેલી પડે તે સ્વાભાવિક છે. નિઃસંદેહ, અનેક પ્રકરણોમાં તપાસ વિલંબિત થાય છે, દીર્ઘાયિત બને છે અને પક્ષપાતપૂર્વક હાથ ધરવામાં આવે છે. પરંતુ હાલની અપીલમાં એવી પરિસ્થિતિ

નથી. નોંધમાંથી એવું કશું સ્પષ્ટ થતું નથી કે તપાસ અધિકારીને કોઈ વ્યક્તિગત ઢ્ઢેષ હતો અથવા આરોપી વ્યક્તિઓને ખોટી રીતે સંડોવવા માટે તેના પાસે કોઈ બાહ્ય કારણો હતાં. તેથી, મુદ્દા નં. ૯ હેઠળ આપવામાં આવેલ કારણ પણ સંપૂર્ણપણે અસ્થિર છે. તેની વિરુદ્ધ, ઝડપી તપાસ, તેની વહેલી પૂર્ણતા અને ચાર્જશીટ રજૂ કરીને આરોપીઓને કાયદાની પકડમાં લાવવાની કાર્યવાહી ફરિયાદ પક્ષના હિતને પ્રતિકૂળ મુદ્દા તરીકે નહીં, પરંતુ અનુકૂળ અને સમર્થક પરિબલ તરીકે ગણવી જોઈએ.

મુદ્દો નં. ૧૦: પ્રથમદર્શને, કોઈને એવું અનુભવાવાનું પ્રલોભન થઈ શકે કે નીચલી અદાલતે કોઈ નવીન અને કુશાગ્ર શોધ કરી છે, પરંતુ જ્યારે વર્તમાન કેસના અભિલેખમાંથી પ્રકાશમાં આવતી વાસ્તવિક સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે, ત્યારે કોઈ પણ સંકોચ વિના એવું નિષ્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે કે તે પુરાવાથી અસહાયિત ભ્રાંત કલ્પના છે. ગુનાસ્થળે લોહીના ડાઘના ચિહ્ન અંગે, જેમ નીચલી અદાલતે નોંધ્યું છે તે સંબંધે, પરસ્પરવિરોધી પ્રકરણ સાચું હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવે તો પણ, તેનાથી આરોપી વ્યક્તિઓના બચાવ પક્ષને કોઈ વધુ બળ મળતું નથી. એવો પાસો સર્વથા ક્ષુલ્લક અને અગત્યવિહોણો છે અને તે ફરિયાદ પક્ષના સમગ્ર પ્રકરણના મૂળ આધારને જરાય પણ વિખેરી નાખતો નથી. આ મુદ્દામાં દર્શાવાયેલા કારણો અત્યંત નગણ્ય અને અગત્યવિહોણા છે અને ફરિયાદ પક્ષના પ્રકરણ સંબંધે કોઈપણ શંકાનો વાદળ ઊભું કરી શકશે નહીં.

મુદ્દા નં. ૧૧, ૧૨, ૧૩ અને ૧૪ : મુદ્દા નં. ૧૧, ૧૨, ૧૩ અને ૧૪ માં દર્શાવાયેલ હકીકતો અને કારણો પણ વિશેષ પ્રાસંગિક તથા મહત્વપૂર્ણ નથી. પંચનામામાં ગુનાસ્થળે લોહીના ડાઘોની ગેરહાજરી અને મૃત્યુ પામેલ શેખરના જૂતાં પર માટીના ડાઘો ન મળવા માત્રથી ફરિયાદ પક્ષના કેસ માટે ઘાતક માનવામાં આવી શકશે નહીં. ફરીથી, એ સ્મરણમાં લેવું યોગ્ય છે કે ફરિયાદ પક્ષ દરેક અને પ્રત્યેક પાસાને વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરવા માટે બાધ્ય નથી. ફરિયાદ પક્ષ પર રહેલો પુરાવાનો ભાર એ છે કે તે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય વિષય અને સારતત્ત્વને સાબિત કરે. મુદ્દા નં. ૧૧, ૧૨, ૧૩ અને ૧૪ માં દર્શાવેલા આધારો, આ અદાલતના મત મુજબ, સંપૂર્ણપણે અસંબંધિત, ગૌણ અને અપ્રાસંગિક છે, જ્યારે ફરિયાદ પક્ષની મુખ્ય કથા સ્પષ્ટ અને વિશ્વસનીય પુરાવાથી અદાલતના શ્રેષ્ઠ સંતોષાર્થે વાજબી શંકાથી પર સ્થાપિત થઈ જાય છે.

મુદ્દા નં. ૧૫ થી ૧૯:

ફરી એકવાર, મુદ્દા નં. ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮ અને ૧૯ માં દર્શાવેલ કારણો જોવા અત્યંત આશ્ચર્યજનક છે. મૃતકના કપડાં પરના લોહીના નિશાનો અને મૃતકના જૂતાં પર લોહીના ડાઘો ન મળવા અંગે અતિશય અને અનાવશ્યક ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે અને તેને અતિરેક મહત્વ અપાયું છે. આ એવા પરિબળો છે કે જેઓને ફરિયાદ પક્ષના કેસની સત્યતાને લઈને ગંભીર શંકાના ઘેરા વાદળના સ્તર સુધી ઉઠાવી શકાય તેમ નથી, તેમજ દષ્ટસાક્ષીઓની વિશ્વસનીય સાક્ષી અને

દષ્ટસાક્ષીઓના વર્ણનને સમર્થન આપતા મહત્વપૂર્ણ પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાને નકારી કાઢવા માટે પણ તે આધારરૂપ બની શકતા નથી. એક સાક્ષીને બીજા સાક્ષીના વર્ણનના આધારે ફગાવી શકાય નહિ. સામાન્ય સમજની બાબત છે કે ઘટના જોવાની અનુભૂતિ અને વાસ્તવિક ગુનો કરવામાં આવી રહ્યો હોય તે સમયે બનતી ઘટનાઓના ક્રમને નિહાળવાની પ્રક્રિયા, તમામ સાક્ષીઓમાં કાર્બન અથવા ઝેરોક્સ નકલ જેવી એકસરખી હોવાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહિ. માનવીય મન અગમ્ય છે. વિવિધ વ્યક્તિઓની અનુભૂતિ અલગ અલગ હોય છે. વિવિધ વ્યક્તિઓ ઘટનાઓનો ક્રમ પણ અલગ રીતે વર્ણવે છે. તેથી, જુદી જુદી અનુભૂતિ ધરાવતા વિવિધ વ્યક્તિઓ દ્વારા ઘટનાના વર્ણનના ક્રમમાં થતો નાનો ફરક, દષ્ટસાક્ષીઓના પુરાવાને અને આવા સાક્ષીઓને અન્ય સ્ત્રોતોમાંથી મળતા નોંધપાત્ર સમર્થનને, તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાથી વધતી પ્રમાણિકતા મૂલ્યને ફેંકી દેવા માટે સ્વીકાર્ય બની શકે નહિ અને બનવો પણ જોઈએ નહિ. આ તમામ કારણો અને મુદ્દા નં. ૧૫ થી ૧૮ માં દર્શાવેલ આધારો, ફરિયાદ પક્ષના કેસની સત્યતા અંગે શંકા ઊભી કરવા અને દષ્ટસાક્ષીઓના વિશ્વસનીય અને સુસંગત પુરાવા તેમજ અન્ય વિશ્વાસપાત્ર પરિસ્થિતિજન્ય અને દસ્તાવેજી પુરાવાને નકારી કાઢવા માટે ટકાઉ નથી.

મુદ્દા નં.૨૦:

મુદ્દા નં. ૨૦ માં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે આરોપી નં. ૨ ઘાના નો રક્તસમૂહ જાણીતો નથી. તે સાચું છે અને હકીકત એ છે કે આરોપી નં. ૨ નો રક્તસમૂહ લેવાયો નથી. તેથી, આરોપી નં. ૨ નો રક્તસમૂહ કયો હતો તે જણાવવી શક્ય નથી. તેમ છતાં, સેરોલોજિકલ અહેવાલ મુજબ આરોપી નં. ૨ ની બુશાર્ટ પર મળેલા અને રક્તલિપ્ત હોવાનું જણાયેલાં રક્તચિહ્નો 'ઓ' સમૂહના રક્તના છે. કારણ કે એ સાબિત થયેલું નથી કે આરોપી નં. ૨ નો રક્તસમૂહ મૃતકના રક્તસમૂહ જેવો જ હતો. તેથી, આરોપી નં. ૨ ની બુશાર્ટ પરનું રક્તચિહ્ન માત્ર મૃતક શેખરનું જ હતું એવું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય નહીં. આ હદ સુધી નીચલી અદાલતના નિષ્કર્ષનો વિરોધ કરી શકાય તેમ નથી. તેમ છતાં, નોંધવા જેવી બાબત એ છે કે આરોપી નં. ૨ ઘાના ની બુશાર્ટ પર મળેલા 'ઓ' સમૂહના રક્તચિહ્નનો પ્રકાર અને કદ, જે મૃતક શેખરનો રક્તસમૂહ હતો, તે આરોપી નં. ૨ ના પોતાનાં રક્તનું પણ હોઈ શકતું હતું. તે જ દિવસે આરોપી નં. ૨ ને આવી ગંભીર ઈજાઓ પહોંચી હતી તે અંગે કોઈ પુરાવા તો દૂર, સૂચન પણ નથી. હકીકતમાં, આવો આધાર પણ સર્વથા ગૌણ છે. એક વાત ખૂબ નિશ્ચિત છે કે અન્ય કોઈ પુરાવા વિના માત્ર મૃતકના સમાન રક્તસમૂહવાળા રક્તચિહ્નો આરોપી નં. ૨ ના વસ્ત્રો પર મળ્યા હોય તેના આધારે જ દોષારોપણનો આધાર રાખી શકાય નહીં અને કેટલાક પુષ્ટિકારક પુરાવા પર ભાર મુકવો આવશ્યક બને. પરંતુ હાલની અપીલમાં તેવી પરિસ્થિતિ નથી. મૃતકના સમાન રક્તસમૂહ એટલે કે 'ઓ' સમૂહનું રક્તચિહ્ન આરોપી નં. ૨ ની બુશાર્ટ પર મળવું, જેણે છરીના ઘા

માર્ચા હતા, એ ધ્યાનમાં લેવાની પરિસ્થિતિઓમાંથી એક છે. પરંતુ એવું જણાય છે કે ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાઓનું વિશ્લેષણ કરતી વખતે નીચલી અદાલતે તેના અતિ-તકનીકી અને અતિ-સંવેદનશીલ અભિગમથી તેને ફરિયાદ પક્ષની સત્યતા અંગે શંકાનું વાદળ ઊભું કરવાની હદ સુધી લઈ ગયું છે, જે યોગ્ય નથી અને ફરિયાદ પક્ષે અન્ય વિશ્વસનીય અને મજબૂત પુરાવા રજૂ કર્યા હોય ત્યારે માન્ય પણ નથી.

મુદ્દા નં. ૨૧:

મુદ્દા નં. ૨૧ માં, નીચલી અદાલત દ્વારા એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓ, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, અને ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪ એ છરીના ખોખા વિશે કંઈ જણાવ્યું નથી. તો શું? તે ફરિયાદ પક્ષના કેસને કેવી રીતે અસર કરે છે? ખોખું ક્યાં હતું? તે કેવી રીતે પડેલું હતું? તેની સ્થિતિ શું હતી? આ બધી બાબતો વિવિધ અને દરેક સાક્ષી દ્વારા ઉદ્ધેખિત કરવી જરૂરી નથી. તેથી, મુદ્દા નં. ૨૧ માં નીચલી અદાલતે અપનાવેલો દૃષ્ટિકોણ પણ ફરિયાદ પક્ષના કેસને નામંજૂર કરવા માટે મહત્વનો નથી, તેમજ તે ઘાતક સાબિત થઈ શકે તેમ નહોતો.

મુદ્દો નં. ૨૨:

મુદ્દા નં. ૨૨ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે સિવિલ હોસ્પિટલમાં મેડિકલ ઓફિસરે શોખરને મૃત જાહેર કર્યા પછી ઘટનાઓના અનુક્રમ અંગે ફરિયાદ પક્ષની

વાર્તામાં થોડી વિસંગતિ છે. નીચલી અદાલતે નોંધ્યું છે કે ડોક્ટર સમક્ષ અગાઉથી તૈયાર કેસ પેપર કેવી રીતે હોઈ શકે. કોણે તૈયાર કર્યું, કેવી રીતે તૈયાર કર્યું અને વિગતો આપી શા માટે તૈયાર કર્યું તે અંગે અન્ય કોઈ પુરાવાના અભાવે, કલ્પનાના કોઈપણ આરે આ પાસું કોઈ રીતે મહત્વપૂર્ણ અથવા સંબંધિત કહી શકાય તેમ નથી. શું તે આવશ્યક છે? તેનો સંબંધ શું છે? આ ગૌણ, અનાવશ્યક અને અસંગત વિચારણાઓ છે, જેને નીચલી અદાલતે ગંભીરતાથી લીધી છે. ખરેખર, એ અત્યંત દુર્ભાગ્યપૂર્ણ છે કે નીચલી અદાલતે હલકી બાબતોને ગંભીરતાથી લીધી છે અને ગંભીર બાબતોને હલકાપણે લીધી છે. મુદ્દા નં. ૨૨ માં દર્શાવેલા આધાર પણ કોઈ કામના નથી. તે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મૂળ તત્વ અને હૃદયને અસર કરતા નથી, જે અન્યથા દૃઢ પુરાવાથી સ્થાપિત થયેલ છે.

મુદ્દા નં. ૨૩:

મુદ્દા નં. ૨૩ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે ફરિયાદ પક્ષ આ બતાવવામાં સફળ થયું નથી કે આરોપી નં. ૧, ૩ અને ૩ એકબીજા સાથે કેવી રીતે સંબંધિત છે અને વધુમાં વધુ એટલું કહી શકાય કે આરોપી નં. ૨ અને ૩ મિત્રો છે. આનું પ્રાસંગિક મહત્વ શું છે? તેનું મહત્વ શું છે? ફરિયાદ પક્ષનો કેસ એવો છે કે આરોપી નં. ૧ આરોપી નં. ૨નો પિતા છે અને આરોપી નં. ૩ આરોપી નં. ૨નો મિત્ર છે. ફરિયાદ પક્ષ માટે આરોપીઓ વચ્ચેની સૌહાર્દતા અથવા નજીકનો સંબંધ સ્થાપિત કરવો આવશ્યક નથી. ફરિયાદ પક્ષ ઉપરની ફરજ એ છે કે તે

આરોપીઓની સંલિપતા વાજબી શંકાથી પરે સાબિત કરે, અને નીચલી અદાલતે મુદ્દા નં.૨૩ માં જોરશોરથી ભાર મૂક્યો છે તે મુજબ સંબંધ સાબિત કરવો નહીં.

મુદ્દા નં. ૨૪:

મુદ્દા નં. ૨૪ માં દર્શાવાયેલ કારણો ફરીથી ખૂબ જ તુરછ, નબળા અને અનાવશ્યક છે. ગુનાના સ્થળે આરોપી કઈ બાજુથી અથવા કઈ દિશામાંથી આવ્યો હતો તે બાબત ચુકિતસંગત શંકાથી પર સાબિત કરવાની શું આવશ્યકતા છે. ખરેખર, આ નોંધવું અત્યંત દુર્ભાગ્યપૂર્ણ અને પીડાદાયક છે કે આ એવા આધાર છે, જે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય વિષય સાથે ક્યારેય સંબંધિત નથી. મુદ્દા નં. ૨૪ માં દર્શાવાયેલો એવો આધાર કોઈપણ શંકા ઊભી કરતો નથી. તે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મૂળ તત્વ અને આધારભૂત રચનાને પણ અસર કરતો નથી.

સાબિતીના ભારના સિદ્ધાંત અને સંશયના લાભના ગતિશાસ્ત્ર:

સ્પષ્ટ છે કે, પુરાવો કોઈપણ ન્યાયવ્યવસ્થાનો અભિન્ન ભાગ છે. તેથી, કોણે શું સાબિત કરવું તે અંગે નિયમોની આવશ્યકતા છે. વિશેષ કરીને, આ નિયમો બે મહત્વપૂર્ણ હેતુઓ માટે આવશ્યક છે, જેમ કે, (૧) આ નિયમો નક્કી કરશે કે અદાલતી કાર્યવાહી દરમિયાન પ્રથમ પુરાવા રજૂ કરવાનો અધિકાર કોને છે અને (૨) પુરાવાનો સ્વભાવ કાનૂની અદાલતને કોઈ તથ્યના અસ્તિત્વ અથવા અનસ્તિત્વ અંગે નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં સક્ષમ બનાવશે. ફોજદારી મામલામાં, આ

સામાન્ય જાણકારીની બાબત છે કે ચુકિતસંગત શંકાથી પરે, આક્ષેપિત સંડોવણી અથવા આરોપિત ગુનાનો પુરાવો કરવાનો ભાર શરૂઆતથી અંત સુધી ફરિયાદ પક્ષ પર રહે છે. ભારતીય સાક્ષ્ય અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમ ૧૦૧ આ સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં છે.

વાજબી શંકાથી પરના પુરાવાના સ્વરૂપનું વિસ્તૃત રીતે સ્પષ્ટીકરણ કરતાં, મિલર વિ. મિનિસ્ટર ઓફ પેન્શનસ, (૧૯૪૭) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૩૭૨ માં લોર્ડ કેનિંગે સંક્ષેપમાં અવલોકન કર્યું છે :

તેને નિશ્ચિતતા સુધી પહોંચવાની આવશ્યકતા નથી, પરંતુ તેમાં સંભાવનાની ઊંચી કક્ષાનો ભાર હોવો જરૂરી છે. વાજબી શંકાથી પરનો પુરાવો એટલે શંકાની છાયા કરતાં પણ પરનો પુરાવો. જે ન્યાયની પ્રક્રિયાને ભટકાવવા માટે કલ્પિત સંભાવનાઓને સ્વીકારવામાં આવે, તો કાયદો સમાજને રક્ષણ આપવામાં નિષ્ફળ જશે. જે કોઈ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ પુરાવો એટલો મજબૂત હોય કે તેના પક્ષમાં માત્ર દૂરસ્થ સંભાવના જ બાકી રહે, જેને 'અવશ્ય, તે શક્ય છે, પરંતુ જરાય સંભવિત નથી' એવા વાક્યથી નકારી શકાય. તો એવો કેસ વાજબી શંકાથી પર સાબિત થયેલો ગણાય, અને તેનાથી ઓછું કંઈ પણ પૂરતું ગણાશે નહીં.

પુરાવાના નિયમો સંબંધિત એ જ સિદ્ધાંતો ભારત ખાતે પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે. તેથી, આક્ષેપાત્મક ફરિયાદ પ્રણાલીમાં આરોપિતની દોષિતતા વાજબી શંકાથી પર સ્થાપિત કરવાનો ભાર ફરિયાદ પક્ષ પર રહે છે. શંકાનો લાભનો

સિદ્ધાંત અસ્પષ્ટ છે, તે સારી રીતે સમજી લેવાયેલું છે. શંકાનો લાભનો સિદ્ધાંત ઘણી વખત ગેરસમજનો વિષય બને છે. વર્ષોથી એવું માનવામાં આવ્યું છે અને અનુસરવામાં આવ્યું છે કે આરોપીને શંકાનો લાભ આપતા પહેલાં શંકા વાજબી હોવી જોઈએ, એવી કે જે વિવેકી મનુષ્યને ઉપજે, ન કે નબળા અથવા અતિશય દ્વિધાગ્રસ્ત અથવા ગૂંચવાયેલા મનને.

આપણી વર્તમાન ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રમાં, આ સામાન્ય રીતે સ્વીકારાયેલ સમજણનો વિષય છે કે નિર્દોષતાની પૂર્વધારણા પરથી આગળ વધવું પડે, પરંતુ તે જ સમયે તે પૂર્વધારણાનું મૂલ્યાંકન એક સમજદાર અને વિવેકી વ્યક્તિની ધારણાઓ અને કલ્પનાઓના આધાર પર કરવાનું રહે છે. શંકાનો લાભ આપવા માટે માત્ર શંકા ઊભી કરવી એ આ દેશનો કાયદો નથી. કડક રીતે નોંધવું જરૂરી છે કે આ એક સુસ્થાપિત હકીકત છે કે કલ્પિત અને નબળી દલીલ વચ્ચે તફાવત છે અને તેવી દલીલને સંપૂર્ણપણે નામંજૂર કરવી જ પડે. કાયદો જે શંકાનો વિચાર કરે છે તે નિશ્ચિતપણે કોઈ દુર્બળ અથવા અતિશય ડગમગતા, મનસ્વી, આળસુ અથવા ગૂંચવાયેલા મનની શંકા નથી. તે એવા વિવેકી માણસની શંકા હોવી જોઈએ જેને "ભુસામાંથી ધાનને અલગ કરવાની" ક્ષમતા હોવાનું માનવામાં આવે છે. તે એવી વાજબી, ચતુર અને સતર્ક બુદ્ધિની શંકા છે, જે પુરાવામાંથી પ્રગટ થતા કેસના દરેક સંબંધિત પરિબળ પર યોગ્ય મનન કર્યા પછી ઉપજે છે. તે ડગમગતા મનમાં ઊભી થતી શંકા નથી.

નીચલી અદાલતે ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાની કસોટી અને મૂલવણી કરતી વખતે નગણ્ય અને પરિણામવિહોણા વિરોધાભાસો તથા પરિસ્થિતિઓ અને પાસાઓને અયોગ્ય પ્રમાણમાં મહત્વ અને ધ્યાન આપ્યું, જેના પરિણામે શંકાનો લાભ આપવામાં આવ્યો. તેથી, નીચલી અદાલતે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ અને તે પુરાવા, જેણે આ અદાલતના મત મુજબ આરોપી વ્યક્તિઓની સંડોવણીને યુક્તિસંગત શંકાથી પરે સ્થાપિત કરી છે, તેને નામંજૂર કરવામાં ગંભીર ક્ષતિ અને ભ્રાંતિ કરી છે. આ કહેવાની જરૂર નથી કે શંકા એવી કક્ષાની હોવી જોઈએ કે જેના આધારે કોઈ નિશ્ચિત નિષ્કર્ષે પહોંચી શકાય. આ બાબતમાંના સિદ્ધાંતોને આ અદાલત તેમજ માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના વિવિધ ન્યાયિક ઉચ્ચારણોમાં સમયાંતરે ઉજાગર, વ્યાખ્યાયિત અને વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યા છે. સ્થિર થયેલા કાનૂની સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને નીચેના સિદ્ધાંતો દર્શાવી શકાય:

(૧) શંકા વાજબી અને વાસ્તવિક હોવી જોઈએ, કલ્પિત નહીં.

(૨) શંકા યુક્તિસંગત વ્યક્તિની હોવી જોઈએ, કાનૂની પરિણામોથી ભયભીત કોઈ નબળા, ભીરુ અને ડરપોક વ્યક્તિની નહીં.

(૩) વાજબી સંદેહ એટલે, સહજ શબ્દોમાં, એવો સંદેહનો દરજ્જો કે જે વાજબી અને ન્યાયી વ્યક્તિને નિષ્કર્ષે પહોંચવાની મંજૂરી આપે.

(૪) શંકાની વાજબીતા તપાસવાનાં પુરાવાના સ્વરૂપને અનુરૂપ હોવી આવશ્યક છે. અંતે, શંકાનો એક તત્ત્વ રહેલો હોય છે અને તેની માત્રા એક આરોપીથી બીજા આરોપી સુધી ભિન્ન રહે છે.

(૫) સંદેહના લાભના નિયમથી અતિશય વિછલન કલ્પિત સંદેહોને પોષણ આપનારું ન હોવું જોઈએ અને તેથી સામાજિક રક્ષણનો વિનાશ થતો ન હોવો જોઈએ.

(૬) એ બાબત સ્મરણમાં રાખવી જોઈએ કે સમજદાર અને વાજબી માણસને ઉપજે તેવી શંકા ન હોય તેવી શંકાના આધાર પર ન્યાયને નિષ્પ્રભ બનાવવામાં આવી શકતો નથી.

(૭) શંકાને ત્યારે વાજબી કહેવાશે જ્યારે તે અમૂર્ત કલ્પના માટેના અતિઉત્સાહ અને ઉમંગથી પ્રભાવિત ન હોય.

(૮) શંકા માત્ર અસ્પષ્ટ મૂલવણી ન હોવી જોઈએ.

(૯) વ્યાજબી શંકા નોંધપાત્ર પુરાવામાંથી ઊભી થવી જોઈએ અને તેમાંથી જ પ્રવાહિત થવી જોઈએ.

(૧૦) વાજબી શંકા કલ્પિત કે તુચ્છ નથી, પરંતુ તે કારણો અને સામાન્ય સમજ પર આધારિત શંકા છે.

(૧૧) ફોરેન્સિક સંભાવનાઓ સુસ્થાપિત સામાન્ય સમજ પર આધારિત હોવી જોઈએ અને અંતે ન્યાયાધીશની પ્રશિક્ષિત અંતર્દષ્ટિ પર નિર્ભર હોવી જોઈએ.

(૧૨) એક તરફ કેસના અભિલેખમાંથી શંકાના લાભના સિદ્ધાંત હેઠળ આરોપીને પ્રાપ્ય રક્ષણને ક્ષીણ થવા દેવામાં આવી શકતું નથી; તો બીજી તરફ, તુચ્છ બાબતોને અજ્ઞાનતાપૂર્વક કાનૂની માન્યતા આપવાથી ફોજદારી વિચારણામાં ન્યાયના પ્રદાનની પ્રક્રિયાનો ઉપહાસ થવામાં સ્વાભાવિક રીતે અંત આવશે.

(૧૩) વાજબી શંકાનો આધાર યુક્તિસંગત અને તાર્કિક હોવો જોઈએ અને તે માત્ર નસીબ અંગેના અનુમાન પર આધારિત ન હોવો જોઈએ.

(૧૪) તે તમામ તથ્યો પર ચથોચિત રીતે મનન-ચિંતન કર્યા પછી પહોંચેલા, યુક્તિસંગત, ચતુર અને સજાગ મનમાં ઊભો થતો સંદેહ છે. તે ડગમગતા મનમાં ઊભો થતો સંદેહ નથી.

(૧૫) તે એવો સંદેહ છે, જે કોઈ સમજદાર વ્યક્તિના મનમાં ઉપજે અને જેને ફોજદારી કેસોના ક્ષેત્રમાં કાનૂની માન્યતા પ્રાપ્ત હોય.

(૧૬) જે શંકાનું સંજ્ઞાન લઈ શકાય તેવી શંકા નબળા અથવા ડગમગતા અને અસ્થિર, મનમાની, આળસુ અથવા ગૂંચવાયેલા મનની શંકા નથી.

નીચલી અદાલતે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીના પુરાવાનો અસ્વીકાર માત્ર એટલા માટે કર્યો છે કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીના પુરાવાના એક ભાગ પર વિશ્વાસ કરવામાં આવ્યો

નથી. આ અભિગમ યોગ્ય નથી. બચાવ પક્ષ તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલો આ વાદ કે ઘટનાની ઘટના કેવી રીતે અને કઈ રીતથી બની તથા ઘટના જે ક્રમમાં બની તેનો પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીનો વર્ણન સાબિત થયું નથી અને તેથી તેમનો પુરાવો સંદિગ્ધ છે, તે હાલના કેસના તથ્યોમાં ખોટી રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. માત્ર એટલા માટે કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીના પુરાવાનો કોઈક ભાગ માન્ય માનવામાં આવ્યો નથી, એનો આવશ્યક અર્થ એવો થતો નથી કે અદાલતો તેના સમગ્ર પુરાવાનો અસ્વીકાર કરવા બંધાયેલ છે. માત્ર એટલા માટે કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીના પુરાવાના એક ભાગ અથવા કેટલાક ભાગ પર વિશ્વાસ કરવામાં આવ્યો નથી, એવો વાદ કરી શકાય નહીં કે અદાલત સમગ્ર પુરાવાનો અસ્વીકાર કરવા બાધ્ય છે. યથોચિત માન સાથે કહીએ તો, નીચલી અદાલત "ફાલ્સસ ઇન ઊનો, ફાલ્સસ ઇન ઓમ્નિબસ" ના સિદ્ધાંતને યોગ્ય રીતે સમજવામાં નિષ્ફળ ગઈ છે, જેનો અર્થ થાય છે કે એક બાબતમાં ખોટું હોય તો દરેક બાબતમાં ખોટું. હવે આ બાબત સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે "ફાલ્સસ ઇન ઊનો, ફાલ્સસ ઇન ઓમ્નિબસ" ફોજદારી વિચારણાઓમાં લાગુ પડતો નથી અને અદાલત માટે આ ફરજિયાત છે કે થોડાંક દુર્બળતાઓના આધાર પર સમગ્ર પુરાવાનો સરળતાથી અસ્વીકાર કરવાની પદ્ધતિ અપનાવવા કરતાં સત્યને અસત્યથી અલગ કરે અને અનાજને ભૂસાથી છાંટી કાઢે. આ સિદ્ધાંત આપણા દેશની પરિસ્થિતિઓમાં લાગુ પાડવા માટે સુસંગત નિયમ નથી અને તેથી જ્યાં કોઈ સાક્ષી અંગે અમુક વિશિષ્ટ બાબતોમાં અવિશ્વસનીય પુરાવો આપ્યો હોવાનું જણાય ત્યાં તેની બાકીની

સાક્ષીનું કાળજી અને સાવચેતીપૂર્વક પરીક્ષણ કરવું અદાલતનું કર્તવ્ય છે. જો બાકીના પુરાવા વિશ્વસનીય જણાય અને ફરિયાદ પક્ષના કેસનો મૂળ આધાર અખંડ રહે, તો અદાલતે ફરિયાદ પક્ષના કેસને જેટલી હદ સુધી સલામત અને વિશ્વસનીય માનવામાં આવે તેટલી હદ સુધી માન્ય રાખવો જોઈએ.

ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓના પુરાવા ઘટના દરમિયાન નિર્દોષ છૂટકારો અપાયેલા આરોપીને સોંપાયેલ ભાગ અંગે નિર્ભર રાખવા જેટલા દઢ અને સુરક્ષિત ન હતાં, એટલા માત્રથી સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષના કેસ વિરુદ્ધ તેને ચાંત્રિક રીતે નકારી કાઢવાનો આધાર બની શકતો નથી. હકીકતમાં, અદાલતનો સમગ્ર અભિગમ એવો હોવો જોઈએ કે સાક્ષીના પુરાવાને સંપૂર્ણરૂપે વાંચતાં તેમાં સત્યતાનો સ્પર્શ દેખાય છે કે નહીં. એકવાર એવો ભાવ રચાય, ત્યારબાદ નિઃસંદેહ અદાલતે પુરાવાની વધુ વિશિષ્ટ રીતે તપાસ કરવી જરૂરી બને છે, જેમાં સમગ્ર પુરાવામાં દર્શાવવામાં આવેલી ખામીઓ, ઊણપો અને દુર્બળતાઓને ધ્યાનમાં રાખી તેમનું મૂલવણ કરવું પડે, જેથી જાણી શકાય કે શું તે સાક્ષીએ આપેલા પુરાવાના સામાન્ય સ્વરૂપના વિરુદ્ધ જાય છે અને શું પુરાવાનું અગાઉનું મૂલવણ એવી રીતે ડગે છે કે તે વિશ્વાસપાત્ર ન રહે. આ કોઈ યોગ્ય સિદ્ધાંત કે નિયમ નથી, કારણ કે એવો સાક્ષી ભાગ્યેજ જોવા મળે કે જેના પુરાવામાં અસત્યનો અણુમાત્ર અંશ ન હોય અથવા ઓછામાં ઓછું વધારોચઢાવો, અલંકારિક ઉમેરાઓ કે શણગાર ન હોય. તેથી, અદાલતે થોડાંક દુર્બળતાઓના આધારે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સંપૂર્ણપણે નકારી કાઢવાનો સહેલો માર્ગ અપનાવવાને બદલે, અસત્યમાંથી

સત્યને અલગ કરવું અને ભૂસામાંથી દાણા છાંટવા જોઈએ. ઘણી વખત પુરાવો લાંબા સમય પછી નોંધવામાં આવે છે. સાક્ષીઓની જુબાનીમાં તફાવતો આવવાના જ હોય છે, ખાસ કરીને જ્યારે ઘટનાના ઘણાં સમય પછી તેમને અદાલતમાં જુબાની આપવા માટે બોલાવવામાં આવે છે.

જ્યારે અનેક સાક્ષીઓ એક જ ઘટનાનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે પુરાવામાં નાના વિરોધાભાસો, ચૂકઓ અને વિસંગતિઓ થવી અનિવાર્ય છે. આ સંદર્ભમાં, એ યાદ રાખવું આવશ્યક છે કે જ્યાં સાક્ષીના પુરાવાનો એક ભાગ અવિશ્વસનીય માનવામાં આવે છે, ત્યાં તથ્ય નિર્ધારક અદાલતોને બાકી રહેલી એવી સાક્ષી પર આધાર રાખવાનો અધિકાર છે જે વિશ્વસનીય હોય. માત્ર એટલા માટે કે એક બાબતમાં અદાલતને સાક્ષીની જુબાની પર આધાર રાખવો અસુરક્ષિત લાગે છે, કાયદાના પ્રશ્ન તરીકે એ આવશ્યકપણે અનુસરતું નથી કે તેની જુબાની અન્ય તમામ પાસાઓમાં અસ્વીકાર કરવી જ પડે. આ પણ ઉદ્દેખનીય છે કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓએ મૃતકને બચાવવા માટે હસ્તક્ષેપ કર્યો નહોતો એ એકમાત્ર આધાર પર તેમની સાક્ષી નકારી શકાય નહીં. પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના સ્પષ્ટ અને સુસંગત પુરાવાને માત્ર એ આધારે ફગાવી શકાય નહીં કે અમુક અન્ય આરોપીઓ સંબંધિત કેટલાક પાસાઓ અંગે તેમની સાક્ષી સ્વીકારવામાં આવી નથી. તેથી, ફોજદારી વિચારણાઓમાં પુરાવાનું મૂલવણી અને વિશ્લેષણ કરતી વખતે "ફાલ્સસ ઇન ઉનો, ફાલ્સસ ઇન ઓમ્નિબસ" નો સિદ્ધાંત કાયદાનો સુસ્થાપિત નિયમ પણ નથી અને સાવચેતી તથા વ્યવહારનો નિયમ પણ નથી.

આવી પરિસ્થિતિઓમાં, અદાલતે ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાનું વધુ કાળજી અને સાવચેતીથી વિશ્લેષણ કરવું પડે છે અને આવા વિશ્લેષણ પર જો પુરાવો સુસંગત, સઘન અને વિશ્વસનીય જણાય, તો અદાલત તેને સ્વીકારી શકે છે. તેથી, કાયદાનો સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત એ છે કે "ફાલ્સસ ઇન ઉનો ફાલ્સસ ઇન ઓમ્નિબસ" ફોજદારી કેસોમાં લાગુ પડતો નથી. આરોપીઓને શંકાનો લાભ આપતી વખતે નીચલી અદાલતે આ પાસાનું ગંભીરતાપૂર્વક મૂલવણ કર્યું નથી.

મૂલવણી માટેના સ્થાપિત સિદ્ધાંતો

ખરેખર, માત્ર એટલા કારણે કે કોઈ કેસના સમર્થનમાં રહેલો કેટલોક પુરાવો શંકાસ્પદ જણાય છે અથવા સ્પષ્ટપણે અસત્ય છે, એવો અનુમાન કરવો કે આખો કેસ જ ખોટો હોવો જોઈએ, તે સુરક્ષિત નથી. નીચલી અદાલતે આ દૃષ્ટિકોણને તેની યોગ્ય કાનૂની પરિસ્થિતિમાં મૂલવવામાં નિષ્ફળ ગઈ હતી. હકીકતમાં, કેટલીકવાર વાદકારોમાં સારો કેસ ખોટા અથવા અતિશયોક્તિપૂર્ણ પુરાવાથી મજબૂત કરવાનો એક ઝોક જોવા મળે છે. જ્યારે અનેક આરોપીઓ સંકળાયેલા હોય ત્યારે ઘટનાક્રમનું યોગ્ય રીતે વર્ણન કરવામાં રહેલી વિસંગતિ, અથવા સમયસંદર્ભે, અથવા ગુનાસ્થળે આરોપી વ્યક્તિઓના પ્રવેશ અને નિષ્ક્રમણની રીત અને પ્રકાર અંગેની વિસંગતિને માત્ર એકમાત્ર આધાર બનાવીને પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને નકારી શકાય નહીં. આ ઉપરાંત, કાનૂનનો આ પણ સ્થિર સિદ્ધાંત છે કે કેટલાક આરોપીઓનો નિર્દોષ છૂટકારો પણ સમગ્ર

ફરિયાદ પક્ષના કેસને નકારી કાઢવા માટે પૂરતો નથી. જ્યારે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીનો પુરાવો અન્ય વિશ્વસનીય પુરાવાથી સમર્થિત હોય, ત્યારે માત્ર એટલા માટે કે પુરાવાનો કોઈ ભાગ શંકાસ્પદ છે અથવા અસત્ય છે, અદાલતે આવા સાક્ષીઓના પુરાવાને નકારવો જોઈએ નહીં.

નીચલી અદાલતે ફરિયાદ પક્ષના પુરાવામાં રહેલી કેટલીક વિસંગતતાઓના આધારે સંશયનો લાભ આપ્યો છે. નોંધવું જરૂરી છે કે વિસંગતતાઓ અવશ્ય જ સાક્ષ્યને ધ્વસ્ત કરી નાખે એવું નથી. સત્ય સુધી પહોંચવા માટે વિવિધ સાક્ષીઓની સાક્ષીમાં રહેલી મહત્વપૂર્ણ અથવા વ્યાપક મુદ્દાઓ સંબંધિત વિસંગતતાઓનું સાવધાનીપૂર્વક તોલમાપ કરવું પડે છે. પરંતુ નગણ્ય વિસંગતતાઓને અવગણવી જોઈએ, કારણ કે તે ઘણીવાર સત્યની કસોટી બને છે. કોઈ ઘટનાને પોતાની આંખે નિહાળનાર અનેક વ્યક્તિઓ તે ઘટનાનું પોતપોતાનું વર્ણન આપે ત્યારે ગૌણ મુદ્દાઓ પર તેમનાં નિવેદનોમાં અસહમતિ થવી સ્વાભાવિક છે. તેમની અવલોકનની શક્તિ, અભિવ્યક્તિ અથવા સ્મૃતિ એકસરખી હોતી નથી અને ઈમાનદાર ભિન્નતાઓ સહેલાઈથી સંભવિત છે. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે વિસંગતતાઓ સત્યમાં પણ હોય છે અને અસત્યમાં પણ હોય છે. પુરાવાની મૂલવણી કરતી વખતે પ્રકરણના વ્યાપક તથ્યોને ધ્યાનમાં લેવા જેવાં છે, નાનામોટી વિગતોને નહીં. અહીં પેલીના અવલોકનો અને અભિપ્રાયો ઉલ્લેખવા યોગ્ય રહેશે; તેમણે કહ્યું હતું, "મને એવું કોઈ વર્તન વધુ ઉતાવળભર્યું અથવા તત્ત્વજ્ઞાનવિરુદ્ધ સમજાતું નથી કે જેમાં કોઈ વાર્તાનું સાર

તત્ત્વ માત્ર એટલા માટે નકારી કાઢવામાં આવે કે જે પરિસ્થિતિઓ સાથે તે વર્ણવાઈ છે તેમાં થોડો ભેદ જોવા મળે છે. માનવીય સાક્ષ્યનો સામાન્ય સ્વભાવ એ છે કે પરિસ્થિતિજન્ય વૈવિધ્ય વચ્ચે પણ તેમાં તત્ત્વરૂપ સત્ય રહેલું હોય છે. ન્યાય અદાલતોનો દૈનિક અનુભવ આપણને આ જ શીખવે છે. જ્યારે કોઈ ઘટનાના વર્ણનો વિવિધ સાક્ષીઓના મોઢેથી આવે છે, ત્યારે તેમનાં વચ્ચે દેખીતી અથવા વાસ્તવિક અસંગતતાઓ છાંટી કાઢવી શક્ય ન હોય એવું બહુ ઓછી વાર બને છે. પ્રતિકૂળ વકીલ આવી અસંગતતાઓને બહુ જ પ્રયત્નપૂર્વક ઉજાગર કરે છે, પરંતુ ઘણી વખત તેનો ન્યાયાધીશોના મન પર ખાસ પ્રભાવ પડતો નથી. તેની વિરુદ્ધ, અત્યંત નજીકનું અને સૂક્ષ્મ સ્તરનું એકરૂપ સંમતિવાળું વર્ણન સાંઠગાંઠ અને કપટ અંગે સંશય પેદા કરે છે".

આ ઉપરાંત, કાનૂનનો એક સ્થિર સિદ્ધાંત એવો છે કે નિર્દોષ સ્વરૂપની ચૂકનો કોઈ પરિણામકારક પ્રભાવ હોતો નથી. જે ચૂક વિરોધાભાસના સ્વરૂપમાં આવી ફરિયાદ પક્ષના કેસના સાર અથવા મૂળ આધારને ખંડિત કરે છે, તે જ માત્ર મહત્વપૂર્ણ ગણાય. જ્યારે ફરિયાદ પક્ષના કેસનો આધારભૂત તત્ત્વ સ્થાપિત થઈ જાય, ત્યારે નાની અને અસંગત વિસંગતિઓ તથા ચૂકને અવગણવી જોઈએ. પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવામાં દરેક આરોપીએ ભજવેલ ભાગ અંગે થયેલા વધારા અને અસંગતતાઓ, માત્ર તે કારણસર સાક્ષીઓ પર અવિશ્વાસ કરવાનો આધાર બની શકે નહીં, કારણ કે તેમના શરીર પર થયેલી ઈજાઓની સંખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં ઘટનાનો સૂક્ષ્મ અને વિગતવાર હિસાબ આપવો અશક્ય હતો.

નિશ્ચિતપણે, સંપૂર્ણ પ્રામાણિક સાક્ષીઓના નિવેદનોમાં પણ વિસંગતિઓ થાય છે, અને તે હકીકતમાં નિરીક્ષણ, સ્મરણશક્તિ અને વિગતોના વર્ણન સંબંધે વ્યક્તિગત ક્ષમતાઓમાં રહેલા ભેદને કારણે હોય છે; અને જ્યાં સુધી તે સત્યને દબાવવાના અથવા સત્યથી વિમુખ થવાના જ્ઞાત પ્રયત્નના પરિણામે થયેલી હોવાનું સૂચવતો કોઈ સારો આધાર ન હોય, ત્યાં સુધી માત્ર આવી વિસંગતિઓના આધારે સાક્ષીઓની પ્રત્યક્ષ સાક્ષીને ફગાવી દેવું, જ્યારે મહત્વપૂર્ણ પરિસ્થિતિઓ અંગે સામાન્ય સગવળી હાજર હોય, ત્યારે અયોગ્ય, અન્યાયી અને અનુચિત છે; માનવ દ્વારા આપવામાં આવતી સાક્ષીમાં છાયાચિત્ર સમાન ચિત્રણાત્મક વર્ણન શક્ય નથી.

સાક્ષી ટેપ-રેકોર્ડર અથવા કમ્પ્યુટર જેવી નથી. તેથી, અનેક નિર્ણયો માં આવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે વિવિધ સાક્ષીઓના પુરાવાનું મૂલવણ કરતી વખતે અદાલતોએ પોતાને આ બાબતથી માહિતગાર રાખવું જરૂરી છે કે કિનારીઓ પરના ફેરફારો, વિગતોમાં અસંગતતાઓ, વર્ણનોમાં વિરોધાભાસો અને ગૌણ ભાગોમાં કરાયેલા વધારા, સાક્ષ્યના મૂળભૂત બંધારણમાં સત્યની છાપ અને સંભાવનાને અનુરૂપતા જણાતી હોય ત્યારે, તે સાક્ષ્યની વિશ્વસનીયતા સામે પ્રતિકૂળ રીતે કામ કરી શકતા નથી. તેથી, હુમલાની વિગતો અથવા ઘટનાના ક્રમ અંગેની નાની બાકાતીઓ અને ગૌણ વિરોધાભાસો અથવા પરિણામરહિત ખામીઓ ત્યજી દેવા અને અવગણવા યોગ્ય છે. વિરોધાભાસો,

વધારા અને અસંગતતાઓ સ્વાભાવિક છે અને સમય પસાર થતા અનિવાર્ય રીતે પ્રવેશી આવે છે.

સાક્ષીના પુરાવાનું પરીક્ષણ, વિશ્લેષણ અને મૂલવણી તેની આંતરિક મૂલ્યવત્તા પરથી કરવું પડશે. જો પુરાવામાં વિરોધાભાસ હોય અને એવા વિરોધાભાસોને કારણે ફરિયાદ પક્ષના કેસનો આધારસ્તંભ પ્રભાવિત થાય, તો એવી પરિસ્થિતિ તેવા સાક્ષીના પુરાવાને અદાલત દ્વારા નકારવા માટેનું કારણ બની શકે છે. પરંતુ માત્ર એટલા માટે કે અન્ય કોઈ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ સાક્ષીએ અગાઉ કરેલી ફરિયાદ નામંજૂર કરવામાં આવી હતી અથવા સાક્ષી અગાઉ કેટલાક ગુનાઓમાં સંકળાયેલો હતો, તે માત્ર આ કારણસર અનુવર્તી કેસમાં તે સાક્ષી પર અવિશ્વાસ કરવા માટે અદાલત માટે આધાર બની શકતું નથી. તેથી કાયદો અદાલતને એવી પરવાનગી આપે છે કે જો કોઈ નિશ્ચિત કેસમાં સાક્ષીએ અસત્ય અને સત્ય બંને કહ્યું હોય અને સત્યને અસત્યથી અલગ કરી શકાય, તો પણ અદાલત તે સાક્ષી પર વિશ્વાસ મૂકી શકે. અદાલત માટે પુરાવાના તે ભાગ પર કાર્ય કરવું ખુલ્લું છે, જે વિશ્વસનીય, ભરોસાપાત્ર, સત્યનિષ્ઠ અને સાક્ષીએ કહેલા અસત્યથી અલગ પાડી શકાય એવો હોય.

આંખે જોયેલા સાક્ષીનું પુરાવું, તેથી, માત્ર નાની અસંગતતાઓ અથવા તુચ્છ દુર્બળતાઓના આધાર પર નકારી શકાય નહીં. મોટા ભાગના સત્યનિષ્ઠ સાક્ષીઓની સાક્ષીમાં નાની અસંગતતાઓ અસામાન્ય નથી. ક્યારેક તે અસત્ય

કરતાં સત્યના સંકેતો વધુ હોય છે. અલબત્ત, જો સફળતાપૂર્વક એવું દર્શાવવામાં આવે કે અસંગતતા સત્યથી જ્ઞાતપૂર્વક વિમુજ થવાના પ્રયાસને કારણે છે એવી માનવા યોગ્ય કોઈ સારો આધાર છે, તો તે પુરાવો ત્યજવો પડે. અન્યથા, માનવીય સાક્ષીમાં નાની અસંગતતાઓ, અગત્યહીન દુર્બળતાઓ અથવા તુરછ વિરોધાભાસ સામાન્ય હોય છે અને ગણિતીય ચોકસાઈની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. કેસના તથ્યો સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે નીચલી અદાલતે કાયદાના આ મહત્વપૂર્ણ સ્થાપિત સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં લેવા પડે છે. નોંધવામાં આવે છે કે નીચલી અદાલત પુરાવાની મૂલવણી સંબંધિત કાયદાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતને સંપૂર્ણ રીતે મૂલવી શકી નથી, કારણ કે ફરિયાદ પક્ષના કેસનો મુખ્ય ગર્ભ અથવા આધાર સંપૂર્ણપણે સ્થાપિત થયેલ હોવા છતાં નાની અસંગતતાઓ, અતિસૂક્ષ્મ સ્તરની વિરોધાભાસી બાબતો અને અગત્યહીન અસંગતતાઓને અયોગ્ય પ્રમાણમાં મહત્વ અપાયું છે.

પુરાવાની મૂલવણી પ્રત્યે સંપૂર્ણપણે ખોટો અભિગમ અને તર્કવિરુદ્ધતા

નીચલી અદાલતે, વધુમાં, દષ્ટસાક્ષીના પુરાવાને માત્ર એટલા કારણે નકારી કાઢવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે કે તેઓ મૃતક વ્યક્તિના સગા છે અથવા તેના સાથે સૌહાર્દપૂર્ણ સંબંધ ધરાવે છે. યથોચિત આદર સાથે કહીએ તો, આ અભિગમ પણ યોગ્ય નથી. મૃતક સાથેના લાગણીસભર સંબંધને કારણે સંબંધિત સાક્ષીઓ સ્પષ્ટપણે વાસ્તવિક ગુનેગારને બચાવશે નહીં. તેથી, સંબંધિત સાક્ષીનો પુરાવો

હિતસંબંધિત સાક્ષી અથવા ક્ષેષભાવ ધરાવતા સાક્ષીના પુરાવા કરતાં ઘણી વધુ વિશ્વસનીય હોય છે. નોંધપાત્ર સંખ્યામાં ગુનાઓ પીડિતના નિવાસસ્થાને અને એવા અસમયે બને છે જ્યારે સગાં-સંબંધીઓ અને મિત્રો સિવાય બીજાની હાજરીની અપેક્ષા રાખી શકાય તેમ નથી. આથી, જો તેમના નિવેદનો અથવા સાક્ષી નકારી કાઢવાના હોય, તો આરોપી વ્યક્તિઓનો દોષ સાબિત કરવો અશક્ય બની જાય. મહત્વનો મુદ્દો સંબંધ નથી, પરંતુ સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા છે. પીડિતના નજીકના સગાં અથવા મિત્રો, જે ગુનાસ્થળે હાજર હતા અને જેમની હાજરી સ્વાભાવિક જણાઈ હોય, તેઓ વાસ્તવિક ગુનેગારને છોડી દેવામાં રસ ધરાવતા ન હોય. ઘણાં વખત એવું જોવામાં આવ્યું છે કે કેટલાક ગુનાઓ પીડિતના નજીકના સગાં અથવા મિત્રોની હાજરીમાં જ બને છે. જો એવો કોઈ નિયમ હોત કે આવા સાક્ષીની સાક્ષી માત્ર એટલા માટે તિલાંજલિ આપી દેવી જોઈએ કે તે પીડિતનો સગો છે અને તેથી હિતસંબંધિત સાક્ષી છે, તો એવી પરિસ્થિતિમાં આરોપી વ્યક્તિને દોષિત ઠેરવવું અત્યંત કઠિન બની જાય. વિચારવાનું સાક્ષીની સાક્ષીનું આંતરિક મૂલ્ય છે, સંબંધ નહીં. સંબંધ અથવા મિત્રતાને અવગણીને, જો અદાલત એ નિષ્કર્ષે પહોંચે કે આવા સાક્ષીનો પુરાવો સ્વાભાવિક, વિશ્વસનીય, સ્વયંસ્ફૂર્ત અને વિશ્વાસાર્હ છે, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તેના આધારે દોષારોપણ નોંધવામાં અદાલતના માર્ગમાં કોઈપણ અડચણ અથવા અવરોધ રહેતો નથી. એવું દલીલરૂપે કહી શકાય નહીં કે આવા વ્યક્તિઓ પક્ષપાતી છે અને તેથી તેમની સાક્ષીને પુષ્ટિકારક પુરાવાની આવશ્યકતા પડશે.

નીચલી અદાલતે બે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને મુખ્યત્વે કેટલીક વિસંગતતાઓ અને વિરોધાભાસોના આધારે સ્વીકાર્યા નથી અને દ્વિતીય રીતે, તેઓ પીડિતો સાથે સંબંધિત હતા અથવા તેમને ઓળખતા હતા તે કારણસર સ્વીકાર્યા નથી. આ અભિગમ યુક્તિસંગત નથી, તો કાનૂની તો ક્યાંથી ગણાય. સંબંધિત સાક્ષી અથવા અન્ય રીતે હિતસંબંધી સાક્ષીના નિવેદનને શીખવેલા અથવા કલંકિત સાક્ષીના નિવેદન સાથે સમકક્ષ ગણાવી શકાય નહીં. કેટલાંક પ્રસંગોએ, અદાલત એવો આગ્રહ રાખી શકે કે હિતસંબંધી સાક્ષીના પુરાવાની કાળજી અને સાવધાનીપૂર્વક તપાસ થવી આવશ્યક છે. માત્ર હિતસંબંધી હોવું, પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને નકારી કાઢવાનું કારણ બની શકતું નથી, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે તેમની હાજરી સ્વાભાવિક હોય અને તેમના નિવેદનને અન્ય સાક્ષી તથા પરિસ્થિતિઓથી સમર્થન મળતું હોય. કાનૂનનો આ સ્થિર સિદ્ધાંત, સમગ્ર માન સાથે કહેવું પડે કે, નીચલી અદાલતે સંપૂર્ણપણે યોગ્ય રીતે મૂલવ્યો નથી।

નીચલી અદાલતે ફરિયાદપક્ષના સાહેદ ૭, રમેશ ઉમિયાશંકરના પુરાવા પર માત્ર એ ધારીને આધાર રાખ્યો નથી કે તે સંયોગવશ સાક્ષી છે. એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે આવા સાક્ષીના પુરાવાની નજીકથી તપાસ-પરખ આવશ્યક બને છે. પરંતુ તે જ સમયે, જો સંયોગવશ સાક્ષી ગુનાની ઘટનાના સમયે પોતાની હાજરી માટે પૂરતા કારણો આપે અને તેની હાજરીને અન્ય પુરાવાઓ પણ સમર્થન આપે, તો એવો પુરાવો સ્વીકારી શકાય અને તેના પર આધાર રાખી શકાય. હાલના કેસના

અભિલેખ પરથી જાણવા મળે છે કે ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૭, રમેશ ઉમિયાશંકર ઓટોરીક્ષા ચલાવતા હતા અને ઘટનાની ઘટના બન્યા તરત પછી, તેઓ પોતાની રિક્ષા સાથે ત્યાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા તથા એક વૃદ્ધ સ્ત્રી પણ મુસાફર તરીકે બેઠી હતી. સખત જિરહ છતાં, ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય પાસાં અંગે તેમનો પુરાવો અડગ રહ્યો છે. તેમનો પુરાવો ખોટી રીતે ત્યજી દેવામાં આવ્યો છે.

નીચલી અદાલતે પુરાવાની કરેલી મૂળવણી પરથી એવું જણાય છે કે તેણે કાયદાના સ્થિર સિદ્ધાંતને મૂળવવામાં નિષ્ફળતા દર્શાવી છે કે સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા તેના દરજ્જા પર આધારિત નથી. સાક્ષીઓના પુરાવાની મૂળવણી કરતી વખતે અદાલતની મુખ્ય ચિંતા તેની આંતરિક કિંમત, વિશ્વસનીયતા અને ભરોસાપાત્રતા જોવાની હોય છે. આ સંદર્ભમાં નોંધવું આવશ્યક છે કે માત્ર કોઈ વ્યક્તિને પ્રતિકૂળ જાહેર કરવામાં આવી હોય એટલા કારણે પ્રતિકૂળ સાક્ષીના પુરાવાને પણ નકારી શકાય નહીં. જો પ્રતિકૂળ સાક્ષીના પુરાવાનો કોઈ ભાગ સ્વીકાર્ય, ભરોસાપાત્ર અથવા સત્યનિષ્ઠ જણાય, તો અદાલત એવો પુરાવાનો તે ભાગ આધારરૂપ માનવામાં લઈ શકે છે. આ એક સુપ્રસિદ્ધ નિયમ છે કે જો પ્રતિકૂળ સાક્ષી પાસેથી સત્ય અલગ કરી શકાય, તો અદાલત તેને વિચારણા હેઠળ લેવા સક્ષમ છે.

નીચલી અદાલતે, વધુમાં, પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવા માટે અનાવશ્યક સમર્થન ઉપર પણ આગ્રહ રાખ્યો છે. સમર્થનનો અર્થ ટેકો થાય છે. આ

સર્વવિદિત છે કે કોઈપણ સાક્ષીના પુરાવાને સ્વીકારવા માટે સમર્થનની જરૂરિયાત ત્યારે જ અને માત્ર ત્યારે જ ઊભી થાય છે જ્યારે અદાલત તે વિશિષ્ટ સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા અંગે સંપૂર્ણપણે સંતુષ્ટ ન હોય. એકવાર ન્યાયિક મન અને અંતરાત્મા કોઈ વિશિષ્ટ સાક્ષીની સત્યતા અને પ્રામાણિકતા અંગે સ્પષ્ટ અને પૂરતી રીતે સંતુષ્ટ થઈ જાય, ત્યારે કોઈ સમર્થન શોધવાની વાસ્તવમાં જરૂર રહેતી નથી. આ ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી કે સમર્થન માત્ર 'સાવચેતીનો નિયમ' છે, 'કાયદાનો નિયમ' નથી. તે સંપૂર્ણપણે ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ક્ષેત્રમાં આવે છે. જે જુબાની અન્યથા ગ્રાહ્ય અને સ્વીકાર્ય હોય, તેની પુરાવાત્મક કિંમત માત્ર સમર્થનના અભાવે નષ્ટ થઈ જતી નથી. જ્યારે બે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓનો પુરાવો એવો હોય કે ગુનાના સ્થળે તેમની હાજરી તદ્દન સ્વાભાવિક અને કુદરતી જણાય છે અને તેઓને આરોપીઓ વિરુદ્ધ કોઈ દુરાશય નથી, ત્યારે તેમની સાક્ષીને નીચલી અદાલતે સ્વીકારવી જ જોઈએ હતી, કારણ કે તેમની જુબાની સંપૂર્ણપણે વિશ્વસનીય, સત્યનિષ્ઠ અને સ્વાભાવિક હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે. એટલું જ નહીં, તેમની જુબાનીને અન્ય પુરાવાથી પણ મહત્વપૂર્ણ રીતે વધુ બળ મળે છે. તેથી, પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની જુબાનીને કોઈ સમર્થન નથી અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૭, રમેશ ઉમિયાશંકર, જે રિક્ષાચાલક છે અને જેણીની રિક્ષામાં ઘાયલ શેખરને હોસ્પિટલ લઈ જવામાં આવ્યો હતો, તેના પુરાવાને સમર્થન નથી, એમ માનવું ખોટું છે. યોગ્ય આદર સાથે કહીએ તો, બે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓ તથા રિક્ષાચાલક રમેશ ઉમિયાશંકરના પુરાવાનું મૂલવણ,

આકલન અને મૂલવણી કરવામાં નીચલી અદાલતે અપનાવેલો અભિગમ સ્વીકાર્ય નથી.

ઉલ્લેખનીય છે કે ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૫, કાનજી કરમશી,

આંક ૪૧ પર ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૬, અમૃતલાલ ભાનજી, આંક ૪૨ પર, આંક ૪૫ પર ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૮, ગોપાલ મોહનલાલ, આંક ૫૨ પર ફરિયાદપક્ષના સાહેદ ૧૧, રમેશગિરી ભીમગિરી અને આંક ૫૫ પર ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧૩, વિનોદકુમાર ખુશાલદાસે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપ્યું નથી, કારણ કે તેઓને વિમુખ જાહેર કરવામાં આવ્યા છે. ઉપર અહીં અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, વિમુખ સાક્ષીના પુરાવાને સંપૂર્ણપણે ફગાવી શકાય નહીં.

શત્રુભાવ ધરાવતા સાક્ષીઓના પુરાવા:-

એવું દલીલ કરી શકાય નહીં કે પ્રતિકૂળ બનેલા સાક્ષીઓ ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપવા માટે શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિઓ હતા, કારણ કે તેઓ પટેલ રેસ્ટોરન્ટ પાસે પાન-બીડીની દુકાનો ચલાવતા હતા અને કારણ કે તેમણે ફરિયાદ પક્ષને સમર્થન આપ્યું નથી તથા જેમણે સમર્થન આપ્યું છે તે સાક્ષીઓ માત્ર એક જ વિસ્તારમાંના છે, તેથી ફરિયાદ પક્ષની વાર્તા માન્ય રાખવી જોઈએ નહીં. દુર્ભાગ્યવશ, નીચલી અદાલતે આવી દલીલ સ્વીકારી છે અને યોગ્ય માન સાથે કહીએ તો, ખોટી રીતે સ્વીકારી છે. ઘણી વખત, વિવિધ કારણોસર અને ક્યારેક

આરોપી વ્યક્તિઓને ઉપકારરૂપ થવા માટે, ભય કે લાગવગને કારણે, ઘણા સાક્ષીઓ તપાસ દરમિયાન પોલીસ સમક્ષ આપેલા પોતાના નિવેદનોથી અદાલત સમક્ષ તપાસવામાં આવે ત્યારે પાછા ખેંચાઈ જાય છે અને પ્રતિકૂળ બની જાય છે. એ જ કારણ છે કે કાનૂનની સ્થિરિત વિધિ એવી રહી છે કે પ્રતિકૂળ સાક્ષીનું સાક્ષ્ય માત્ર તે પ્રતિકૂળ જાહેર થયો છે એ કારણસર જ સ્વયંસિદ્ધ રીતે ફગાવી શકાય નહીં. પ્રતિકૂળ સાક્ષીનું સાક્ષ્ય પણ, જો તે સત્યનિષ્ઠ અને વિશ્વસનીય જણાય, તો પુષ્ટિ માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. પ્રતિકૂળ બનેલા મોટા ભાગના સાક્ષીઓ પાન-બીડીની દુકાનો ધરાવતા હતા, જ્યાં મૃતક પણ એ જ કામ કરતો હતો. આરોપી વ્યક્તિઓ આવી હકીકતમાંથી કોઈ લાભ મેળવી શકતા નથી. અદાલત માટે સાક્ષ્યની સંખ્યા નહીં પરંતુ તેની ગુણવત્તા નિર્ણાયક રીતે મહત્વપૂર્ણ છે. જો કોઈ એકમાત્ર સાક્ષી ભરોસાપાત્ર, વિશ્વાસપાત્ર અને વિશ્વસનીય જણાય, તો તેના સાક્ષ્યના આધારે દોષિત ઠરાવ આધારિત થઈ શકે છે. એવું જણાય છે કે આ સાક્ષીઓને પ્રતિકૂળ જાહેર કરવામાં આવ્યા હોવાની હકીકતે નીચલી અદાલતે હાથ ધરેલી નિર્ણય-પ્રક્રિયા પર ગંભીર અસર પાડી છે, જે વાસ્તવમાં યોગ્ય અને માન્ય નથી. ફરિયાદ પક્ષ પર આરોપીની સંડોવણી વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરવાની ફરજ છે અને તે આંખે જોનાર સાક્ષીનું સાક્ષ્ય રજૂ કરીને અથવા પરિસ્થિતિજન્ય સાક્ષ્યની અચૂક કડી સાબિત કરીને સ્થાપિત કરી શકાય છે. જો કેટલાક સાક્ષીઓ પ્રતિકૂળ બની જાય, જેમ કે ભારતની વર્તમાન ફોજદારી ન્યાય પ્રદાન પ્રણાલીમાં વિવિધ કારણોસર અનેક

કેસોમાં બનતું હોય છે, તો તે માત્ર એથી જ આવશ્યક રીતે શંકાનો વાદળ ઊભું થાય એવો અર્થ થતો નથી. નીચલી અદાલત

અદાલતે આ બાબત પર ભાર મૂકી કે ફરિયાદ પક્ષના કેસને ટેકો આપનાર સાક્ષીઓ કોઈ વિશિષ્ટ વિસ્તારના હતા અને તેથી શંકાનો વાદળ ઊભું થશે, એવું માનવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે.

પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીત અને ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમના પુરાવાનો પણ નીચલી અદાલત દ્વારા ગેરરીતે અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને તેના પર આધાર રાખવામાં આવ્યો નથી. આ બંને પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવામાં નોંધાયેલા વિરોધાભાસો અને વિસંગતતાઓ અતિ સૂક્ષ્મ સ્તરની છે અને તે નિર્રથક છે, કારણ કે ફરિયાદ પક્ષના વર્ણનનો મુખ્ય આધાર સાબિત થયો છે અને તે અડગ રહ્યો છે. એટલું જ નહીં, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી નવનીત તે જ ફરિયાદી પણ છે, જેણે કોઈપણ વિલંબ કર્યા વિના, પોલીસ ત્યાં પહોંચતા જ સિવિલ હોસ્પિટલમાં જ તરત ફરિયાદ નોંધાવી હતી. ફરિયાદી ગુનાસ્થળેથી મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ સાથે સિવિલ હોસ્પિટલ સુધી ગયો હતો અને ડૉક્ટરે શેખરને મૃત જાહેર કર્યા પછી, તેની લાશને ખસેડવામાં આવી અને પોલીસ હોસ્પિટલમાં પહોંચી ત્યારે ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીતે ફરિયાદ આપી હતી. આથી પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીના વર્ણનને પૂર્ણ સમર્થન મળે છે.

ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમ પણ એક પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી છે અને ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય ગર્ભ સાથે સંબંધિત હદ સુધી તેની સાક્ષી પણ મજબૂત અને અડગ રહી છે. તેની સાક્ષી પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીતને પણ સમર્થન આપે છે. ગુનાસ્થળે તેમની હાજરી પણ સંપૂર્ણપણે સ્વાભાવિક જણાય છે. માત્ર એટલા માટે કે તેમની સાક્ષીમાં કેટલીક વિરોધાભાસી બાબતો ધ્યાનમાં આવી હતી અને કારણ કે તેઓ મૃતકના નજીકના હતા, તે આધાર પર તેમની સાક્ષી નકારી શકાતી નથી. તેમની સાક્ષીનું આંતરિક મૂલ્ય, તેમની સાક્ષીની ગુણવત્તા ધ્યાનમાં લેવાની રહે છે, ન કે નગણ્ય અથવા ગૌણ વિસંગતિઓ કે વિરોધાભાસો. નીચલી અદાલતે આવી તુરછ અને ગૌણ વિસંગતિઓ તથા વિરોધાભાસોને અયોગ્ય રીતે અતિશય મહત્વ આપી ગંભીર ભૂલ કરી હતી.

બંને પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓનો પુરાવો પણ એફ.આઈ.આર., આંક ૩૮, ઇન્ડવેસ્ટ પંચનામું, આંક ૪૭, આંક ૧૮ પરનો મરણોત્તર અહેવાલ તેમજ ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૨, ડૉ. ભરત વ્યાસ, આંક ૧૭ અને તબીબી કેસના દસ્તાવેજો દ્વારા સંપૂર્ણ રીતે પુષ્ટિ પામે છે. અન્ય અનેક પુષ્ટિકારક દસ્તાવેજો અને મૌખિક પુરાવાઓ પણ ઉપલબ્ધ છે.

ફરિયાદ પક્ષે વધુમાં સફળતાપૂર્વક સ્થાપિત કર્યું છે કે આરોપી નં. ૨, ઘના દ્વારા ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલ મુદામાલ છરી, વસ્તુ ૭, ઉપર લોહીના ડાઘ હતા અને તે શોધી કાઢવામાં આવી હતી દ્વારા

એ-૨, ઘાનાએ ભગવાન્ પટેલના એક ખેતરમાંથી પંચોની હાજરીમાં. એ-૨ દ્વારા શોધી કાઢવામાં આવેલ છરીની ઓળખ બંને ચક્ષુદર્શી સાક્ષીઓ દ્વારા કરવામાં આવી છે અને પી.ડબ્લ્યુ.-૨, ડૉ. વ્યાસના તબીબી પુરાવા પણ અત્યંત સ્પષ્ટ છે કે મૃત્યુ પામનારને થયેલી જીવલેણ ઈજા, આંક ૭ પર રહેલી અને એ-૨ દ્વારા શોધી કાઢવામાં આવેલી છરી જેવી ધારદાર કાપક સાધનથી થવી સંભવ હતી. એટલું જ નહીં, ચક્ષુદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને વધુ બળ આંક ૮૬ પર રજૂ થયેલી એન.સી. ફરિયાદથી મળે છે, જે એ-૧ દ્વારા મૃત્યુ પામનાર વિરુદ્ધ નોંધાવવામાં આવી હતી. તે પી.ડબ્લ્યુ.-૧૬, સુશ્રી ડી.બી. શ્રીમાળી દ્વારા નોંધવામાં આવી હતી અને પી.આઈ., વાઘેલાને મોકલવામાં આવી હતી. ચક્ષુદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને આરોપી નં. ૧ દ્વારા રજૂ કરાયેલ લોખંડના સળિયાની જમીથી પણ વધુ બળ મળે છે. આંક ૮૩ પર રજૂ કરાયેલ શોધ પંચનામું પણ કોઈ શંકા વિના સાબિત થયેલું છે.

નિર્દોષ છૂટકારાના અપીલના ગુણદોષની મૂલવણીના ન્યાયશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત અંગેના સિદ્ધાંતો અને ન્યાયનિર્ણયો:

રાજ્યની પ્રેરણાથી, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ ની જોગવાઈઓનો આશરો લઈ નિર્દોષ છૂટકારાના આ ચુકાદા વિરુદ્ધ આ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી છે. આવી અપીલના ગુણદોષની મૂળવણી સંબંધિત સિદ્ધાંતોને ઉજાગર કરી શકાય.

જોકે નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમ સામેની અપીલમાં પુરાવાનું પુનઃમૂલવણું કરીને પોતાનો સ્વતંત્ર નિષ્કર્ષ નોંધવાની વડી અદાલતની સત્તાઓ, દોષિત ઠરાવવાના હુકમ સામેની અપીલ જેટલી જ વ્યાપક છે, તેમ છતાં સાવચેતીના નિયમરૂપે તેને હંમેશા નીચેના મુદ્દાઓને યોગ્ય મહત્વ અને વિચારણા આપવી જોઈએ :

(૧) સાક્ષીઓની વિશ્વસનીયતા અંગે નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશનો અભિપ્રાય;

(૨) આરોપીના પક્ષે નિર્દોષતાની ધારણા. નીચલી અદાલતમાં તેને નિર્દોષ છૂટકારો મળ્યો છે, તે હકીકતથી આ ધારણા નિશ્ચિતપણે નબળી પડતી નથી;

(૩) આરોપીને કોઈપણ શંકાનો લાભ તથા ચુકિતસંગત શંકાનો લાભ મેળવવાનો અધિકાર;

(૪) સાક્ષીઓને જોવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયેલા ન્યાયાધીશે પહોંચેલા હકીકતના નિષ્કર્ષમાં હસ્તક્ષેપ કરવા બાબતે અપીલીય અદાલતની મંદગતિ.

અભિલેખ પર રહેલા પુરાવાના આધારે જ્યારે બે યુક્તિસંગત નિષ્કર્ષો કાઢી શકાય, ત્યારે હાઈકોર્ટે ન્યાયિક સાવચેતીના હેતુસર નીચલી અદાલતે નોંધેલા નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમમાં હસ્તક્ષેપ કરવાથી પરહેજ રાખવો જોઈએ. અન્ય શબ્દોમાં, જો નીચલી અદાલતે આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપતાં તેના હુકમનો આધાર બનાવેલા મુખ્ય કારણો યુક્તિસંગત અને સંભવિત હોય અને તેમને સંપૂર્ણપણે તથા અસરકારક રીતે હટાવી કે ખંડિત કરી શકાય તેમ ન હોય, તો હાઈકોર્ટે તે નિર્દોષ છૂટકારામાં વિક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં. આ સિદ્ધાંતનો આધાર સામાવાળાઓ, મૂળ-આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલો દ્વારા નીચેના નિર્ણયોનો ટેકો લઈને લેવાયો છે.

૧. ગણેશ ભવન પટેલ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૯ એસ.સી. ૧૩૫.

૨. સિરાજુદ્દીન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી. ૧૧૩.

૩. બાબુ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૩૦૮.

૪. સોલંકી ચિમનભાઈ ઉકાભાઈ વિ. ગુજરાત રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૪૮૪.

૫. સુરત લાલ વિ. એમ.પી. રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૨ એસ.સી. ૧૨૨૪.

૬. દીનાનાથ સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૧૧૯૯. ઉદ્દેખનીય છે કે જ્યારે નીચલી અદાલતે અપનાવેલો અભિપ્રાય વડી અદાલતને સ્પષ્ટપણે ખોટો જણાય અને તેના પરિણામે ન્યાયભંગ થયો હોવાનું જણાય, ત્યારે વડી અદાલત નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમને રદ કરી આરોપિત વ્યક્તિઓને દોષિત ઠેરવવા હકદાર બને છે. આ સિદ્ધાંત અરુણ કુમાર વિ. યુ.પી. રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૪૪૫ માં સંક્ષેપમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે. હવે સુસ્થાપિત કાનૂની સ્થિતિ એવી છે કે નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલમાં અપીલી અદાલતને નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમની સમીક્ષા કરવાની અને પોતાના સ્વતંત્ર નિષ્કર્ષે પહોંચવાની સંપૂર્ણ સત્તા છે. નિશ્ચિતપણે, અપીલી અદાલતે અનુસરવાની એકમાત્ર આવશ્યકતા એ છે કે નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, અપીલી અદાલતે હકીકતના પ્રશ્ન સાથે સંબંધ ધરાવતી નોંધપરની દરેક બાબત તથા નિર્દોષ છૂટકારાના પોતાના હુકમના સમર્થનમાં નીચલી અદાલતે દર્શાવેલા કારણોનો વિચાર કરવો જોઈએ જ, પરંતુ તે ઉપરાંત પોતાના ચુકાદામાં એવા કારણો પણ દર્શાવવા જોઈએ કે જેઓના આધારે તે આ નિષ્કર્ષે આવી કે નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ ન્યાયસંગત નથી. અપીલી અદાલતે આ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે કે નીચલી અદાલતને સાક્ષીપેટીમાં રહેલા સાક્ષીઓના વર્તન અને હાવભાવ નિહાળવાની તક પ્રાપ્ત થઈ હતી અને વધુમાં નિર્દોષતાનો અનુમાન તો કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમથી નબળો પડતો નથી; તેથી, જો નોંધપર ઉપલબ્ધ

સામગ્રીના આધારે બે વાજબી નિષ્કર્ષો પર પહોંચી શકાય, તો અપીલી અદાલતે નીચલી અદાલતના નિષ્કર્ષમાં હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં. નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમ સામેની અપીલમાં કલમ ૩૭૮ હેઠળ પુરાવાનું મૂલવણ કરીને પોતાના સ્વતંત્ર નિષ્કર્ષે પહોંચવાની વડી અદાલતની સત્તા, દોષારોપણના હુકમ વિરુદ્ધની કોઈપણ અપીલમાં રહેલી સત્તા જેટલી જ વ્યાપક છે. પરંતુ સાવચેતીના નિયમરૂપે, હાઈકોર્ટે સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા અંગે નીચલી અદાલતના અભિપ્રાયને, આરોપીના પક્ષમાં રહેલા નિર્દોષતાના અનુમાનને, શંકાનો લાભ મેળવવાના આરોપીના અધિકારને અને સાક્ષીને પ્રત્યક્ષ જોવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયેલી નીચલી અદાલતે પહોંચેલા હકીકતી નિષ્કર્ષમાં અપીલી અદાલત સહેલાઈથી હસ્તક્ષેપ ન કરે તે બાબતને યોગ્ય મહત્વ અને વિચાર આપવો અભિપ્રેત છે. જો આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપતાં નીચલી અદાલતે જે મુખ્ય આધારો પર પોતાનો હુકમ આધારિત કર્યો હોય, તે વાજબી અને સંભાવ્ય હોય અને તેમને સંપૂર્ણપણે તથા અસરકારક રીતે હટાવી અથવા ખંડિત કરી શકાતાં ન હોય, તો હાઈકોર્ટે નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમમાં હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં અને કરી પણ શકે નહીં. જો કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા દોષારોપણના હુકમ અથવા નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે અપીલી અદાલતની સત્તાઓ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરતી નથી, છતાં સામાન્ય રીતે, જ્યાં પુરાવા અંગેના બે અભિપ્રાયો વાજબી રીતે સંભવિત હોય એવા કેસમાં અપીલી અદાલત નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમમાં હસ્તક્ષેપ કરતી નથી. પરંતુ ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત ત્યાં લાગુ

પડતો નથી જ્યાં પુરાવા સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશનો અભિગમ સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યો હોય અને ઉપજાવવામાં આવેલા નિષ્કર્ષો સંપૂર્ણપણે અનાધારિત અથવા અવાજબી અને તર્કવિરુદ્ધ હોય. આ રીતે, નીચલી અદાલતે પસાર કરેલા નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમ સામેની અપીલની સુનાવણી વખતે વડી અદાલતને માર્ગદર્શન આપતા અને નિયંત્રિત કરતા સિદ્ધાંતો અસંખ્ય કેસોમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે અને તેઓને નીચે મુજબ ફરીથી દોહરાવી અને પુનઃઅભિવ્યક્ત કરી શકાય છે :

(૧) નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમ સામેની અપીલમાં, વડી અદાલતને દોષિત ઠેરવવાના હુકમ સામેની અપીલ સાંભળતી વખતે જે તમામ સત્તાઓ પ્રાપ્ત છે, તે તમામ સત્તાઓ પ્રાપ્ત હોય છે, અને તેનાથી ઓછી કોઈ સત્તા નથી.

(૨) વડી અદાલતને સમગ્ર મુદ્દાનો પુનર્વિચાર કરવાનો, પુરાવાની પુનઃમૂલવણી કરવાનો અને નીચલી અદાલત દ્વારા નોંધાયેલા નિષ્કર્ષોના સ્થાને પોતાના નિષ્કર્ષ અને તારણો પર પહોંચવાનો અધિકાર છે, જો જણાવેલા નિષ્કર્ષો નોંધપર રહેલા પુરાવાના ભારના વિરુદ્ધ હોય, અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, તર્કવિરુદ્ધ હોય.

(૩) નિર્દોષ છૂટકારાના નિષ્કર્ષને ઉલટાવતા પહેલાં, હાઈકોર્ટે તે દરેક આધારનો વિચાર કરવો પડે છે જેના આધારે નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ આધારિત હતો અને તે આધાર સ્વીકાર્યા વગર, તેમજ આરોપી નિર્દોષ છૂટકારાનો હકદાર છે એવો

નીચલી અદાલતે વ્યક્ત કરેલો અભિપ્રાય અનુમોદિત ન કરતાં, તે માટે પોતાના કારણો નોંધવા પડે છે.

(૪) નિર્દોષ છૂટકારાના નિષ્કર્ષને પલટાવતા સમયે, હાઈકોર્ટે આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે કે નિર્દોષિતાની અનુમાનધારણા હજી પણ આરોપીના પક્ષમાં ઉપલબ્ધ છે અને નીચલી અદાલતે તેના પક્ષમાં પસાર કરેલા નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમથી તે વધુ દૃઢ અને સશક્ત બનેલી છે.

(૫) જો વડી અદાલત પુરાવા તથા નોંધ પર રહેલી અન્ય સામગ્રીની નવી સાવધ તપાસ અને પુનઃમૂલવણી કર્યા પછી એ મત પર પહોંચે કે એવો બીજો દૃષ્ટિકોણ છે જે વાજબી રીતે સ્વીકારવામાં આવી શકે, તો આરોપીને અનુકૂળ પડે એવો દૃષ્ટિકોણ અપનાવવો જોઈએ.

(૬) હાઈકોર્ટે આ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે નીચલી અદાલતને સાક્ષીઓનું વર્તન નિહાળવાનો અને અદાલતમાં, ખાસ કરીને સાક્ષી-પેટીમાં, તેમના આચરણનું અવલોકન કરવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હતો.

(૭) હાઈકોર્ટે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું પડે છે કે તે તબક્કે પણ આરોપી સંદેહનો લાભ મેળવવા હકદાર હતો. સંદેહ એવો હોવો જોઈએ કે જે કોઈ વાજબી વ્યક્તિ આરોપીના દોષ અંગે પ્રામાણિકપણે અને અંતઃકરણપૂર્વક મનમાં ધારણ કરે.

બનવીરી રામ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., એ.આઈ.આર. ૧૯૯૮ એસ.સી. ૬૭૪ માં સંક્ષેપમાં એવો સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે કે નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમ વિરુદ્ધની અપીલની સુનાવણી કરતી વખતે વડી અદાલતને પુરાવાની પુનઃમૂલવણી કરવાની સંપૂર્ણ સત્તા છે. તેથી, હવે આ બાબત સંપૂર્ણપણે સુનિશ્ચિત છે કે નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલમાં વડી અદાલત પુરાવાની પુનઃમૂલવણી કરવા હકદાર છે અને જો એવું જણાય કે નિર્દોષ છૂટકારો આપનાર અદાલતે લીધેલ દૃષ્ટિકોણ અને નીચલી અદાલતે પહોંચેલ નિષ્કર્ષ કોઈ રીતે શક્ય જ ન હતા અથવા તે તર્કવિરુદ્ધ હતા અથવા ત્રુટિપૂર્ણ હતા અથવા સ્પષ્ટપણે ભ્રાંત હતા, તો વડી અદાલત તે નિર્દોષ છૂટકારાને રદ કરી દોષારોપણનો હુકમ પસાર કરી શકે છે. આ રીતે, કાયદો સુસ્થાપિત છે. નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલમાં સાવચેતી એ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત છે, કારણ કે નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશને સાક્ષીઓના વર્તનનું અવલોકન કરવાનો અવસર મળેલો હોય છે અને ફક્ત એટલા માટે હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં કે ભિન્ન નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકાય તેમ હતું, છતાં પણ આ જોગવાઈ કોઈ પ્રતિબંધ અથવા મર્યાદા લાદતી નથી. માત્ર સંભાવના અથવા શક્યતાના આધારે સંયમ રાખવાની સમજદારી જરૂરી છે, પરંતુ તર્કવિરુદ્ધતા અથવા ખોટી વાંચન-મૂલવણીના કેસમાં હસ્તક્ષેપ અનિવાર્ય છે; અન્યથા સત્તાના અસ્તિત્વને નિર્રથક બનાવી દેવામાં આવશે. તેથી, જ્યાં નીચલી અદાલત અસંગત વિચારણાઓના આધારે કેસનો નિર્ણય કરે છે અને યોગ્ય આધાર વિના અથવા અનુમાન તથા

કલ્પનાઓના આધારે વિશ્વસનીય પુરાવાની ટીકા કરીને તેને નકારી કાઢે છે, ત્યાં વડી અદાલત એવો નિર્દોષ છૂટકારો રદ કરવામાં ન્યાયસંગત ગણાશે.

જ્યાં નીચલી અદાલતે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓ પર વિશ્વાસ ન કરવા માટે આપેલ કારણો અને નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ સંપૂર્ણપણે અસ્થિર જણાય, ત્યાં વડી અદાલતનું કર્તવ્ય બને છે કે તે નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમને રદ કરે. જ્યારે નીચલી અદાલતના ચુકાદાના મુખપૃષ્ઠ પર જ તર્કવિરુદ્ધતા સ્પષ્ટપણે પ્રતિબિંબિત થતી હોય, ત્યારે વડી અદાલત નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદાને ઉથલાવી દેવામાં ન્યાયસંગત છે. જો વડી અદાલતને જણાય કે નીચલી અદાલતે પુરાવાની મૂલવણી સંપૂર્ણપણે અયોગ્ય રીતે કરી છે અને તેણે મહત્વપૂર્ણ પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતા સાથે કાર્ય કર્યું છે, અથવા નીચલી અદાલતે આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો નોંધવા માટે અસંગત પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લીધી છે, અને જો સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થાય કે નીચલી અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારો નોંધવામાં સંપૂર્ણપણે ભૂલ કરી છે, તો વડી અદાલત પુરાવાની પુનઃમૂલવણીના આધારે તે નિર્દોષ છૂટકારાને રદ કરવા માટે બંધાયેલ છે. એ પણ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે આપરાધિક અપીલનો હેતુ, નિઃસંદેહ, એ જોવાનો છે કે કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને દંડિત ન કરવામાં આવે. તેમ છતાં, તે જ સમયે, અદાલતનું કર્તવ્ય એ પણ છે કે કોઈ દોષિત વ્યક્તિ દંડ વિના બચી ન જાય. જો પુરાવાના સાચા આકલન, યોગ્ય મૂલવણી અને નિષ્પક્ષ મૂલ્યાંકનના આધારે, અપીલી અદાલત દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં એ નિષ્કર્ષ

પહોંચે કે નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ તર્કવિરુદ્ધ છે અથવા તથ્યપરિસ્થિતિ અને પુરાવાની પૃષ્ઠભૂમિમાં શક્ય નથી, અથવા તેના પરિણામે ન્યાયભંગ થયો છે, તો તે અપીલી અદાલત માટે તેને પલટવો, તેને રદ કરવો અને દોષિત ઠરાવવાનો યોગ્ય હુકમ પસાર કરવો અનિવાર્ય બની જાય છે.

ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૮૭ માં નીચલી અદાલતે આધારરૂપ માનેલા અને સારાંશરૂપે દર્શાવેલા ચોવીસ મુદ્દાઓ, જે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના સ્પષ્ટ, સચોટ, સુસંગત, સાતત્યપૂર્ણ અને નિર્ણાયક પુરાવા તેમજ અન્ય પુષ્ટિકારક પરિસ્થિતિઓ અને દસ્તાવેજોના પ્રકાશમાં ટકાઉ અને સ્વીકાર્ય નથી એવું જણાય છે. નીચલી અદાલતે સોંપેલા કારણો અને દર્શાવેલા અભિપ્રાયો તથા પુરાવાની નજીકથી અને ગહન સમીક્ષા અને મૂલવણી કર્યા પછી, કોઈપણ શંકા અથવા મુશ્કેલી વિના, નિર્ભયપણે એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય છે કે નીચલી અદાલતે નોંધેલો નિર્દોષ છૂટકારાનો હુકમ માત્ર અયોગ્ય, અન્યાયી અને અસ્થિર જ નથી, પરંતુ નીચલી અદાલત પ્રત્યે યોગ્ય માન સાથે કહીએ તો તે તર્કવિરુદ્ધતાથી પરિપૂર્ણ છે. વિવિધ એવા તથ્યો અને પરિબળો છે, જે નિઃસંદેહ રીતે આરોપી વ્યક્તિઓની દોષિતતા સ્થિર કરે છે, અને નીચલી અદાલતે નોંધેલી તથા ચુકાદાના ઉપાંત્ય પરિચ્છેદમાં ચોવીસ મુદ્દાઓમાં સંક્ષિપ્ત કરેલી અસંગતતાઓ, વિરોધાભાસો અને અનિયમિતતાઓ સંપૂર્ણપણે ખોટા અભિગમ, અનુમાન અને કલ્પનાઓ પર આધારિત છે, જેના પરિણામે નીચલી અદાલતે શંકાનો લાભ આપ્યો છે.

પુરાવાનું સર્વાંગી મૂલવણ:

આ અદાલતના મત અનુસાર, હાલના કેસના નોંધવહિના માંથી પ્રગટ થતી નીચે દર્શાવેલી પરિસ્થિતિઓ, હકીકતો અને પરિબળો ઘટનાના દિવસે અવસાન પામેલ શેખરના માનવવધજન્ય મૃત્યુ સાથેનો સંબંધ અને દોષિતતા કોઈપણ શંકા વિના સાબિત કરે છે. તેથી, તેમાંથી કેટલીક બાબતોને અહીં નીચે મુજબ ઉલ્લેખિત કરવી મહત્વપૂર્ણ અને રસપ્રદ રહેશે:

(૧) ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય ગર્ભ મુદ્દા અંગે, આંક ૧૫ પર તપાસવામાં આવેલા પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી, પી ડબલ્યુ-૧, નવનીત રતિલાલની સાક્ષી સંપૂર્ણપણે વિશ્વસનીય હોવાનું જણાય છે. ગુનાસ્થળે તેની હાજરી માત્ર નિઃસંદેહ રીતે સાબિત જ થતી નથી, પરંતુ તે સ્વાભાવિક હોવાનું પણ નોંધાયું છે.

(૨) બીજા પ્રત્યક્ષદર્શી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરશોત્તમ હનુભાઈની આંક ૩૦ પરની સાક્ષી પણ સંપૂર્ણ સ્વાભાવિક અને વિશ્વસનીય છે અને તેની હાજરી પણ સાબિત થાય છે.

(૩) ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, પ્રત્યક્ષદર્શી નવનીત રતિલાલ ફરિયાદી છે, જેણે ઘટના બન્યા તરત બાદ એફ.આઈ.આર., આંક ૩૮, નોંધાવી હતી. આંક ૩૮ પરની એફ.આઈ.આર. સંપૂર્ણ રીતે ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧ નવનીતની સાક્ષીને સમર્થન આપે છે અને બંને પ્રત્યક્ષદર્શીઓની હાજરી સાબિત કરે છે.

(૪) પીઆઈ, પી.ડબ્લ્યુ.-૧૯, વાઘેલાની સાક્ષી નોંધે છે કે ઘટનાના એક કલાકની અંદર ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી અને તેમની સાક્ષી વધુમાં એ પણ સાબિત કરે છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવવામાં ત્વરિતતા હતી.

(૫) આઈ.ઓ., શ્રી વાઘેલા, એ ફરિયાદ પોલીસ સ્ટેશનમાં નોંધાવી થાય તે માટે તાત્કાલિક મોકલી આપી હતી. એફ.આઈ.આર.ના નિયમિત રજીસ્ટરમાં કરવામાં આવેલી એન્ટ્રી પણ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને સમર્થન આપે છે.

(૬) એફ.આઈ.આર., આંક ૩૮, ફરિયાદી દ્વારા વર્ણવ્યા મુજબ આઈ.ઓ., વાઘેલા દ્વારા નોંધવામાં આવી હતી અને તેને આંક ૧૧૦ના પત્ર સાથે દૂત મારફતે ઉચ્ચ સત્તાધિકારીને મોકલવામાં આવી હતી.

(૭) મૃતક શેખરને ઘટનાસ્થળ પરથી નં. જી.આર.એક્સ.-૭૧૪૨ ધરાવતા ઓટોરિક્ષામાં હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો. ઓટોરિક્ષાનો ચાલક, ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૭, રમેશ ઉમિયાશંકર, આંક ૪૩ પર, પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવાને સંપૂર્ણ રીતે સમર્થન આપે છે. તેને વિશ્વસનીય માનવામાં આવ્યો છે. તેની સાક્ષીને નકારી કાઢવા માટે કોઈ કારણ નથી.

(૮) પીડબલ્યુ-૪, પરશોત્તમ, જે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી છે અને જે શેખર સાથે રિક્ષામાં બેઠેલો હતો, તેણે પોતાની સાક્ષીમાં જણાવ્યું છે કે જ્યારે તેણે શેખરને પૂછ્યું કે તેના પર શા માટે હુમલો કરવામાં આવ્યો, ત્યારે શેખરે જવાબ આપ્યો હતો કે એ-૨, ઘનાએ, પોતાના પિતા એ-૧, રઘુએ કહેતાં તેને ત્રણ છરીના ઘા

માર્ચા હતા કે તે (શેખર) માથાભારે માણસ છે (દાદા નો દિકરો). પુરાવાનો આ ભાગ પીડબલ્યુ-૭, રમેશ, દ્વારા પણ પોતાની સાક્ષીમાં, આંક ૪૩ પર, સમર્થિત થાય છે. તેણે સાક્ષી આપી છે કે શેખર અને પરશોત્તમ રિક્ષાના પાછળના ભાગમાં હતા અને રિક્ષા ચાલુ થયા પછી તરત જ તેઓ વાતચીત કરી રહ્યા હતા.

(૯) ઘટના સ્થળેથી તેને હોસ્પિટલમાં ખસેડવામાં આવી રહ્યો હતો ત્યારે મૃત્યુ પામનારએ કરેલું આ અંતિમ નિવેદન હતું, કારણ કે અમેરેલીની સિવિલ હોસ્પિટલ ખાતે પહોંચતાં તે ઇજાઓને કારણે મૃત્યુ પામ્યો હતો. મૃત્યુ પામનારનું આ નિવેદન ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમ ૩૨ હેઠળ સંબંધિત છે અને તે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સંપૂર્ણપણે સમર્થન આપે છે. તે ફરિયાદ પક્ષના કેસને આ બાબતમાં પણ મહત્વપૂર્ણ રીતે ટેકો આપે છે કે એ-૨ એ એ-૧ રઘુની ઉશ્કેરણીથી છરીના ઘા પહોંચાડ્યા હતા.

(૧૦) પી.ડબલ્યુ.-૭, રમેશના પુરાવાને નીચલી અદાલતે તેને આકસ્મિક સાક્ષી માનીને ફગાવી દીધો છે, કારણ કે ફરિયાદ પક્ષ એ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયું હતું કે ઓટોરિક્ષાનો માલિક કોણ હતો અને તે આર.ટી.ઓ.માં નોંધાયેલ હતી કે નહીં. પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીનો પુરાવો પી.ડબલ્યુ.-૭, રમેશ, જે રિક્ષા હંકારતો હતો, તેના પુરાવાથી સમર્થિત થાય છે. ઓટોરિક્ષા સંબંધિત આર.ટી.ઓ.ના દસ્તાવેજ સાબિત થયા નથી માત્ર એ કારણસર પી.ડબલ્યુ.-૭, રમેશના પુરાવાને નામંજૂર

કરી શકાય નહીં. તેને આકસ્મિક સાક્ષી તરીકે પણ ગણાવી શકાય નહીં. નીચલી અદાલતે તેના પુરાવાને આકસ્મિક સાક્ષીના પુરાવા તરીકે ખોટી રીતે ગણ્યો છે.

(૧૧) ફરિયાદ પક્ષનો કેસ ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧૪, ડૉ. અનિલ અશર, ના પુરાવાથી પણ સમર્થિત થાય છે; સંબંધિત સમયે તેઓ પ્રભારી તબીબી અધિકારી તરીકે અમરેલીની સિવિલ હોસ્પિટલમાં ફરજ બજાવતા હતા અને શેખરને ત્યાં લાવવામાં આવ્યા બાદ તેમની તપાસ કરી હતી, તથા તપાસમાં તેમણે શેખર મૃત હાલતમાં હોવાનું નોંધ્યું હતું. નીચલી અદાલતે આ દૃષ્ટિ ખોટી રીતે અપનાવી છે કે આંક ૮૮ પરના મૂળ કેસ પેપરની ઝેરોક્સ નકલ આંક ૭૭ પરના તબીબી કેસ પેપર સાથે મેળ ખાતી નથી અને તેથી શંકાસ્પદ પરિસ્થિતિઓ છે. આ પાસું અગાઉ અહીં ઉપર સમજાવવામાં આવ્યું છે અને તે સ્વરૂપે કોઈ શંકા ઊભી કરતું નથી, તથા નીચલી અદાલતનો અભિપ્રાય ન્યાયસંગત નથી.

(૧૨) ફરિયાદ પક્ષનો કેસ ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૨, ડૉ. ભારત વ્યાસના, જેમણે મરણોત્તર પરીક્ષણ કર્યું હતું, આંક ૧૭ પર ઉપલબ્ધ વૈદ્યકીય પુરાવાથી પણ સંપૂર્ણપણે સમર્થિત થાય છે. ડૉ. વ્યાસે પોતાની સાક્ષીમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે છાતી પરની ઈજા મુદ્દામાલ છરી જેવા ધારદાર કાપનાર હથિયારથી થઈ શકતી હતી, જે આર્ટિકલ નં. ૭ તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું, અને જે સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિઓના સામાન્ય પ્રવાહમાં મૃત્યુ નિપજાવવા માટે પૂરતી

હતી. મૃત્યુ પામેલ શેખરના શરીર પર અન્ય બે ઈજાઓ પણ હતી. તે પણ ઉક્ત છરીથી થઈ શકતી હતી. પુરાવાનો આ ભાગ સંપૂર્ણપણે અચળ રહ્યો છે.

(૧૩) ફરિયાદ પક્ષનો કેસ આંક ૧૮ પરના મરણોત્તર પરીક્ષણના અહેવાલ, આંક ૧૯ પરના મૃત્યુના કારણના અહેવાલ અને આંક ૪૭ પરના ઇન્કવેસ્ટ પંચનામાથી પણ સમર્થિત થાય છે. ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા આધારિત અને નીચલી અદાલત દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલ ઇન્કવેસ્ટ અહેવાલ અને મરણોત્તર પરીક્ષણના અહેવાલમાં ઈજાઓના પ્રકાર, સ્વરૂપ અને સંખ્યાને લગતા કેટલાક વિરોધાભાસો અત્યંત ગૌણ અને નગણ્ય છે અને તે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મુખ્ય તત્વને અસર કરતાં નથી.

(૧૪) મુદ્દામાલ છરી, આર્ટિકલ ૭, એ-૨, ઘાના દ્વારા શોધી કાઢવામાં આવી હતી. આંક ૯૩ પરનું છરીના શોધનું પંચનામું સંપૂર્ણપણે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપે છે. તે ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૨૭ની જોગવાઈઓ અનુસાર બીજા દિવસે, એટલે કે ૨૦.૮.૮૮ના રોજ સાંજે ૫.૦૦ થી ૬.૦૦ વાગ્યા દરમિયાન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું.

(૧૫) ફરિયાદ પક્ષનો સાક્ષી નં. ૧૫, હરિસિંહ મૂળજી, પંચોમાંનો એક હતો, જેણે સ્પષ્ટપણે સક્ષ્ય આપ્યું છે કે એ-૨ ઘાનાએ મુદ્દામાલ છરી આર્ટિકલ નં. ૭ શોધી કાઢવા માટે પોલીસ સમક્ષ સ્વૈચ્છિક રીતે ખુલાસો કર્યો હતો અને તેણે પંચો તથા પોલીસ પક્ષને ભગવાન પોપટના ખાનગી ખેતરમાં દોરી ગયા હતા. તે

ખેતરના અંતરિયાળ ભાગમાં મગફળીના છોડના ઢગલા નીચે છુપાવવામાં આવી હતી. મુદ્દામાલ છરી, આર્ટિકલ ૭, ની શોધખોળ એ-૨ ઘાના પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીના પરિણામે થઈ હતી, જ્યારે તે પોલીસની અટકાયતમાં હતો, અને આ શોધખોળ ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી-૧૫ હરિસિંહ અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી-૧૯, તપાસ અધિકારી, વાઘેલાના પુરાવાથી કોઈપણ શંકા વિના સાબિત થાય છે. તેથી, ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૨૭ હેઠળ આ એક મહત્વપૂર્ણ અને સંબંધિત પુરાવાનો ભાગ છે.

(૧૬) મુદ્દામાલ છરી આર્ટિકલ ૭ પર લોહીના ડાઘા હતાં. પંચ સાક્ષી અને તપાસ અધિકારી બન્નેએ ફરિયાદ પક્ષના પ્રકરણને સંપૂર્ણપણે સમર્થન આપ્યું હતું અને ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરીના અહેવાલના પુરાવાથી તે પણ સાબિત થાય છે.

(૧૭) આંક ૧૧૩ પરના સીરોલોજિકલ અહેવાલ મુજબ મૃતકનો રક્તસમૂહ 'ઓ' પોઝિટિવ હતો અને એ જ રક્તસમૂહના ડાઘો અ-૨, ઘનાના શર્ટ પર મળી આવ્યા હતા. ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરીના અહેવાલોથી અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘનાનું આર્ટિકલ નં. ૪ બુષ-શર્ટમાં એ જ 'ઓ' પોઝિટિવ રક્તસમૂહ હતો, જે મૃતક શેખરના કપડાં પર મળ્યો હતો. મૃતકે જબ્બા અને ચોરણી પહેરેલી હતી અને ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરીના આંક ૧૧૩ પરના અહેવાલ મુજબ મૃતકના કપડાં અને અ-૨, ઘનાનું બુષ-શર્ટમાં એ જ રક્તસમૂહ હતો. છરી પર પણ

માનવીય રક્ત હતું, પરંતુ તેનો રક્તસમૂહ નિશ્ચિત કરી શકાયો નહોતો કારણ કે પરિણામ અનિર્ણિત રહ્યું હતું. ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાનો આ ભાગ માત્ર આ આધારે નકારી શકાય નહીં કે અ-૨નો રક્તસમૂહ ઓળખવામાં આવ્યો નહોતો. નોંધવું જરૂરી છે કે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ બે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓથી સંપૂર્ણપણે મજબૂત બને છે અને ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૭, રમેશ દ્વારા પણ સમર્થિત છે તથા ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરીના અહેવાલોથી વધુમાં પુષ્ટિ પામે છે. દરેક પાસું વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરવું આવશ્યક નથી. સહાયક પુરાવાનો ભાગ, અને તે પણ ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરીના સક્ષમ અધિકારી દ્વારા આપવામાં આવેલ દસ્તાવેજ પુરાવાની પ્રકૃતિનો હોય, તેને માત્ર એટલા કારણે નકારી શકાય નહીં કે અ-૨, ઘનાનો રક્તસમૂહ લેવામાં આવ્યો નથી અથવા સાબિત થયો નથી અથવા મુદ્દામાલ છરી પરનો રક્તસમૂહ અનિર્ણિત રહ્યો હતો, ખાસ કરીને ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૨૭ હેઠળના શોધ પંચનામાને ધ્યાનમાં લેતા. નીચલી અદાલતે કેસની હકીકતી પૃષ્ઠભૂમિમાં કાયદાના આ મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંતોને નજરઅંદાજ કર્યા છે.

(૧૮) નીચલી અદાલતે એક પંચનામામાં મૃતકના મુદામાલ જૂતાંનો ઉલ્લેખ ન હોવાને શંકાનો લાભ આપવાના કારણ તરીકે ગણાવ્યો છે. આ બાબત અત્યંત સૂક્ષ્મ સ્તરની છે અને તે કેસના મુખ્ય સારતત્વ અંગે ફરિયાદ પક્ષના વિશ્વસનીય પુરાવાને અગ્રતા પરથી હટાવી શકતી નથી. લોહીથી દાગ લાગેલી માટી લેવામાં આવી ન હતી અથવા તેને ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરીને મોકલવામાં આવી ન

હતી અથવા ગુનાના સ્થળના પંચનામામાં તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો ન હતો, એટલા માત્રથી ફરિયાદ પક્ષના પુરાવામાં ગંભીર ખામી અથવા મહત્વપૂર્ણ ઊણપ છે એવું કહી શકાય નહીં. અદાલતની ચિંતા હંમેશાં એ જોવાની હોવી જોઈએ કે ફરિયાદ પક્ષના કેસનું મુખ્ય તત્વ અને હૃદય શંકાની કોઈ છાયાવિના સ્થાપિત થાય છે કે નહીં. દરેક અને પ્રત્યેક પાસું વાજબી શંકાથી પર છે તેમ દર્શાવવામાં આવે એવી અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાની પ્રક્રિયામાં જે સંચિત અને સમૂહરૂપ સુસંગતતા ઉભી થાય છે, તે જ અદાલતનું ધ્યાન આકર્ષિત કરવી જોઈએ; ગૌણ, અલ્પ અથવા તુરુછ પાસાઓ નહીં, અને તેમને ફરિયાદ પક્ષના કેસની સત્યતા અને વિશ્વસનીયતા અંગે વાજબી શંકા ઉત્પન્ન કરતી પરિસ્થિતિઓ તરીકે મંજૂરી આપી શકાય નહીં.

(૧૯) ગુનાસ્થળેથી મળેલી મુદ્દામાલ મોટરસાયકલ આરોપી નં.૨, ઘના,ની છે. આ બાબત વિશે કોઈ શંકા કે વિવાદ નથી. એ-૨, ઘના મોટરસાયકલનો માલિક છે. તેણે નીચલી અદાલતની કાર્યવાહી દરમિયાન તે અંગે દાવો કર્યો હતો અને નીચલી અદાલતે એક વચગાળાના હુકમ દ્વારા મોટરસાયકલનો કબજો એ-૨, ઘના ને સોંપ્યો હતો. આ અદાલત સમક્ષ સુનાવણી દરમિયાન પણ એવું જણાવાયું છે કે ઉક્ત મોટરસાયકલ આજદિન સુધી એ-૨ની કસ્ટડીમાં છે. પંચનામા મુજબ એ-૨ની મોટરસાયકલ નં.જી.એ.આર.-૯૬૨૮ ધરાવે છે અને નોંધમાં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે તે ગુનાસ્થળેથી જપ્ત કરવામાં આવી હતી તથા નીચલી અદાલતની કાર્યવાહીમાં તેને આંક નં.૨ તરીકે દર્શાવવામાં આવી

હતી. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ આપેલા પોતાના નિવેદનમાં એ-૨એ પંચનામા મુજબ ઘટના બન્યા બાદ તરત જ ગુનાસ્થળેથી તેની મોટરસાયકલ મળવા અંગે કોઈ સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું નથી. નિશ્ચિતપણે, આ અદાલત આ હકીકતથી અવગત છે કે આરોપી કોઈ સ્પષ્ટીકરણ આપવા માટે બંધાયેલો નથી અને આરોપ સાબિત કરવાનો ભાર ફરિયાદ પક્ષ પર છે, અને તે પણ વાજબી શંકાથી પરે. અહીં ભાર મૂકવામાં આવતી બાબત એ છે કે, સ્વીકાર્ય રીતે એ-૨ની માલિકીની મોટરસાયકલ ગુનાસ્થળેથી મળી આવવી એ એવી પરિસ્થિતિ છે, જે એ-૨ દ્વારા સમજાવી શકાય તેવી હતી, કારણ કે તે તેની વિશિષ્ટ જાણમાં આવતી બાબત હતી. કલમ ૩૧૩ હેઠળના વધુના નિવેદનમાં એ-૨એ આ બાબતનો સંપૂર્ણ ઇનકાર કર્યો છે અને જણાવ્યું છે કે ફરિયાદ પક્ષના કેસમાં તેને ખોટી રીતે સંડોવવામાં આવ્યો છે. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળના વધુના નિવેદનમાં પૂછપરછ થતાં બચાવપક્ષની અસત્યતા ફરિયાદ પક્ષની શકિત બની જતી નથી. પરંતુ, વર્તમાન જેવા પ્રકરણમાં, તેને દોષારોપક પરિસ્થિતિઓમાંની એક તરીકે ગણાવી શકાય. આ સિદ્ધાંત એરાભદ્રપ્પા વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૪૪૬ (ફરો ૩૦) તથા ગીતા વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, ૨૦૦૦ એસ.સી.સી. (ક્રિ.) ૧૨૦૮ માં અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવ્યો છે. એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળનું નિવેદન, પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના પ્રકાશમાં કરાયેલ ખોટો ઇનકાર ધરાવતું હોય, તો તેને મહત્વ પ્રાપ્ત થાય છે,

કારણ કે તે પરિસ્થિતિઓની શ્રેણીમાં ગુમ કડી પણ પૂરી પાડી શકે છે. અલબત્ત, હાલના પ્રકરણમાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો પણ ઉપલબ્ધ છે, જે અત્યંત વિશ્વસનીય, ભરોસાપાત્ર અને ઊંચી કક્ષાનો છે. કુલદીપ સિંહ વિ. રાજ્યના મામલામાં પણ એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે

રાજસ્થાન, ૨૦૦૦ એસ.સી.સી. (ફોજદારી) ૮૬૫ કે આરોપી દ્વારા આપવામાં આવેલ ખોટું સમજૂતીભર્યું નિવેદન પરિસ્થિતિઓમાં વધારાની કડી પ્રદાન કરે છે.

(૨૦) એ ઉલ્લેખ કરવો રસપ્રદ રહેશે કે સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. દામુ, ૨૦૦૦ એસ.સી.સી. (ક્રિમિનલ) ૧૦૮૮ માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે જ્યારે આરોપીને ખબર હતી કે ઘડામાં લોહી હતું, ત્યારે તે ત્યાં કેવી રીતે આવ્યું તે સમજાવવાનો ભાર આરોપી પર હતો અને જ્યારે તેણે ઘડાની જમીનો પણ ઇનકાર કર્યો, ત્યારે એવો ઇનકાર સંજોગોની શૃંખલામાં ખૂટતી કડી પૂરી પાડવા માટે પૂરતો ગણાય. આરોપી વ્યક્તિઓનું આવું વર્તન પણ ધ્યાનમાં રાખવાની સંબંધિત પરિસ્થિતિઓમાંથી એક છે. પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા આધારિત ફોજદારી વિચારણામાં અને આરોપીના વર્તનને ધ્યાનમાં લેતાં, દોષારોપક પરિસ્થિતિ અંગે પૂછાયેલા પ્રશ્નના જવાબમાં આરોપી દ્વારા કોઈ સ્પષ્ટીકરણ ન આપવું અથવા ખોટું સ્પષ્ટીકરણ આપવું, સંજોગોની શૃંખલાને પૂર્ણ બનાવવા માટે વધારાની કડી તરીકે ગણવામાં આવે છે. આથી, સ્ટેટ ઓફ તમિલનાડુ વિ. રાજેન્દ્ર, ૨૦૦૦ એસ.સી.સી. (ક્રિમિનલ) ૪૦ માં માનનીય

સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ઠરાવ્યા મુજબ, આરોપીનું વર્તન પણ સંજોગોમાંનું એક છે. ગુનાસ્થળ પરથી મળેલ મોટરસાયકલ, મુદ્દામાલ નં. ૨, જે નિર્વિવાદ રીતે એ-૨, ઘાના,ની માલિકીની હતી, અને આ પરિસ્થિતિ અંગે એ-૨ દ્વારા કોઈ સમજાવટ ન આપવી, તેની નીચલી અદાલતે ખોટી મૂળવણી કરી છે અને તેને ખોટી રીતે ફગાવી દીધી છે. શંકાનો લાભ આપતાં પહેલાં આ પરિસ્થિતિનો ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર થવો જોતો હતો.

(૨૧) અ-૧, રઘુ દ્વારા રાખવામાં આવેલ અને ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલ મુદ્દામાલ લોખંડનો સળિયો અંગેનો જમ્મી પંચનામો આંક ૯૨ પર રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. હકીકતમાં, આ પંચનામો, જેનો પુરાવો આંક ૯૧ પર પરીક્ષિત ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧૫, હરિસિંહના પુરાવામાં થયેલો છે, તે દર્શાવે છે કે મુદ્દામાલ લોખંડનો સળિયો અ-૧, રઘુએ રજૂ કર્યો હતો અને અ-૨ના લોહીના ડાઘવાળા કપડાંની જમ્મી કરવામાં આવી હતી. આરોપીઓ પોલીસ સમક્ષ હાજર થયાના બીજા દિવસે લોખંડના સળિયા અને અ-૨ના કપડાંની જમ્મી મહત્વપૂર્ણ પુષ્ટિકારક દસ્તાવેજી પુરાવો છે. અ-૨ના શર્ટ પર 'ઓ' પોઝિટિવ એવા જ રક્તસમૂહના ડાઘ મળ્યા હતા, જે મૃતકનો હતો.

(૨૨) આંક ૧૦૯ પરની તપાસ અધિકારીની સાક્ષી મુજબ, આરોપી-૧, રઘુ દ્વારા ઘટના પછીના બીજા દિવસે એટલે કે ૨૦.૭.૮૮ના રોજ સવારે અંદાજે ૧૧.૦૦ વાગ્યે તપાસ અધિકારી, પી.આઈ., વાઘેલા સમક્ષ પી.ડબ્લ્યુ.-૪,

પરશોત્તમ અને મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ નોંધાવવામાં આવેલી ફરિયાદ પણ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ પરિસ્થિતિ છે. આરોપી-૧એ સ્વૈચ્છિક રીતે પોલીસ સમક્ષ લોખંડનો સળિયો રજૂ કર્યો હતો અને તે ઉપરાંત પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ તથા મૃત્યુ પામેલ શેખર વિરુદ્ધ એન.સી. ફરિયાદ પણ નોંધાવી હતી. સ્ટેશન ડાયરીમાં નોંધાયેલ એન.સી. ફરિયાદ આંક ૧૦૪ પર છે અને એન.સી. નોંધપોથી આંક ૯૬ પર છે, જેમ કે આંક ૯૪ પર તપાસાયેલ હેડ કોન્ટેબલ પી.ડબ્લ્યુ.-૧૬, દાહીબહેનની સાક્ષી મુજબ સ્પષ્ટ થાય છે. આ બાબતની પુષ્ટિ તપાસ અધિકારી, પી.ડબ્લ્યુ.-૧૯, વાઘેલાએ પણ પોતાની આંક ૧૦૯ પરની સાક્ષીમાં કરી છે. તપાસ અધિકારીની સાક્ષીનો આ ભાગ તેમની જિરહમાં કોઈ પડકાર વિના નોંધાયો છે. આરોપી નં. ૧ અને ૨ બીજા દિવસે સવારે ૧૧.૦૦ વાગ્યે સ્વૈચ્છિક રીતે પોલીસ સ્ટેશનમાં હાજર થયા હતા અને આરોપી-૧એ મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ તથા પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ વિરુદ્ધ ઉક્ત એન.સી. ફરિયાદ સ્વૈચ્છિક રીતે સોંપી હતી. એન.સી. ફરિયાદના સ્વદોષારોપક ભાગને વિચારણામાંથી બહાર રાખવામાં આવે તો પણ, આરોપી-૧ દ્વારા મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ અને પી.ડબ્લ્યુ.-૪, પરશોત્તમ વિરુદ્ધ સ્વૈચ્છિક રીતે ફરિયાદ નોંધાવવાનો તથ્ય, અને તે પણ પોતે પોલીસ સમક્ષ મુદ્દામાલ લોખંડના સળિયા તથા આરોપી-૨, ઘના ના લોહીલુહાણ શોર્ટ સાથે હાજર રહીને, અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અને સંબંધિત પરિસ્થિતિ બની રહે છે, જેને નીચલી અદાલતે વિચારણામાં લેવી જ જોઈતી હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં આરોપીઓનું વર્તન

ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ અત્યંત સંબંધિત છે અને જેટલા અંશે તે સ્વદોષમુક્તિકારક તથા બિન-કબૂલાતીય સ્વરૂપનું છે, એટલા અંશે તે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૨૧ હેઠળ સંબંધિત બને છે, કારણ કે તે કલમ રૂપથી પ્રતિબંધિત થતું નથી. આ સિદ્ધાંતનું માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ભેરુ સિંહ વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય, (૧૯૯૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૬૭માં ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે વર્ણન અને સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. પોલીસ સ્ટેશનમાં આરોપીઓ દ્વારા સ્વયં દોષારોપક મુદ્દામાલ વસ્તુઓ અથવા હથિયારો જમી માટે રજૂ કરવાને પણ પુરાવા અધિનિયમની જોગવાઈઓથી સંરક્ષિત માનવામાં આવ્યું છે. આવો સિદ્ધાંત અઘનૂ વિ. બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૧૯માં પણ અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે. નિશ્ચિતરૂપે, એન.સી. ફરિયાદના તથ્યને સંપૂર્ણપણે બહાર રાખવામાં આવે તો પણ આરોપીઓનો દોષ સ્થાપિત થાય છે.

(૨૩) કાનૂનનો એ સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે અદાલત મુખ્યત્વે પુરાવાના આંતરિક મૂલ્યથી સંબંધિત રહે છે અને તે જ આધારે માર્ગદર્શિત થાય છે. અદાલત સંખ્યાથી નહીં પરંતુ ગુણવત્તાથી સંબંધિત છે. એકમાત્ર સાક્ષીના પુરાવાની પણ મૂલવણી અને આકલન કર્યા પછી, જો તે વિશ્વસનીય અને ભરોસાપાત્ર હોવાનું જણાય અને તે આરોપીની સંડોવણીને વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરતું હોય, તો દોષિત ઠરાવ આંખે જોનાર સાક્ષીની એકલી સાક્ષી ઉપર પણ આધારિત થઈ શકે છે. પુષ્ટિ કરતો પુરાવો કાનૂનની અનિવાર્ય શરત નથી. તે સાવચેતી અને

પ્રુડન્સનો વિષય છે. હત્યા જેવી ઘટના જોતા આંખે જોનાર સાક્ષીઓ પાસેથી ફોજદારી અદાલતે એકસરખી પ્રતિક્રિયાની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ નહીં. જ્યારે એકથી વધુ આંખે જોનાર સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં આવે, ત્યારે કેટલીક ગોંણ ખામીઓ અથવા વિરોધાભાસોને ફરિયાદ પક્ષના કેસ માટે ઘાતક સ્તરે લઈ જવા જોઈએ નહીં.

(૨૪) ફરિયાદી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૧, નવનીત, જે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી છે, તેની સાક્ષી સત્યની છાપ પ્રગટ કરે છે. તેવી જ રીતે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૪, પરસોત્તમના મામલે પણ હકીકતોનું પરિદશ્ય સ્પષ્ટ થાય છે. ફરિયાદ પક્ષના કેસનો મુખ્ય આધાર તેમની સાક્ષીમાંથી સંક્ષેપમાં સ્થાપિત થાય છે. તેમની સાક્ષીમાં રહેલી ક્ષુદ્ર વિસંગતતાઓ ગોંણ અને તુચ્છ છે. તેમની સાક્ષી રસ ધરાવતા અથવા પક્ષપાતી સાક્ષીઓની સાક્ષી તરીકે નામંજૂર કરી શકાય તેવી નથી. મૃતક, તેનો પિતા અને આ બંને પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓ લાંબા સમયથી એકબીજાને ઓળખતા હતા. મૃતક આ બંને સાક્ષીઓનો મિત્ર હતો, એટલા માત્રથી એવું માનવામાં આવી શકે નહીં કે તેઓ આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ખોટી સાક્ષી આપતા હશે. ગંભીરતાપૂર્વક નોંધવાનું છે કે કસોટી અને માપદંડ સંબંધની નજીકતા, આત્મીયતા અથવા રસ ધરાવવાનો નથી, પરંતુ વિશ્વસનીયતા અને ભરોસાપાત્રતા છે. વિપરીત રીતે, આવા વ્યક્તિઓ વાસ્તવિક ગુનેગારોને છોડી મુકવામાં અને અજાણ્યા, અપરિચિત અથવા ક્ષેષભાવ ધરાવતા વ્યક્તિઓને ખોટી રીતે ફસાવવા માટે પુરાવામાં હેરફેર કરવામાં

રસ ધરાવતા ન હોય. તેમની સાક્ષીને ફરિયાદપક્ષના સાહેદ-૭, રમેશ ઉમિયાશંકરની સાક્ષી તથા વિશાળ દસ્તાવેજ પુરાવાનો સંપૂર્ણ આધાર મળે છે. દુર્ભાગ્યે, નીચલી અદાલતે અગત્યવિહોણી, તુરુછ અને ગૌણ ખામીઓ તથા વિસંગતતાઓ પર ભાર મૂક્યો અને તેના પર આધાર રાખીને આરોપી વ્યક્તિઓને અનહિત, અયોગ્ય અને અનાવશ્યક શંકાનો લાભ આપ્યો. કોઈપણ પ્રકારની શંકાની છાયા વિના એ સ્થાપિત થાય છે કે એ-૨, ઘાણા જ આ ગુનાનો કર્તા છે અને મૃતક શેખરના દંડનીય મનુષ્યવધનું કારણ બનવા માટે જવાબદાર છે. એ-૨નો પિતા એ-૧ તથા એ-૩, સંજય હાજર હતા અને તેમણે મૃતક શેખરના શરીર પર છરીના ઘા મારવામાં એ-૨, ઘાણાને મદદ કરી હતી અને એ-૨ દ્વારા મારવામાં આવેલા છરીના એક ઘાએ જીવલેણ સાબિત થયો હતો. તેથી દંડનીય મનુષ્યવધ કરવાના બાબતમાં એ-૨ની સંડોવણી નિઃસંદેહ સાબિત થાય છે. આરોપી નં. ૧ અને ૩ હાજર હતા અને તેઓ પણ જવાબદાર છે. તેથી, દંડનીય મનુષ્યવધ કોઈ શંકા વિના સ્થાપિત થાય છે.

સ્થાપિત થયેલા ગુનાઓનું સ્વરૂપ અને પ્રકાર : નિઃસંદેહ :

હવે, વિચારણા કરવાની આવતી કાલની બાબત એ છે કે આરોપિત વ્યક્તિઓ દ્વારા કયો ગુનો કરવામાં આવ્યો છે. દોષપૂર્ણ માનવવધ સાબિત થયો છે. દોષપૂર્ણ માનવવધની વ્યાખ્યા કલમ ૨૯૯ માં કરવામાં આવી છે. તેમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જે કોઈ મૃત્યુ સર્જવાના આશયથી કોઈ કૃત્ય કરે, અથવા

એવો દેહજ ઈજા પહોંચાડવાના આશયથી કૃત્ય કરે કે જેનાથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના હોય, અથવા તેને એવી જાણ હોય કે તે આવા કૃત્યથી મૃત્યુ સર્જી શકે તેવી શક્યતા છે, તે દોષપૂર્ણ માનવવધનો ગુનો કરે છે. કલમ ૨૯૯ સાથે ત્રણ દષ્ટાંતો અને ત્રણ સ્પષ્ટીકરણો સંલગ્ન છે.

દંડનીય માનવવધ બે પ્રકારનો છે; (૧) એવો દંડનીય માનવવધ જે હત્યા સમકક્ષ થાય છે અને (૨) એવો દંડનીય માનવવધ જે હત્યા સમકક્ષ થતો નથી. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૦ હત્યાના ગુનાની વ્યાખ્યા આપે છે. તે નિર્ધારિત કરે છે કે કયા સંજોગોમાં દંડનીય માનવવધ હત્યા ગણાય. કલમ ૩૦૦ દંડનીય માનવવધ પર હત્યાના વિશેષ તત્વોની આવશ્યકતા આરોપે છે. દંડ સંહિતાની યોજનામાં, દંડનીય માનવવધ સામાન્ય વર્ગ છે અને હત્યા તેનો વિશેષ ઉપવર્ગ છે. દરેક હત્યા દંડનીય માનવવધ છે, પરંતુ તેનો ઉલટો સત્ય નથી. હત્યાના વિશેષ લક્ષણો વિનાનો દંડનીય માનવવધ એવો દંડનીય માનવવધ છે જે હત્યા સમકક્ષ થતો નથી. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હત્યાની સજા માટે જોગવાઈ કરે છે, જ્યારે કલમ ૩૦૪ દંડનીય માનવવધની સજા માટે જોગવાઈ કરે છે.

દોષપાત્ર માનવવધ એ એવો કૃત્ય કરવાથી બને છે કે જે (એ) મૃત્યુ કારિત કરવાની નિયતથી અથવા (બી) એવી શારીરિક ઈજા કારિત કરવાની નિયતથી કે જેનાથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના હોય અથવા (સી) એ જ્ઞાન સાથે કે તે કૃત્યથી

મૃત્યુ થવાની સંભાવના છે. કલમ ૨૯૯ના ઘટકો “નિયત” અને “જ્ઞાન” ને પ્રતિપાદિત કરે છે, જે સકારાત્મક માનસિક વલણના અસ્તિત્વને દર્શાવે છે અને આ માનસિક સ્થિતિ ગુના માટે આવશ્યક વિશેષ દોષિત માનસિક તત્ત્વ છે. પ્રથમ બે પરિસ્થિતિઓમાં દોષિત નિયતનો અર્થ હાનિ પામેલ વ્યક્તિનું આશયિત મૃત્યુ અથવા જાણપૂર્વક એવી ઇજા કારિત કરવો કે જેનાથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના હોય તેવો થાય છે. ત્રીજી પરિસ્થિતિમાં જ્ઞાનનો અર્થ વ્યક્તિના મૃત્યુ થવાની સંભાવના વિષેનું જ્ઞાન એવો થાય છે. જો કલમ ૩૦૦માં સમાવિષ્ટ વિશેષ અપવાદોમાંથી કોઈ એક લાગુ પડે અથવા આવરી લેતો હોય, તો એવો ગુનો હત્યા ન ઠરતો દોષપાત્ર માનવવધ ગણાશે.

આથી, દંડનીય માનવવધ અને ખૂનના ગુનાઓ વચ્ચે કોઈ તેજસ્વી અને મૂળભૂત ભેદ નથી. મરણ કારિત કરવું, સ્પષ્ટ રીતે, બંને ગુનાઓમાં સામાન્ય તત્ત્વ છે. જે કૃત્યથી મરણ થયું હોય તે દરેક કિસ્સામાં ગુનેગારનું જ કૃત્ય હોય છે. તેમ છતાં, એ યાદ રાખવું આવશ્યક છે કે આવા બંને ગુનાઓમાં અનિવાર્યપણે આપરાધિક ઇરાદો અથવા જાણ હોવી જ જોઈએ. તેથી વાસ્તવિક ભેદ તેની માત્રામાં આવેલો છે, એટલે કે એક કિસ્સામાં ઘાતક પરિણામ અંગે વધુ પ્રબળ ઇરાદો અથવા જાણ હોય છે જ્યારે બીજા કિસ્સામાં તે ઓછી હોય છે. તેથી, સ્પષ્ટ થાય છે કે એવો ભેદ કલમ ૩૦૦ હેઠળ ગુનો નિર્ધારિત કરતી ચાર ઉપકલમો દ્વારા સમજાવવામાં અને વિશેષરૂપે ઉદ્ઘાટિત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્નાસ્પદ આરોપીનું કૃત્ય હત્યાનો ગુનો બને છે કે માત્ર સાદું દોષિત માનવવધ બને છે, તે મુદ્દો નક્કી કરતી વખતે અદાલતે પોતાને ગૂંચવણમાં ન મૂકવી જોઈએ, પરંતુ સંબંધિત કલમોના શબ્દો તરફ વળવું જરૂરી છે. તેથી, સ્પષ્ટ છે કે, જો માનવવધ કલમ ૩૦૦ ની ચાર પૈકી કોઈ એક જોગવાઈની અંદર આવે, તેના અપવાદોને અલગ રાખીને, તો તે હત્યા ગણાય.

જ્યારે અદાલત સમક્ષ એ પ્રશ્ન ઊભો થાય કે, આપેલ કેસના તથ્યોના પ્રકાશમાં, ગુનો હત્યાનો છે કે હત્યા સમકક્ષ દંડનીય માનવવધનો છે જે હત્યા સમાન નથી, ત્યારે અદાલતે આ સમસ્યા તરફ આગળ વધીને તેનો વિચાર ત્રણ મહત્વપૂર્ણ તબક્કાઓમાં કરવો પડે છે. (૧) પ્રથમ તબક્કે વિચારવાનો પ્રશ્ન એ રહેશે કે શું આરોપીએ એવું કૃત્ય કર્યું છે જેના પરિણામે બીજા વ્યક્તિનું મૃત્યુ થયું છે; આવા પુરાવાથી આરોપીના કૃત્ય અને મૃત્યુ વચ્ચેનો સઘન સંબંધ સ્થાપિત થાય તો વિચારણા બીજા તબક્કે પ્રવેશે છે. (૨) શું આરોપીનું તે કૃત્ય ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૯૯ માં વ્યાખ્યાયિત મુજબ દંડનીય માનવવધ ઠરે છે. જો આ પ્રશ્નનો પ્રથમદ્રષ્ટિએ જવાબ હકારાત્મક મળે, તો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૦ ના પ્રયોગ અંગે વિચારવાનો તબક્કો આવે છે. આ એવો તબક્કો છે જેમાં અદાલતે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા સાબિત કરવામાં આવેલા તથ્યો કેસને કલમ ૩૦૦ માં સમાવેશ પામેલી હત્યાની વ્યાખ્યાની ચાર પૈકી કોઈ એક શરતના વ્યાપમાં લાવે છે કે નહીં. જો આ પ્રશ્નનો જવાબ નકારાત્મક હોય, તો સ્પષ્ટ છે કે દંડનીયતા હત્યા સમાન ન ગણાતો દંડનીય

માનવવધ તરીકે રહેશે, જે કલમ ૨૯૯ ની અનુક્રમે બીજી કે ત્રીજી શરત લાગુ પડે છે કે નહીં તેના આધારે કલમ ૩૦૪ ના પ્રથમ અથવા દ્વિતીય ભાગ હેઠળ દંડનીય બને છે. જો આ પ્રશ્નનો જવાબ હકારાત્મક મળે, પરંતુ કેસ કલમ ૩૦૦ માં ઉલ્લેખિત અપવાદોમાંના કોઈ એકની અંદર આવે, તો પણ ગુનો સ્પષ્ટપણે હત્યા સમાન ન ગણાતો દંડનીય માનવવધ જ રહેશે અને તે કલમ ૩૦૪ હેઠળ દંડનીય રહેશે. તેમ છતાં, ગંભીરતાપૂર્વક યાદ રાખવું જોઈએ કે આ વ્યાપક માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો છે, સ્થિર ધોરણો અથવા અનિવાર્ય નિયમો નથી. એવા કેસો પણ હોય છે જેમાં તથ્યો એટલા ગૂંચવાયેલા અને પરસ્પર આવરિત હોય છે.

હત્યાકાંડ અને હત્યા સુધી ન પહોંચતા દંડનીય મનુષ્યવધ વચ્ચેનો શાસ્ત્રીય ભેદ નિર્ધારિત કરવાનો પ્રશ્ન કઠિન અને સૂક્ષ્મ કાર્ય છે અને લાંબા સમયથી આ પ્રશ્ને અદાલતોને અનેક વખત મૂંઝવણમાં મૂકી છે, તેથી નીચે આપેલ તુલનાત્મક, વિખ્યાત અને વિશેષરૂપે પ્રકાશિત કોષ્ટક ઉપયોગી બની શકે છે અને આ બન્ને ગુનાઓ વચ્ચેના તુલનાત્મક મુદ્દાઓ તથા વિરોધાભાસોની મૂલવણી કરવામાં સારો માર્ગદર્શક પુરો પાડી શકે છે.

કલમ ૨૯૯ કલમ ૩૦૦

! !કોઈ વ્યક્તિ, કેટલીક અપવાદોને આધીન રહીને, ગુનો કરે છે !

! દોષપાત્ર મનુષ્યવધ અંગેની ધારણાઓ દોષપાત્ર મનુષ્યવધ !

!જે કૃત્ય દ્વારા આ હત્યા થાય છે જો તે કૃત્ય દ્વારા ! !મૃત્યુ થાય છે તે કરવામાં આવે છે જેના દ્વારા મૃત્યુ કરવામાં આવ્યું છે! !કરવામાં આવ્યું છે -- !

!!!!ઈરાદો !

!!

!અ. તે ઈરાદા સાથે(૧) તે ઈરાદાથી કે !

!મૃત્યુ પહોંચાડવાના; ન તો મૃત્યુ પહોંચાડવાના; અથવા !!

!

!બી. તેવા આશય સાથે(૨) તેવા આશય સાથે કે ! !એવી શારીરિક ઈજા પહોંચાડવાનીકે આવી શારીરિક ઈજા પહોંચાડવાની! !ઈજા, જેનાથી મૃત્યુ થવાનીજે ગુનેગાર જાણે છે કે તેવી! !શક્યતા હોય; અથવા જેના કારણે મૃત્યુ થવાની શક્યતા છે!

!જે વ્યક્તિને !નું

!હાનિ પહોંચાડવામાં આવે છે; અથવા !

!

!!(૩) ના આશયથી !

! શારીરિક ઈજા પહોંચાડવા માટે !

!કોઈપણ વ્યક્તિ અને શારીરિક !

! ઈજા કરવાના આશયથી !

!લાદવામાં આવેલું હોવું ! માટે પૂરતું છે

! સામાન્ય ક્રમમાં !

મૃત્યુ કરવાનું કારણ બને તેવી પ્રકૃતિનું; અથવા !

!!

! !સી. જાણ સાથે(જ) તે જાણ સાથે! !કે કાર્યથી મૃત્યુ થવાની શક્યતા છે કાર્ય
એટલું તત્કાલ ! !મૃત્યુ સર્જવા માટે જોખમી છે કે તે અનિવાર્ય રીતે !

!મૃત્યુનું તમામ સંભાવ્ય કારણ!

!અથવા એવી શારીરિક ઈજા જે છે!

!મૃત્યુ થવાની સંભાવના ધરાવતું, અને !

!કોઈપણ બહાના વિના !

! તેનો જોખમ ઉઠાવતા !

!મૃત્યુનું કારણ બનવું અથવા એવું!

!ઉલ્લેખિત મુજબની ઈજા!

!ઉપરોક્ત. !

!

!

હત્યા અથવા એવી દોષપાત્ર માનવહત્યા જે હત્યા સમકક્ષ ન હોય

ઉપરોક્ત રૂપરેખા અને સમીક્ષાત્મક સાર પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે પણ કોઈ અદાલત સમક્ષ કોઈ કેસના તથ્યોના આધારે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે ગુનો "ખૂન" છે કે "ખૂનના દરજ્જે ન પહોંચતું આપરાધિક મનુષ્યવધ" છે, ત્યારે અહીં ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરેક માટે આ પ્રશ્નનો ત્રિ-ચરણમાં અભિગમ અપનાવવો અનુકૂળ રહેશે. જો ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાનું વિશ્લેષણ અને મૂલવણી કર્યા પછી અદાલત આ નિષ્કર્ષે પહોંચે કે ખૂનનો ગુનો સંપૂર્ણપણે સ્થાપિત થાય છે, તો ખૂન માટે દંડની જોગવાઈ કરતી કલમ ૩૦૨ની જોગવાઈઓ આકર્ષિત થશે; જ્યારે, જો અદાલત આ નિષ્કર્ષે પહોંચે કે ખૂનના દરજ્જે ન પહોંચતું આપરાધિક

મનુષ્યવધનો ગુનો સંદેહથી પરે પુરવાર થયો છે, તો એવા ગુનાને દંડની જોગવાઈ કરતી આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૦૪ આકર્ષિત થશે.

કલમ ૩૦૪ ના પ્રથમ અથવા દ્વિતીય ભાગ હેઠળ દોષસિદ્ધિ નોંધવા માટેની પૂર્વશરતો ભિન્ન છે. કલમ ૩૦૪ નો પ્રથમ ભાગ ત્યારે લાગુ પડે છે જ્યારે દોષિત ઈરાદો હોય, જ્યારે દ્વિતીય ભાગ ત્યારે લાગુ પડે છે જ્યારે દોષિત જ્ઞાન હોય. આરોપીને દોષિત ઠેરવી કલમ ૩૦૪ ના પ્રથમ ભાગ અથવા દ્વિતીય ભાગ હેઠળ દંડિત કરવા માટે, કલમ ૩૦૦ ના પાંચ અપવાદોમાં દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓમાંથી કોઈ એક પરિસ્થિતિ હેઠળ આરોપી દ્વારા મૃત્યુ સર્જાયેલું હોવું આવશ્યક છે.

કલમ ૩૦૪ નો પ્રથમ ફકરો સામાન્ય રીતે ભાગ ૧ તરીકે ઉલ્લેખિત છે, જ્યારે બીજો ફકરો ભાગ ૨ તરીકે ઉલ્લેખિત છે. કલમ ૩૦૪ ના સીધા અવલોકનથી ખૂબ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાગ ૧ તેવા પ્રસંગે લાગુ પડે છે, જ્યારે આરોપી મૃત્યુ કરવાના ઈરાદાથી અથવા એવી શારીરિક ઈજા પહોંચાડવાના ઈરાદાથી, જેનાથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના હોય, શારીરિક ઈજા પહોંચાડે; જ્યારે બીજી તરફ ભાગ ૨ ત્યારે અમલમાં આવે છે, જ્યારે એવું કૃત્ય કરવામાં આવે કે જેના કારણે મૃત્યુ થાય અને કરનારને એ જ્ઞાન હોય કે તે કૃત્યથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના છે, પરંતુ મૃત્યુ કરવાનું અથવા એવી શારીરિક ઈજા પહોંચાડવાનું કોઈ ઈરાદું ન હોય. વધુમાં, આ પણ કાનૂનની સ્થિર થયેલી પ્રતિજ્ઞા છે કે જ્યાં કેસ હત્યા અને એવી દોષપાત્ર માનવહત્યા, જે હત્યા સમકક્ષ ન બને, તેની સરહદી સ્થિતિમાં હોય, ત્યાં

આરોપી વાજબી સંદેહના લાભનો હકદાર બને છે અને તેને માત્ર કલમ ૩૦૪ હેઠળ જ દોષિત ઠેરવી શકાય. તેથી, ખૂબ સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૦૪ નો ભાગ ૨ ત્યારે લાગુ પડશે, જ્યારે કૃત્ય એ જ્ઞાન સાથે કરવામાં આવ્યું હોય કે તેનાથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના છે, પરંતુ મૃત્યુ કરવાના ઇરાદા વિના. તેથી, જ્યારે મૃત્યુ થવાની સંભાવના ધરાવતી એવી શારીરિક ઈજા પહોંચાડવાનો સંબંધ અથવા આશય રહેલો હોય, ત્યારે આ ઉપખંડો અમલમાં આવશે નહીં. જ્યાં કોઈ ઘટનાક્રમ દરમિયાન આરોપી દ્વારા ઘાતક હથિયારથી જીવલેણ ઈજા પહોંચાડવામાં આવે, પરંતુ એવી ઈજા અથવા સમાન ઈજા પહોંચાડવાનો ઇરાદો ન હોય, ત્યાં કલમ ૩૦૪ નો ભાગ ૨ આકર્ષિત થશે.

અતએવ, અદાલતે આક્ષેપિત ગુનો હત્યા તરીકે સાબિત થાય છે કે હત્યા ન ગણાતું દંડનીય મનુષ્યવધ તરીકે, તે અંગેના નિષ્કર્ષે પહોંચતા પહેલાં પુરાવાનો વિચાર કરીને તમામ હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓનું તોલમાપ કરવું આવશ્યક છે. જો હત્યાના ગુનાના ઘટક તત્વો શંકાતીત રીતે સ્થાપિત થાય, તો દંડ, સ્વાભાવિક રીતે, કલમ ૩૦૨ હેઠળ થશે. બીજી તરફ, જો હત્યા ન ગણાતાં દંડનીય મનુષ્યવધના ગુનાને રચતાં મુખ્ય લક્ષણો શંકાતીત રીતે સ્થાપિત થાય, તો તે સ્થિતિમાં કલમ ૩૦૪ની જોગવાઈઓ આકર્ષિત થશે.

જો હત્યા ન બનતી દોષપાત્ર માનવહત્યા એવી જાણ સાથે કરવામાં આવી હોવાનું સાબિત થાય કે તેનાથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના છે, પરંતુ મૃત્યુ કરવાનું

કોઈ ઇરાદો ન હોય, તો કલમ ૩૦૪ નો ભાગ ૨ લાગુ પડશે. કલમ ૩૦૨ અને ૩૦૪ ની જોગવાઈઓનો મુખ્ય સાર, યોગ્ય મૂલવણી અને સમીક્ષા એ બાબત વિચારવામાં રહેલી છે કે ભોગ બનનારને પહોંચાડવામાં આવેલી ઘાતક ઈજા પહોંચાડવાનો ઇરાદો હતો કે નહોતો.

મારવાની મનશા ન હોવા પર, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ સ્થાપિત થાય. "ખૂન" તરીકેનો ગુનો અને આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ દંડનીય તથા ખૂન સમકક્ષ પરંતુ ખૂન ન ગણાતું માનવવધ, જે કલમ ૩૦૪ ભાગ ૧ અથવા ૨ હેઠળ દંડનીય છે, તેમની વૈચારિક ભિન્નતા અંગે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ એ.પી. વિ. આર. પુન્નૈયા, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૭ એસ.સી. ૪૫ માં વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યું છે. તે કેસમાં એક કસોટી સૂચવવામાં આવી છે કે જ્યારે પણ કોઈ અદાલત કેસના તથ્યોના આધારે એ પ્રશ્નનો સામનો કરે કે ગુનો 'ખૂન' છે કે 'ખૂન ન ગણાતું માનવવધ' છે, ત્યારે તે માટે પ્રશ્નનો અભિગમ ત્રણ તબક્કામાં કરવો અનુકૂળ રહેશે. પ્રથમ તબક્કામાં વિચારવાનો પ્રશ્ન એ રહેશે કે શું આરોપીએ એવું કૃત્ય કર્યું છે જેના પરિણામે અન્ય વ્યક્તિનું મૃત્યુ થયું છે. આરોપીના કૃત્ય અને મૃત્યુ વચ્ચેના આવા કારણસભર સંબંધનો પુરાવો મળવાથી બીજા તબક્કામાં એ વિચારવાનું થાય છે કે શું આરોપીનું તે કૃત્ય કલમ ૨૯૯માં વ્યાખ્યાયિત "માનવવધ" બને છે. જો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રથમદ્રષ્ટ્યા હકારાત્મક મળે, તો પછી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૦ના અમલ અંગે વિચારવાનો તબક્કો આવે છે. આ તે તબક્કો છે જેમાં અદાલતે નક્કી કરવું રહે છે

કે ફરિયાદ પક્ષે સાબિત કરેલા તથ્યો કેસને કલમ ૩૦૦માં સમાવિષ્ટ 'ખૂન'ની વ્યાખ્યાની ચાર પૈકી કોઈ એક કલમના પરિધિમાં લાવે છે કે નહીં.

જો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર નકારાત્મક હોય, તો ગુનો 'ખૂન સમકક્ષ ન ગણાતું દોષપાત્ર માનવવધ' ગણાશે, જે કલમ ૨૯૯ ની બીજી અથવા ત્રીજી ઉપધારા પૈકી જે લાગુ પડે તેના અનુસારે અનુક્રમે કલમ ૩૦૪ ના પ્રથમ અથવા દ્વિતીય ભાગ હેઠળ દંડનીય રહેશે. જો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હકારાત્મક હોવાનું જણાય, પરંતુ કેસ કલમ ૩૦૦ માં સૂચિબદ્ધ અપવાદોમાંથી કોઈપણ એકની અંદર આવતો હોય, તો પણ ગુનો 'ખૂન સમકક્ષ ન ગણાતું દોષપાત્ર માનવવધ' જ ગણાશે અને આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૪ ના પ્રથમ ભાગ હેઠળ દંડનીય રહેશે. જો જે કૃત્યથી મૃત્યુ થયું હોય તે મૃત્યુ કારિત કરવાની મનશા વિના, અથવા એવો દૈહિક ઈજા પહોંચાડવાની મનશા વિના કરવામાં આવ્યું હોય કે જેનાથી મૃત્યુ થવાની સંભાવના હોય, તો તેવી સ્થિતિમાં કેસ આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૪ ના ભાગ ૨ હેઠળ આવશે.

સામાન્ય ઈરાદો : અથવા માત્ર દુષ્પ્રેરણા ?

આરોપી વ્યક્તિઓ સામે મૃત્યુ પામેલ સેખરના દંડનીય મનુષ્યવધનું કારણ બનવા બદલ કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ વાંચી આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે અને વૈકલ્પિક રૂપે, કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૩૪ વાંચી પણ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે.

કલમ ૧૦૯, સ્વયંમાં એક ગુનો છે, જો કે તે અન્ય ગુનાઓના સંદર્ભમાં દંડનીય બને છે. તે એવી પ્રેરણા માટે દંડ નિર્ધારિત કરે છે કે જ્યાં પ્રેરિત કરાયેલ કૃત્ય પ્રેરણાના પરિણામે કરવામાં આવે અને તેના દંડ માટે કોઈ સ્પષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી ન હોય. આઈ.પી. સંહિતાનો અધ્યાય ૫ પ્રેરણા અંગે છે. કલમ ૧૧૪ એ જોગવાઈ કરે છે કે જ્યારે કોઈ એવી વ્યક્તિ, જે ગેરહાજર હોય તો પ્રેરક તરીકે દંડનીય થવા પાત્ર હોય, તે કૃત્ય અથવા ગુનો, જેના માટે તે પ્રેરણાના પરિણામે દંડનીય થવા પાત્ર હોય, કરવામાં આવે ત્યારે હાજર હોય, ત્યારે તે એવાં કૃત્ય અથવા ગુનો પોતે કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશે.

એ-૨ સામે કલમ ૩૦૨ હેઠળનો ગુનો આક્ષેપિત કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે તેણે પીડિત શેખરના શરીર પર છરીના ઘા કર્યા હતા, જેમાંથી એક જીવલેણ સાબિત થયો હતો; જ્યારે એ-૧ અને એ-૩ સામે આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ વાંચીને ગુનો આક્ષેપિત કરવામાં આવ્યો છે. તેમના વિરુદ્ધ વૈકલ્પિક રીતે આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૩૪ વાંચીને પણ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે.

કલમ ૩૪ તે જોગવાઈઓમાંથી એક છે જેના હેઠળ સંયુક્ત ફોજદારી જવાબદારી સર્જવામાં આવે છે અને દંડનીય બનાવવામાં આવે છે. જોકે કલમ ૩૪ પોતે કોઈ ગુનો સર્જતી નથી, તે માત્ર ગુનેગારોના સામાન્ય ઇરાદાની આગળવધારામાં કરવામાં આવેલા ફોજદારી કૃત્યો માટેની સંયુક્ત જવાબદારીનો સિદ્ધાંત

પ્રતિપાદિત કરે છે. તેથી, સંયુક્ત જવાબદારીના સિદ્ધાંતોના આધારે નોંધાયેલ આરોપી વ્યક્તિઓની દોષસિદ્ધિ, સામાન્ય ઇરાદાની આગળવધારામાં કરવામાં આવેલા ગુના માટે જ હોય છે અને જો દોષિત ઠરાવવાના કારણો એ સ્થાપિત કરતાં હોય કે આરોપીને પોતાનો અને અન્યનો સામાન્ય ઇરાદો આગળ વધે તે રીતે કરવામાં આવેલા ગુના માટે દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હતો, તો કલમ ૩૪ હેઠળ દોષિત ઠરાવ નોંધાવતા હુકમમાં કરાયેલ ઉલ્લેખ વધારાનો જણાઈ શકે છે. નોંધવું જોઈએ કે કલમ ૩૪ હેઠળ કોઈ વ્યક્તિને પરોક્ષ રીતે જવાબદાર ઠેરવી દોષિત ઠરાવવા માટે, તે પૈકી દરેકે અને દરેકે સ્પષ્ટ કૃત્યમાં પ્રવૃત્ત થયા હતા તે સાબિત કરવું જરૂરી નથી. જ્યારે કોઈ ફોજદારી કૃત્ય અનેક વ્યક્તિઓ દ્વારા સર્વના સામાન્ય ઇરાદાની આગળવધારામાં કરવામાં આવે છે, ત્યારે એવી દરેક વ્યક્તિ તે કૃત્ય માટે એ જ રીતે જવાબદાર બને છે જાણે કે તે કૃત્ય માત્ર તેના દ્વારા જ કરવામાં આવ્યું હોય.

કલમ ૩૪ ની જોગવાઈઓ આકર્ષવા માટે, નીચે દર્શાવેલ બે શરતો પૂર્ણ થવી આવશ્યક છે. તે આ પ્રમાણે છે, (૧) ગુનાહિત કૃત્ય કરવા માટે એક સામાન્ય ઇરાદો હોવો જોઈએ અને (૨) આવા ઇરાદાની આગળવધારામાં એવું કૃત્ય કરવા માટે અન્ય તમામ વ્યક્તિઓ દ્વારા ભાગીદારી હોવી જોઈએ. કલમ ૩૪ સામાન્ય બુદ્ધિના તે સિદ્ધાંતને સમાવે છે કે જો બે અથવા વધુ વ્યક્તિઓ જાનીજોઈને સંયુક્ત રીતે કોઈ કાર્ય કરે, તો તે એવું જ છે જેમ કે તેમાંથી દરેકએ તે કાર્ય વ્યક્તિગત રીતે કર્યું હોય. કલમ ૩૪ ની મુખ્ય વિશેષતા કૃત્યમાં ભાગીદારીનો

તત્વ છે. સામાન્ય ઇરાદોનો અર્થ એકમતથી કાર્ય કરવો એવો થાય છે, અને પૂર્વનિર્ધારિત યોજનાનું અસ્તિત્વ હોવું જોઈએ, જે વર્તનથી અથવા પરિસ્થિતિઓથી અથવા કોઈપણ દોષારોપક તથ્યોથી સાબિત થવું જોઈએ. તેથી, કલમ ૩૪ ગુનાહિત કૃત્યના અમલમાં સંયુક્ત જવાબદારીના સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ કરે છે અને તે જવાબદારીનો સાર સામાન્ય ઇરાદાના અસ્તિત્વમાં નિહિત છે. આ એક સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે આ કલમમાં સામાન્ય ઇરાદો પૂર્વસંમતિનું પૂર્વાનુમાન કરે છે. તે માટે પૂર્વનિર્ધારિત યોજના આવશ્યક છે, કારણ કે કોઈ વ્યક્તિને અન્યના ગુનાહિત કૃત્ય માટે પરોક્ષ રીતે દોષિત ઠેરવવામાં આવે તે પહેલાં, તે કૃત્ય તેઓ સૌના સામાન્ય ઇરાદાની આગળવધારામાં કરવામાં આવેલું હોવું જોઈએ. અનુરૂપ રીતે, મનનો પૂર્વ મેળાપ થયેલો હોવો જોઈએ. પૂર્વસંમતિ અથવા મનનો મેળાપ, કૃત્યના પ્રવાહ દરમિયાન ગુનેગારોના વર્તન પરથી તથા હુમલો આરંભ કરતાં તરત પહેલાં તેઓએ કરેલી ઘોષણાથી નિર્ધારિત કરી શકાય છે. 'સમાન ઇરાદો' અને 'સદૃશ ઇરાદો' વચ્ચે ફરક છે. આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૪ હેઠળ અન્યના કૃત્ય માટે પરોક્ષ જવાબદારી નિશ્ચિત કરવા માટે, એકબીજાથી સ્વતંત્ર રીતે સમાન ઇરાદો હોવો પૂરતો નથી. તેથી, કલમ ૩૪ સામાન્ય ઇરાદા સુધી મર્યાદિત છે અને તે કોઈપણ જ્ઞાનને આવરી લેતી નથી.

કલમ ૩૪ નો હેતુ એવો જણાય છે કે એવા પ્રસંગને આવરી લેવાનો છે જેમાં કોઈ પક્ષના વ્યક્તિગત સભ્યોના કૃત્ય વચ્ચે ભેદ કરવો મુશ્કેલ હોઈ શકે અથવા તેમાંના દરેકે ચોક્કસપણે કયો ભાગ ભજવ્યો હતો તે સાબિત કરવું મુશ્કેલ હોઈ

શકે. આવા કેસોમાં બધાને દોષિત માનવાનું કારણ એ છે કે સહઅપરાધીઓની હાજરી વાસ્તવમાં કૃત્ય કરનાર વ્યક્તિને પ્રોત્સાહન, સહારો અને રક્ષણ આપે છે. વધુ ને વધુ રીતે આ સિદ્ધ થયું છે કે ફોજદારી કૃત્ય સૌની સામાન્ય મનસા આગળ ધપાવવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું, અને આવા દરેક વ્યક્તિ પર તે ફોજદારી કૃત્ય માટે એવી જ જવાબદારી આવે છે જાણે કે તે કૃત્ય માત્ર તેના દ્વારા જ કરવામાં આવ્યું હોય. કલમ ૩૪ ની જોગવાઈઓનો મૂળભૂત હેતુ એ છે કે એવા કેસોમાં, જેમાં સૌ કોઈ સામાન્ય મનસા આગળ ધપાવવા માટે થયેલા ગુનામાં જવાબદાર હોય, ત્યાં ન્યાયભંગ થતો અટકાવવામાં આવે. કલમ ૩૪ ની સહાયતા લાગુ કરવા માટે, એ સિદ્ધ થવું જોઈએ કે ફોજદારી કૃત્ય એકથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા સૌની સામાન્ય મનસા આગળ ધપાવવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, એ સિદ્ધ થવું આવશ્યક છે કે (૧) કેટલાંક વ્યક્તિઓ તરફથી કોઈ નિશ્ચિત ગુનો કરવા માટે સામાન્ય મનસા હતી અને (૨) તે ગુનો વાસ્તવમાં તેમના દ્વારા તે સામાન્ય મનસા આગળ ધપાવવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો.

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ની મદદ આહ્વાન કરવાની દૃષ્ટિએ, ફરિયાદ પક્ષ ઉપર એ બાબતને ચુકિતસંગત સંદેહથી પર સ્થાપિત કરવાનો બંધનકારક ભાર છે કે ગુનાહિત કૃત્ય અનેક આરોપી વ્યક્તિઓમાંથી એક અથવા વધુ દ્વારા સર્વના સામાન્ય આશયને આગળ વધારવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું. એ સાચું છે કે આશય વ્યક્તિગત રીતે સાબિત કરવા માટે સીધો પુરાવો મેળવવો અતિ મુશ્કેલ, જો અશક્ય નહીં હોય તો, છે, કારણ કે તે અંગત માનસિક બાબત છે.

મોટા ભાગના કેસોમાં, તેનું અનુમાન કેસના કૃત્ય, વર્તન અથવા અન્ય સંબંધિત પરિસ્થિતિઓ પરથી કરવું પડે છે. એવો અનુમાન આરોપી ઘટના સ્થળે જે રીતે આવ્યા અને હુમલો કર્યો, માર મારવામાં અથવા ઈજાઓ પહોંચાડવામાં તેઓમાંથી એક અથવા કેટલાકે જે દબતા અને પરસ્પર સહકાર દર્શાવ્યો, ઈજાઓ પહોંચાડનારાઓને મદદરૂપ થવા અન્ય લોકોએ કરેલ કૃત્યો, ગુનો થયાના અનુસંધાને દર્શાવેલ સંકલિત વર્તન તથા આવી અન્ય પરિસ્થિતિઓ પરથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

સામાન્ય ઇરાદો હતો કે નહીં અને આક્ષેપિત કૃત્ય સામાન્ય ઇરાદાની આગળવધારમાં કરવામાં આવ્યું હતું કે નહીં તેનો નિર્ણય કરવા માટે, આરોપીઓને જે ગુનામાં દોષિત ઠરાવી શકાય તે ગુનો કરવા માટે તેમનો સામાન્ય ઇરાદો હતો કે નહીં તેવા નિષ્કર્ષે પહોંચતાં, પરિસ્થિતિઓની સમસ્તતાને ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે. સ્પષ્ટ છે કે એવો સામાન્ય ઇરાદો હતો કે નહીં તે પ્રશ્ન, અનેક કેસોમાં, સાબિત થયેલ હકીકતોમાંથી ઉદ્ભવતા અનુમાન પર નિર્ભર રહેશે અને પૂર્વકલ્પિત યોજના અથવા કાવતરાં અંગેના પ્રત્યક્ષ પુરાવા પર નહીં, કારણ કે એવો પુરાવો કદાચ સર્વથા ઉપલબ્ધ ન પાડા હોય. એ પાડા સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે ભલે સામાન્ય ઇરાદો સાબિત થયેલ પરિસ્થિતિઓમાંથી અનુમાનિત કરી શકાય, છતાં એવું અનુમાન, સ્પષ્ટપણે, અન્ય અનુમાનોની જેમ કેટલીક મર્યાદાઓને આધીન છે; તે કલ્પનાઓ, અનુમાનો અથવા માત્ર શંકાના આધાર પર આધારિત ન હોવું જોઈએ. તે સૌથી

ઓછી કલ્પનાશક્તિના આધાર સાથે અનુમાનિત થવું જોઈએ. કેસની પરિસ્થિતિઓમાંથી અવશ્ય નીકળતું અનુમાન ન હોય ત્યાં સુધી સામાન્ય ઇરાદાનું અનુમાન ક્યારેય સ્વીકારવું નહીં. સામાન્ય ઇરાદાનું અસ્તિત્વ અને એવા સામાન્ય ઇરાદાની આગળવધારમાં કરવામાં આવેલ કૃત્ય હંમેશા હકીકતનો પ્રશ્ન છે. એવું અનુમાન કેસના અભિલેખ પર દર્શાતી હકીકતો અને આસપાસની પરિસ્થિતિઓમાંથી જ દોરવું આવશ્યક છે.

હાલના કેસના રેકૉર્ડમાંથી પ્રકાશમાં આવેલા સાબિત થયેલા તથ્યો અંગે ચિંતાપૂર્વક વિચાર અને ગંભીર મનન કર્યા બાદ તથા પરસ્પર વિરોધી આવૃત્તિ અને રજૂઆતોની તપાસ કર્યા પછી, આ અદાલતના મત મુજબ, હાલની નીચલી અદાલતમાં થયેલી કાર્યવાહીમાંથી ઉપલબ્ધ વિશિષ્ટ તથ્યો અને ખાસ પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, નિશ્ચિતપણે એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય કે મૃત્યુ પામેલ શેખરના ખૂન કરવા માટેની સામૂહિક મનસાની આક્ષેપના સંપૂર્ણપણે સ્થાપિત થતા નથી. મૃત્યુ પામેલ શેખરના ખૂન કરાવવાની તમામ ત્રણ આરોપી વ્યક્તિઓની સામૂહિક મનસા હતી એવો હકારાત્મક નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવા માટે કોઈ વિશ્વસનીય, સ્પષ્ટ, સસંગત અને સુસંગત સામગ્રી ઉપલબ્ધ નથી. નિઃસંદેહ, ઘટનાના સમયે તમામ ત્રણ આરોપી વ્યક્તિઓ હાજર હતા. એ-૧, એ-૨નો પિતા છે. એ-૩નો એ-૧ અને એ-૨ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ત્રણેય આરોપી વ્યક્તિઓ વચ્ચે પૂર્વસંમતિ હતી અથવા મૃત્યુ પામેલ શેખરના ખૂન માટે કોઈ પૂર્વનિયોજિત યોજના અથવા કાવતરું હતું, એવો અનુમાન કાઢી શકાય

તેટલો પણ પુરાવાનો કણમાત્ર અંશ નથી. રેકૉર્ડ પરથી એવું જણાય છે કે એ-૧ અને એ-૨, એ-૨ ઘાનાની મોટર બાઈક પર ગુનાસ્થળે આવ્યા હતા. એ-૩ ગુનાસ્થળે કેવી રીતે આવ્યો હતો તે દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. એ-૩ ગુનાસ્થળે કેવી રીતે આવ્યો હતો તે દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. તેમ છતાં, ઘટનામાં તેની હાજરી અને તેની ભૂમિકા શંકાતીત રીતે સાબિત થાય છે.

એ-૨ ઘના, જેને તેના પિતા એ-૧ દ્વારા ઉશ્કેરવામાં આવ્યો હતો, તેણે પોતાની ખિસ્સામાંથી છરી કાઢી અને છરીના ત્રણ ઘા કર્યા, જેમાંથી એક જીવલેણ સાબિત થયો. તબીબી અધિકારી ડૉ. વ્યાસ અને ડૉ. આશરના પુરાવા અનુસાર, મૃતક ભોગ બનેલા શેખરના છાતી પરનો છરીનો એક ઘા સ્વભાવિક પરિસ્થિતિમાં મરણ નિપજાવવા માટે પૂરતો હતો. છાતી પર થયેલી ઇજાથી મૃત્યુ થયું હતું અને મૃતક શેખરને બીજી બે ઇજાઓ પણ થઈ હતી, જે નીચલી અદાલતમાં રજૂ કરાયેલ મુદ્દામાલની આર્ટિકલ ૭ ખાતેની છરી જેવા તીક્ષ્ણ કાપક સાધનથી થવી શક્ય હતી.

સંક્ષેપમાં કહીએ તો, કોઈપણ વાજબી શંકા વિના એ સ્થાપિત થયું છે કે એ-૨ એ, એ-૧ દ્વારા ઉશ્કેરવામાં આવી અને એ-૩ દ્વારા સહાય કરવામાં આવી પછી, છરીના ત્રણ ઘા માર્યા હતા. મૃતક શેખરનું દંડનીય મનુષ્યવધ કોઈપણ વાજબી શંકાથી પર સાબિત થયું છે. આ ગુનાનો કર્તા પણ નિઃસંદેહ એ-૨, ઘના છે. તેથી, તે મૃતક શેખરના ગેરકાનૂની દંડનીય મનુષ્યવધ માટે જવાબદાર

છે. કારણ કે વર્તમાન કેસના અભિલેખ પરથી એવો નિષ્કર્ષ કાઢવા અથવા કોઈ વાજબી અનુમાન કરવા માટે કે પીડિત શેખરને મારવાની કોઈ સામાન્ય મનશા હતી, એવો પ્રાથમિક દષ્ટિએ પણ પુરાવો ઉપલબ્ધ નથી, તેથી જે પ્રશ્ન પર વિચાર કરવો આવશ્યક બને છે તે એ છે કે કેસની પરિસ્થિતિઓમાં એ-૨ દ્વારા કરવામાં આવેલો અને જીવલેણ સાબિત થયેલો તથા શેખરના મૃત્યુનું કારણ બનેલો છરીનો ઘા, હત્યાનું કૃત્ય ગણાવી શકાય કે નહીં. નિઃસંદેહ, ઇરાદો અને જાણકારી માનસિક પરિઘટનાઓ છે અને દોષારોપક કૃત્યના અમલના સમયે ગુનેગારના મનમાં શું ચાલી રહ્યું હતું તે બાબત સીધા પુરાવાથી સાબિત કરવી, જો અશક્ય ન હોય તો, અત્યંત કઠિન બની જાય છે. યોગ્ય રીતે એવું કહેવાય છે કે માનવ મન અગાધ છે. વિજ્ઞાન એટલાન્ટિક મહાસાગરની ઊંડાઈ સુધી પહોંચી ગયું છે. તે હિમાલય પરના એવરેસ્ટના સર્વોચ્ચ શિખરને પણ શોધવા સુધી ગયું છે. તેમ છતાં, સંબંધિત સમયે મનની પ્રક્રિયા કોઈ વિશિષ્ટ પરિઘટના હતી એમ કોઈ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સ્થાપિત થયેલું નથી. આ સંદર્ભમાં, અદાલત પર સંપૂર્ણ પુરાવા, પરિસ્થિતિઓની સમૂહતા અને અભિલેખ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીને ધ્યાનમાં લઈને ઇરાદા અને જાણકારીના તત્વોને આંકવા અને નિર્ધારિત કરવાની ફરજ આવે છે. ફરીથી, એ નોંધવું જ જોઈએ કે આવું કરતી વખતે, અદાલત અભિલેખ પરના પુરાવાના પ્રકાશમાં કોઈ વાજબી સંબંધ વિના પોતાની કલ્પના, અંદાજ અથવા અનુમાનના આધાર પર આગળ વધી શકતી નથી. આ ક્ષેત્ર

નિઃસંદેહ જટિલ, સરકણું, સૂક્ષ્મ અને અદાલતો માટે તપાસવા તથા મૂળવવા કઠિન છે. તેથી, વિશેષ સાવચેતી ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે.

જે રીતે અને જે ઢબે આ ઘટના બની, ગુનાસ્થળની નજીક આરોપી વ્યક્તિઓ જે પ્રકાર અને ઢાંચામાં ઊભેલા જોવા મળ્યા ત્યારે મૃતક સેખર નવનીત સાથે પટેલ રેસ્ટોરન્ટ પર ગયો હતો, એ-૨ દ્વારા મારવામાં આવેલા ઘાની સંખ્યા, એ-૧ની ઉશ્કેરણી અને એ-૩ની સહાયથી પોતાની ખીસ્સામાંથી છરી બહાર કાઢવી, તથા મૃતક સેખરના હાથ અને વાળ પકડી રાખવા જેવી બાબતો, આ અદાલતના મત મુજબ, મૃતક સેખરને મૃત્યુ પામાડવાના સામાન્ય ઇરાદા અંગે અનુમાન પાણ કરી શકાય એવો કોઈ પુરાવો ન હોવા પરિસ્થિતિમાં, હાલના કેસના અભિલેખમાંથી ઉજાગર થતા મહત્વપૂર્ણ પરિબલો અને નોંધપાત્ર પાસાઓ, છરી કઈ રીતે અને કઈ ઢબે વાપરવામાં આવી, તેમજ ગુનો કર્યા પછી આરોપી વ્યક્તિઓએ અપનાવેલી કાર્યપદ્ધતિ, નિઃસંદેહ એવો અનુમાન જન્માવે છે કે એ-૨, ઘાનાએ, મૃતક સેખરના છાતીના ભાગ પર ઇજા પહોંચાડી હત્યા કરવાનો ઇરાદો રાખ્યો ન હતો. હાલના કેસના અભિલેખમાંથી ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા સફળતાપૂર્વક એવું કંઈ દર્શાવવામાં આવ્યું નથી, અને અભિલેખમાંથી એવું પણ સ્પષ્ટ થતું નથી કે એ-૨, ઘાના, છરીના ઘા મારતી વખતે હત્યા કરવાનો ઇરાદો ધરાવતો હતો, અથવા તેણે પહોંચાડેલી અને જીવલેણ સાબિત થયેલી ઇજા પહોંચાડવાનો પણ એવો ઇરાદો હતો.

આ અનુમાનને અન્ય પરિસ્થિતિઓ દ્વારા સમર્થન મળે છે. એ-૨ દ્વારા મૃત્યુ પામેલ સેખરને આપવામાં આવેલા છરીના ત્રણ ધામાંથી, માત્ર એક ધા એવો હતો જે છાતીના ભાગે વાગ્યો હતો અને જેનું પરિણામ મૃત્યુમાં થયું, કારણ કે તે સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિમાં મૃત્યુ સર્જવા માટે પૂરતો હતો. પરંતુ નિશ્ચિતપણે એમ કહી શકાતું નથી કે તે આરોપી નં. ૨ ધાના દ્વારા જ ઈરાદાપૂર્વક મારવામાં આવેલો હતો. અન્ય બે છરીના ધા જીવલેણ નહોતાં. તેમાંનો એક તો માત્ર ઘસારો હતો. જ્યારે એ-૩ એ સેખરના હાથ અને વાળ પકડી રાખ્યા હતા અને તે જ સમયે એ-૧ એ લોખંડની સળી પકડી રાખી હતી, ત્યારે એ-૨ ને મૃત્યુ પામેલ સેખરના શરીરના જીવનાવશ્યક અંગોના ભાગોમાં વધુ જીવલેણ ધા મારવાની પૂરતી તક હતી. તેણે એવું કર્યું નથી, જે એક સ્વીકૃત હકીકત છે. તબીબી પુરાવા પણ દર્શાવે છે કે એ-૧ દ્વારા લોખંડની સળીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નહોતો; ફરિયાદ પક્ષે આક્ષેપ કર્યો છે તેમ રઘુએ ફૂર રીતે વર્તન કર્યું નહોતું, જોકે તેને એવું કરવાની તક હતી. અહીં આ સંદર્ભે અને આ તબક્કે એટલું જણાવવું યોગ્ય છે કે, આ અદાલતે પણ મૂળ મુદ્દામાલરૂપ ગુનાહિત અને અપરાધમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી વસ્તુઓ, જેમ કે લોખંડની સળી અને છરી, નોંધ પર રહેલા પુરાવાની તપાસ અને મૂલવણીના હેતુસર મંગાવી હતી. તેથી, આ અદાલતના મતે, એ-૨ ધાના દ્વારા કરાયેલ કૃત્ય હત્યાના ગુનાની જોગવાઈઓની કડકતા તથા કલમ ૩૦૨ ના ઘટકોને આકર્ષવા માટે પૂરતું નથી. નિઃસંદેહ, મૃત્યુ પામેલ સેખરના મૃત્યુ કારિત કરવા માટે એ-૨ જવાબદાર છે. મૃત્યુ પામેલ સેખરની ગેરકાયદેસર

માનવહત્યાના આચરણ માટે એ-૨ નું કૃત્યકારત્વ કોઈપણ શંકાની છાંંયાવિના સ્થાપિત થાય છે. તેમ છતાં, હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ તેમજ નોંધ પરના પુરાવાના પ્રકાશમાં, એ પણ અનુમાનિત કરી શકાય તેમ નથી કે તે ઇરાદાપૂર્વક પહોંચાડવામાં આવેલ ઇજા હતી. વધુમાં વધુ, એવું જ્ઞાન આરોપીને આક્ષેપિત કરી શકાય કે આવી ઇજા મૃત્યુ સર્જી શકે તેવી સંભાવના ધરાવતી હતી. તેથી, જે કૃત્યના પરિણામે મૃત્યુ પામેલ સેખરની ગેરકાયદેસર દોષપાત્ર માનવહત્યા થઈ, તે કૃત્યને હત્યાનું કૃત્ય કહી શકાય નહીં, જેમાં અતિ મહત્વપૂર્ણ આવશ્યકતાઓમાંની એક ઇરાદો છે.

એ પણ કાનૂનની સુસ્થાપિત જોગવાઈ છે કે જ્યારે કોઈ કેસ હત્યા અને હત્યા સમકક્ષ પરંતુ હત્યા ન ગણાતું દંડનીય મનુષ્યવધ વચ્ચેની સીમારેખા પર આવેલો હોય, ત્યારે અદાલતોએ પહેલાની સરખામણીએ પાછળના પક્ષ તરફ વધુ ઝુકાવ રાખવો જોઈએ. તેથી, એ-૨ દ્વારા એક જ છરીનો ઘા મારવાથી થયેલ સેખરની મૃત્યુ, જે ઘાતક સાબિત થયું, તે ઇરાદાપૂર્વક કરાયેલું નહોતું અને તેથી વૈકલ્પિક રજૂઆત કે તે એવું કૃત્ય હતું જેમાં એવી જાણ હતી કે તે મૃત્યુ થવાની સંભાવના ધરાવતું હતું, તે વાજબી જણાય છે. આમ, એ-૨ની તરફથી ન તો મૃત્યુ કારિત કરવાનો અને ન તો એવી શારીરિક ઇજા પહોંચાડવાનો ઇરાદો હતો જે મૃત્યુ થવાની સંભાવના ધરાવે. વધુમાં વધુ, જેમ અગાઉ જણાવાયું છે તેમ, એટલી જાણ નિસ્બત કરી શકાય કે આવી ઇજા મૃત્યુ થવાની સંભાવના ધરાવતી હતી.

ફરિયાદ પક્ષનો વૈકલ્પિક મામલો કે મૃત્યુ પામેલ શેખરનો ખૂન કરવાની સામાન્ય મનશા હતી, તે કતઈ સાબિત થયો નથી. નિઃસંદેહ, અ-૧ અને અ-૩ની હાજરી ગુનાસ્થળે હતી, જ્યારે અ-૨એ છરીના ઘા માર્યા હતા, જેમાંથી એકના પરિણામે મૃત્યુ થયું હતું, તે શંકાથી પર સાબિત થયું છે. આ ઉપરાંત, કોઈપણ શંકા વગર એ પણ સાબિત થયું છે કે અ-૧ રઘુ, જે અ-૨ ઘનાનો પિતા છે, તેણે ઘનાને છરી વાપરવા માટે ઉશ્કેર્યો હતો અને તે સમયે અ-૩ સંજયે, અ-૨ દ્વારા ગુનાનું કૃત્ય સુગમ બને તે માટે, મૃત્યુ પામેલના હાથ પાછળથી પકડી રાખ્યા હતા અને તે રીતે તેણે ખૂન ન ઠરતા સદોષ માનવહત્યાના ગુનાના આચરણમાં પ્રેરણા આપી હતી. તેથી, આ અદાલતના મત મુજબ, અ-૨, જે મૃત્યુ પામેલ શેખરનું મૃત્યુ નિપજાવવાના ખૂન ન ઠરતા સદોષ માનવહત્યાના ગુનાનો કર્તા છે, તે કોઈપણ શંકા વગર દોષિત ઠરે છે અને તેથી તેને કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં દોષિત ઠરાવી સજા કરી શકાય. અ-૧ રઘુ, જે અ-૨નો પિતા છે, અને અ-૩ સંજય, જે અ-૨નો મિત્ર છે, તેમને અ-૨ દ્વારા ગુનાના આચરણમાં પ્રેરણા આપવા બદલ દોષિત ઠરાવી શકાય.

નોંધપોથી પરથી જણાય છે કે ફરિયાદ પક્ષના પોતાના પ્રકરણ મુજબ પણ, એ-૧ અને એ-૩ એ ગુનાના આચરણમાં એ-૨ ને દુષ્પ્રેરણા આપી હતી અને તેથી, ચાર્જશીટમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૦૮ અને ૧૧૪ની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. એટલું જ નહીં, નીચલી અદાલતે આંક ૫ પર આરોપ ઘડતી વખતે પણ એવું પ્રગટ થાય છે કે એ-૧ અને એ-૩

સામેનો મુખ્ય આરોપ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળનો હતો. વૈકલ્પિક રીતે, પરોક્ષ જવાબદારીનો પ્રશ્ન પણ ફરિયાદ પક્ષના કેટલાક આક્ષેપોને ધ્યાનમાં લઈને અદાલતના વિચારાધીન આવ્યો હતો અને તેથી, સેશન્સ કોર્ટએ પણ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળના આરોપને પ્રાથમિકતા આપી હતી. નિઃસંદેહ, વૈકલ્પિક રીતે, એ-૧ અને એ-૩ સામે સંયુક્ત રીતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૩૪ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓનો આરોપ પણ મૂકવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે ફરિયાદ પક્ષનો આક્ષેપ હતો કે મૃતક શેખરની હત્યા કરવાની સામાયિક મનશા હતી.

શેખરના વ્યક્તિ ઉપર એ-૧ રઘુએ લોખંડની સળીયાનો ઘા પહોંચાડ્યો હોવા સંબંધિત અસ્થિર અને ઉતાવળભર્યા પુરાવાને ધ્યાનમાં લેતાં અને ખાસ કરીને જ્યારે તેને તબીબી પુરાવાનો આધાર મળતો નથી, ત્યારે એવું કહી શકાય નહીં કે આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૨૩ હેઠળનો એ-૧ વિરુદ્ધનો આરોપ વાજબી શંકાથી પર સાબિત થયો છે. તેથી, એ-૧ ને તે આરોપમાંથી નિર્દોષ છૂટકારો આપવો જરૂરી બને છે. આરોપી નં. ૧ અને ૩ ને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સહવાંચિત કલમ ૩૪ હેઠળના આરોપોમાંથી પણ નિર્દોષ છૂટકારો આપવો જરૂરી બને છે, કારણ કે તેમની વિરુદ્ધનો પ્રથમ આરોપ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સહવાંચિત કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળ વાજબી શંકાથી પર સાબિત થયો છે. એ-૨ ને પણ કલમ ૩૦૨ હેઠળના આરોપમાંથી નિર્દોષ છૂટકારો આપવો

જરૂરી બને છે, કારણ કે મૃતક શેખરના મૃત્યુનું કારણ બનવામાં તેની સંડોવણી નિશંકપણે માત્ર કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ જ સ્થાપિત થાય છે.

ફરિયાદ પક્ષના સમગ્ર પુરાવા, દસ્તાવેજી તથા મૌખિક, પરિસ્થિતિઓની યાદી, તથ્યોનો સમીક્ષાત્મક પરિચય, ગુનો જે રીતે અને જે પ્રકારથી કરવામાં આવ્યો હતો, ઘટનાના તરત પછી આરોપી વ્યક્તિઓ ગુનાસ્થળેથી જે રીતે ભાગી ગયા હતા, જેમાં એ-૨, ઘના દ્વારા મોટર બાઈક છોડી જવું પણ સમાવેશ થાય છે, તથા કોઈ ગાઢ પ્રેરણા ન હોવા છતાં, આ અદાલતને એ નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં જરાય પણ સંકોચ નથી કે કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય ગુનાના આચરણ માટે એ-૨, ઘનાની દોષિતતા કોઈ પણ વાજબી શંકા વિના સંક્ષિપ્ત અને સ્પષ્ટ રીતે સ્થાપિત થઈ છે અને એ-૧ રઘુ, જે એ-૨નો પિતા છે, તથા એ-૩, સંજય, જે એ-૨નો મિત્ર છે, તેમની દોષિતતા આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ સાથે વંચાયેલી કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળ દંડનીય ગુનાના સંબંધમાં સ્થાપિત થઈ છે.

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫ [૨] દ્વારા ફરજિયાત કરાયેલ કાનૂની અનુપાલન

અહીં, સજા ની માત્રા વિષે આરોપી વ્યક્તિઓને સાંભળવાની તક પૂરી પાડવા માટે કાયદેસરનો વિરામ રહેશે. આ અદાલત દ્વારા તેની વિવેકાધીન સત્તાઓના ઉપયોગમાં સજા ની માત્રા નિર્ધારિત કરવામાં આવે તે પહેલાં, કારણ કે તેમાં કોઈ

લઘુત્તમ સજા નિર્ધારિત કરાયેલ નથી અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) માં સમાવિષ્ટ કાયદેસર હુકમ અનુસાર, ઉપરોક્ત ગુનાઓ અંગે આરોપીઓને સાંભળવા જરૂરી છે. તેથી, મામલો મુલતવી રહેશે.

૧. કેસની મહત્વપૂર્ણ પરિસ્થિતિઓના સારાંશ તથા તથ્યાત્મક રૂપરેખા

| (એ) | ગુનાની તારીખ અને સમય | ૧૯-૦૭-૮૮ સાંજે ૪.૪૫ વાગ્યે અમરેલી |

| ----- |

|

| (બી) | ગુનાનું સ્થળ | પટેલ રેસ્ટોરાંની નજીક |

રસ્તા તરફ જતાં માર્ગ પર બજાર |

| | રાજ કમલ હોસ્ટેલથી ટાવર સુધી | | | શહેર અમરેલી, ગુજરાત ખાતે |

|-----|

|

| |(સી) |સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા આરોપ મૂકવામાં આવ્યો |૧૦-૧૧-૧૯૯૦ | | |

અદાલત |આંક ૫ | |-----|

| (ડી) |સેશન્સ કેસ નં.૭૦/૧૯૮૮ |નીચલી અદાલતમાં આંક ૫ પરના આરોપો

| | | ૧) એ-૧ |ભા.દં.સં.ની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમો ૧૦૯ અને ૧૧૪નું વાચન

કરીને, | | | કલમ ૩૨૩, અને કલમ ૩૦૨ સાથે | | | કલમ ૩૪ | | |

|

||| ૨) એ-૨ |આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ છરીના ઘા પહોંચાડવા
બદલ|

||| ૩) એ-૩ |આઈ.પી.સી.ની ધારા ૩૦૨, ધારા ૧૦૯ અને ૧૧૪ સાથે વાંચી,
હેઠળ|||આઈ.પી.સી.ની ધારા ૩૨૩, તથા ધારા ૩૦૨, |||ધારા ૩૪ સાથે
વાંચી, હેઠળ||-----|

|(ઈ) |સાક્ષીઓ |૧૯ |

|(એફ)|પીડિત|છાકુ @ શેકરના હત્યાજન્ય મૃત્યુ,|

||રવિશંકર શુક્લાના પુત્ર||-----|

|(જી)|પ્રત્યક્ષદર્શી(૨)|ફરિયાદપક્ષના સાહેદ૧ - નવનીત રતિલાલ -
ફરિયાદી|||આંક ૧૫|-----|

||ફરિયાદપક્ષના સાહેદ૪ - પરશોત્તમ હનુભાઈ||આંક ૩૦|

|(એચ)|ચુકાદાની તારીખ અને|૨૫-૦૩-૯૧ - શંકાનો લાભ આપી ત્રણેનો
નિર્દોષ છૂટકારો||માનનીય|દ્વારા નોંધાયેલ હુકમ||સેશન્સ જજ||

૨. આરોપીની વિગતો

||આરોપીનું નામ|વપરાયેલ હથિયાર||-----|

|(એ)|રઘુ @ રાઘવ, વસામનો પુત્ર|લોખંડની સળીયા||-----|

|(બી)| ધના @ ધનશ્યામ, એસ/ઓ એ-૧ રાઘવ |છરી| |-----|

|(સી)| સંજય @ ગઢી, એસ/ઓ ચુન્નીલાલ |મૃતકને પકડી રાખનાર|

૩. ચુકાદો અને હુકમ

અ) |નીચલી અદાલત | સેશન્સ |આરોપી નં. ૧ વિરુદ્ધ|તમામ આરોપોમાંથી
નિર્દોષ છૂટકારો |||| સેશન્સ ૪૪ |

||| |આરોપી નં. ૩ વિરુદ્ધ|ભા.દં.સં. ની કલમ ૩૦૨ સાથે |||| |કલમ ૩૪
વાંચી દોષિત ઠરાવ અને સજા ||||

|| |શ્રી કે.આર. વ્યાસ, ન્યાયાધીશ |બધા વિરુદ્ધ |તમામ આરોપોમાંથી નિર્દોષ
છૂટકારો |

૨૫.૧.૨૦૦૨ (જે.એન. ભટ્ટ, ન્યાયમૂર્તિ)

કારણ કે આરોપી વ્યક્તિઓ આજે હાજર નથી અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની
કલમ ૨૩૫(૨) હેઠળ કાયદા મુજબ સજાના પરિમાણના પ્રશ્ન પર તેમની
સાંભળણી કરવી આવશ્યક છે, તેથી આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી હાજર રહેલા
વિદ્વાન વકીલો દ્વારા, સજાના પરિમાણ અંગે આરોપી વ્યક્તિઓની સાંભળણી
કરવા હેતુથી મુલતવી રાખવા માટે કરવામાં આવેલી વિનંતી સ્વીકારવામાં આવે

છે અને માંગ્યા મુજબ હવે આ મામલો ૮મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રોજ મુકવામાં આવે છે.

૨૫.૧.૨૦૦૨(જે.એન. ભટ્ટ, ન્યાયાધીશ)

સી.આર.પી.સી.ની યુ/એસ.૨૩૫(૨) હેઠળ ફરજિયાત કરવામાં આવેલ સુનાવણીની રચના અને અભિલક્ષિત હેતુ :

છેલ્લા અવસરે નોંધાયેલા નિર્દેશ અને હુકમ અનુસાર, તે મુજબ, તા. ૨૫.૧.૨૦૦૨ના રોજ, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) ની જોગવાઈઓના અનુસંધાને, આરોપી વ્યક્તિઓ આજે અદાલતમાં હાજર છે. આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલો પણ હાજર છે. વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી ઓઝા પણ હાજર છે. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) મુજબ જે ફરજિયાત છે તે પ્રમાણે આરોપી વ્યક્તિઓને વ્યક્તિગત રીતે સાંભળવામાં આવ્યા છે. આરોપીઓના વિદ્વાન વકીલોએ પણ તેમની રજૂઆતો કરી છે અને વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી ઓઝાએ પણ સજાના પ્રમાણ અંગે રજૂઆતો કરી છે.

આરોપી વ્યક્તિઓએ, તાત્પર્યે, એવી રજૂઆત કરી છે કે ઘટના થયેલી તારીખથી ૧૩ વર્ષથી વધુનો દીર્ઘ અંતરાલ વીતી ગયેલો હોવાને ધ્યાને લેતા અને એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખતા કે કેદની વધુ કોઈ અવધિ તેમને સામાજિક પરિસ્થિતિઓથી વિમુખ રાખનાર સાબિત થશે, જેનો પ્રભાવ માત્ર તેમના પર જ

નહીં પરંતુ સમગ્ર પરિવારના હિત પર પણ સમાન રીતે પ્રતિકૂળ પડશે, તેથી તેઓએ ભોગવેલ કેદનો ગાળો પૂરતો ગણવામાં આવે. આરોપીઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલોએ જણાવ્યું છે કે લેખિત રજૂઆતો પણ કરવામાં આવશે, પરંતુ આગામી તારીખે.

એ-૧, રઘુ @ રાઘવ વસામે, આ અદાલત સમક્ષ જણાવ્યું છે કે તે લાંબા સમયથી દીર્ઘકાલીન મધુમેહ અને ઉચ્ચ રક્તચાપથી પીડિત છે અને તે અગાઉથી જ બે હૃદયાઘાતનો ભોગ બની ચૂક્યો છે, જેમાંથી એક ઘટના પહેલાં અને છેલ્લો એક વિચારાધીન કેદી તરીકેની અવધિ દરમિયાન થયો હતો. નિશ્ચિતપણે, તેણે આ અદાલત સમક્ષ કોઈ તબીબી પુરાવો રજૂ કર્યો નથી. તેમ છતાં, આરોપી તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે આરોપીને જૂનો તબીબી રેકૉર્ડ શોધી કાઢી રજૂ કરી શકે તે માટે અંદાજે એક અઠવાડિયાની મુદત રાહ જોવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી છે. એ-૧એ, વિચારાધીન કેદી તરીકે પહેલેથી જ ૨૨ મહિનાનો કારાવાસ ભોગવ્યો છે. એ પણ ઉદ્બેખ કરવામાં આવ્યો છે કે આજકાલ ધંધો સારો ચાલી રહ્યો નથી. ટ્રેક્ટર તથા પરિવહનનું કામ પણ સંતોષકારક રીતે થઈ રહ્યું નથી. એ-૨એ પણ આ અદાલત સમક્ષ જણાવ્યું છે કે દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ઘટના બની ત્યારે તે ૨૬ વર્ષનો યુવાન હતો અને નિર્દોષ છૂટકારો મળ્યા સુધી તે કુલ ૩૨ મહિનાની અવધિ માટે વિચારાધીન કેદી રહ્યો હતો. એ-૩ની રજૂઆત પણ એવી જ છે, પરંતુ તેના જણાવ્યા મુજબ વિચારાધીન કેદી તરીકે તેની અવધિ ૨૩ મહિનાની હતી.

એ-૨ અને એ-૩ સંબંધિત સમયે યુવાન વ્યક્તિઓ હતા. એ-૩, સંજયે વધુમાં જણાવ્યું છે કે ઘટનાના બે વર્ષ પછી તેનું લગ્ન થયું હતું અને તેને અનુક્રમે અંદાજે ૨ વર્ષ અને ૪ વર્ષના બે અપ્રાપ્તવય પુત્રો છે. તેણે જણાવ્યું છે કે તેને પોતાના માતા-પિતાના ચાર પુત્રોમાંના એક તરીકે, કેટલાંક પ્રમાણમાં, પોતાના માતા-પિતાના કલ્યાણ અને હિતની પણ કાળજી રાખવાની છે. તેથી, આરોપી વ્યક્તિઓની તરફથી એવી રજૂઆત પણ કરવામાં આવી છે કે પ્રત્યેકે ભોગવેલ સજાનો સમયગાળો, હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ, તેમજ ગુનાના સ્વરૂપ અને પ્રકાર અને ૧૩ વર્ષથી વધુ સમય વીતી જવાના પ્રકાશમાં, પૂરતો હોવાનું માનવામાં અને ગણવામાં આવે. જો કે, આરોપીઓના વિદ્વાન વકીલોએ નિષ્પક્ષપણે જણાવ્યું હતું કે યોગ્ય માનવામાં આવે તેટલી દંડની રકમ લાદવામાં આવી શકે અને દંડની ચુકવણી માટે યોગ્ય સમય આપવામાં આવી શકે, અને જો દંડની રકમ મૃતકના આશ્રિતોને ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે તો તેમને કોઈ વાંધો નથી.

વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી.ઓઝાએ રજૂ કર્યું છે કે જ્યાં સુધી એ-૨ નો પ્રશ્ન છે, તેની સાથે નરમાઈપૂર્વક વર્તી શકાય તેમ નથી અને તે દાખલારૂપ તેમજ મહત્તમ સજાનો હકદાર છે, અને કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ જોગવાઈ કરાયેલી મહત્તમ સજા તેને ફટકારવામાં આવે, કારણ કે તેણે અનુક્રમે, મૃતકના શરીર પર છરીના ત્રણ ઘા માર્યા હતા. જ્યાં સુધી આરોપી નં. ૧ અને ૩ નો પ્રશ્ન છે, તેમની સંડોવણી એ-૨, ઘાના દ્વારા કરવામાં આવેલ ગુનામાં દુષ્પ્રેરણાની છે અને

તેથી, વાજબી દષ્ટિકોણ અપનાવવામાં આવે અને એવી રીતે દાખલારૂપ તથા વધુ રકમનો દંડ ફટકારવામાં આવે કે યુવાન વિધવા અને નાબાલિક બાળકને વળતર આપી શકાય.

ભારતીય ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રમાં દં. પ્ર. સં. ની કલમ ૨૩૫ (૨) ની જોગવાઈએ અત્યંત આવશ્યક એવો એક નવો પરિમાણ ઉમેર્યો છે. આવી જોગવાઈનો હેતુ અને બંધારણ એ છે કે દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ વ્યક્તિને નવી તક આપવામાં આવે, જેથી તે સંબંધિત અદાલતના ધ્યાન પર એવી પરિસ્થિતિઓ મૂકી શકે જે કેસની વ્યક્તિગત, આર્થિક, સામાજિક તથા અન્ય પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય સજા નિર્ધારિત કરવામાં અદાલતને સહાયરૂપ થાય. કારણ કે નીચલી અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારો નોંધ્યો હતો, તેથી સ્વાભાવિક રીતે આવી પ્રક્રિયા અમલમાં મુકવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નહોતો.

ફરીથી, સંભવતઃ કારણ કે આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠના ભિન્ન મત ધરાવતા ભાઈ ન્યાયાધીશો પૈકીના એકે, નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલની સુનાવણી બાદ નિર્દોષ છૂટકારો રદ કરીને આઈ.પી. સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળની લઘુત્તમ સજા ફટકારી હતી, તેથી કલમ ૨૩૫ (૨) ની વૈધાનિક જોગવાઈ અમલમાં મુકાઈ નહોતી અને આરોપી વ્યક્તિઓને સજાના પરિમાણ અંગે સુનાવણીની તક આપવામાં આવી નહોતી.

તથાપિ, કારણ કે આ અદાલતે આઈ.પી. કોડની કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ સાથે કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ વાંચવામાં આવે તે મુજબ દોષિત ઠેરવ્યા છે, તેથી તે અંતર્ગત ૧૦ વર્ષ સુધીની અવધિ માટેની સજા અથવા દંડ અથવા બંને ફટકારવા બાબતે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવો આવશ્યક બને છે અને તેથી આરોપી-વ્યક્તિઓને ક્રિ.પ્ર.સં.ની કલમ ૨૩૫(૨) હેઠળ ફરજિયાત કરવામાં આવેલ મુજબ સાંભળવાની તક આપવામાં આવવી જરૂરી હતી।

૧૯૭૩ ની દંડ પ્રક્રિયા સંહિતામાં કલમ ૨૩૫(૨) નો સમાવેશ કરવાના પાછળ હેતુ, નીતિ, રૂપરેખા અને ઇચ્છિત અભિપ્રાય રહેલો છે. તેથી, સજાની માત્રા અંગેના નિષ્કર્ષ પર પહોંચતા પહેલાં આ અદાલતે આરોપી વ્યક્તિઓને અવસર આપવો અનિવાર્ય છે. સજાની માત્રા અંગેની સુનાવણી કોઈ ખાલી ઔપચારિકતા નથી. દંડ અંગેના પ્રશ્ન પર આરોપીને સુનાવણીનો અવસર આપવો અદાલત પર કાનૂની ફરજ છે, જો સુધી અદાલત દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૬૦ હેઠળ જોગવાઈ મુજબ આરોપીને સારા વર્તનના આધારે અથવા તાડના આપ્યા પછી મુક્ત કરવાનો પ્રસ્તાવ ન રાખતી હોય. હાલની અપીલમાં, ઉપરોક્ત સહભાગિતાને લગતા આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધના નિર્વિવાદ પુરાવાના દૃષ્ટિકોણે, એવી સ્થિતિ નથી.

સજાના પ્રશ્ન પર સાંભળાવાનો અધિકાર હિતકારી ઉદ્દેશ ધરાવે છે, કારણ કે સજાની પ્રક્રિયા પર અસર પાડતા વિવિધ તથ્યો, કારણો અને સજાના પ્રશ્ન

સંબંધિત વિચારણાઓ સાંભળવા યોગ્ય હોય છે. સામાજિક દબાણ, ગરીબીનો ભાર, પ્રતિશોધની આવશ્યકતાઓ, પોતાની સાથે અન્યાય થયો હોવાની ભાવનાથી ઉપજતી કાયદાથી પરની ઉપાય મેળવવાની વૃત્તિ, શિક્ષિત થવા માટેના સાધનોનો અભાવ અને પ્રામાણિક જીવન જીવવાની કઠિન કલા, માતાપિતૃત્વ, વંશાનુગતતા, વ્યક્તિગત અને સામાજિક પરિસ્થિતિઓ; આ બધી બાબતો અને નિઃસંદેહ આવી જ અન્ય સમાન પરિસ્થિતિઓ, કોઈ નિર્ધારિત કેસમાં, યોગ્ય સજાની નિર્ધારિતતા અંગેના વિવેક અને યોગ્યતાને આશાપૂર્વક તથા કાયદેસર રીતે પ્રભાવિત કરી શકે છે. તેથી જ યોગ્ય રીતે એવું કહેવામાં આવે છે કે કલમ ૨૩૫ (૨) ની આજ્ઞા તેના સાચા શબ્દાર્થ અને યોગ્ય ભાવનાથી અમલમાં મૂકવી અને પાલન કરવું જોઈએ.

પ્રભાવી સુનાવણીનો અર્થ, તેમાં શું સમાવવામાં આવશે

“સાંભળવું” એવો પ્રયોગ, જે કલમ ૨૩૫ (૨) માં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે, તે માત્ર એટલું જ કરે છે કે આરોપીને તેના વિરુદ્ધ ફરમાવાનારી સજાના પ્રશ્નને સ્પર્શતા વિવિધ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવાની તક આપે. તેથી, સ્પષ્ટ રીતે, તે એવી નિર્રથક ઔપચારિકતા નથી કે જે માત્ર મૌખિક રજૂઆતો દ્વારા પૂર્ણ કરી શકાય. પક્ષકારને, ખાસ કરીને આરોપી વ્યક્તિઓને, સજા સંબંધિત પ્રશ્ન પરના વિવિધ પરિબલો અંગે સામગ્રી રજૂ કરવાની અને, જો જરૂરી હોય, તો પુરાવા દાખલ કરવાની તક આપવામાં આવવી જ જોઈએ. આવી

સામગ્રી અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે, નિશ્ચિતપણે, અદાલતે એ બાબતે સચેત રહેવું પડે કે આવી પ્રક્રિયા સજાના પરિમાણ અંગે નિષ્કર્ષે પહોંચવાની પ્રક્રિયા અથવા કાર્યવાહી અનાવશ્યક રીતે લંબાવવાના દુરુપયોગમાં ન ફેરવાય. આ બાબત સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદિત અને સ્થિર કરાયેલ સિદ્ધાંત છે કે ન્યાયાધીશે આરોપી પાસેથી ઉપલબ્ધ એવી બધી માહિતી બહાર લાવવા માટે સર્વ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ, જે અંતે સજાના પ્રશ્નને પ્રભાવિત કરી શકે અને તેના પર અસરકારક બની શકે. વધુમાં, એ પણ ઉલ્લેખનીય છે કે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૨૩૫ (૨) હેઠળ અદાલત આરોપીને જે પ્રશ્નો પૂછી શકે છે અને આરોપી તે પ્રશ્નોના જે જવાબો આપે છે, તે પુરાવા અધિનિયમની સંકુચિત મર્યાદાઓથી પર છે. અદાલત, સજાના પરિમાણનું નિર્ધારણ કરતી વખતે, સંપૂર્ણપણે ભિન્ન માપદંડ અપનાવે છે, જેમાં જે તથ્યો અને પરિબળો સ્થાન પામે છે તે દોષારોપણના પ્રશ્નને અસર કરતી બાબતો કરતાં સંપૂર્ણપણે જુદા સ્તરના હોય છે.

એ વાત યાદ રાખવી આવશ્યક છે કે નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) ની જોગવાઈઓના માત્ર સ્વરૂપ અને શબ્દશઃ પાલનને યાંત્રિક રીતે અનુસરવું પૂરતું નથી. પરંતુ, અદાલતે સચેતપણે આવી જોગવાઈના ચથાર્થ ભાવ અને તત્ત્વ સાથે પણ તેનો પાલન કરવું જોઈએ. જો નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશે અથવા કોઈ નિર્ધારિત મામલામાં સેશન્સ જજે કલમ ૨૩૫(૨) ની જોગવાઈઓનું પાલન કર્યું ન હોય, તો અપીલ અદાલત

આવી તક આપી શકે છે અને સજાના પરિમાણનું નિર્ધારણ કરતી વખતે યોગ્ય નિષ્કર્ષે પહોંચી શકે છે. સેશન્સ જજ અથવા નીચલી અદાલતે, દોષિત ઠેરવવાના ચુકાદા આપતી વખતે, તે તબક્કે સજાના પ્રશ્ન અંગે આરોપીને સંબોધવો જોઈએ અને જરૂરી હોય તો પુરાવો રજૂ કરવાની તેને તક આપવી જોઈએ, જેનો ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા પ્રતિવાદ પણ કરી શકાય. આ સિદ્ધાંતનો વિસ્તૃત રીતે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને તે સ્થિર થયો છે. ન્યાયાધીશ માત્ર ઔપચારિકતા રૂપે ઉપરી રીતે કાર્યવાહી કરીને પોતાના કર્તવ્યમાંથી મુક્ત થતો નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં અદાલત અથવા સંબંધિત ન્યાયાધીશની મુખ્ય ચિંતા એ હોવી જોઈએ કે અદાલત સમક્ષ સજાના પ્રશ્નને અસર કરતી તમામ મહત્વપૂર્ણ માહિતી અને વિશેષ હકીકતો બહાર આવે તે માટે વાસ્તવિક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

નિઃસંદેહ, ગુનાની ગંભીરતા અથવા ધોરતા સજાની પસંદગીમાં એકમાત્ર સંબંધિત પાસું નથી. ગુનાની પરિસ્થિતિઓ, ખાસ કરીને, તે સામાજિક દબાણો, જે ગુનો કરવા પ્રેરણા આપે છે, અને જેને "અન્યાયી સમાજમાં ન્યાયસંગત સજા" તરીકે સંક્ષેપિત કરી શકાય, તે અન્ય વિચારણાઓ છે.

શિક્ષા નક્કી કરતી વખતે અપરાધ નહીં પરંતુ અપરાધી મુખ્યત્વે ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ, જ્યાં દસ્તાવેજી નોંધમાંથી વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિઓનો સમૂહ, સમાજમાં પુનર્વસન અને તેને રોકવા માટેના અન્ય ઉપાયો પણ મહત્વપૂર્ણ પરિબલો તરીકે

સામે આવતા હોય. તેમછતાં, આ ધારણાને કેટલાક નિષ્ણાતોએ, ખાસ કરીને આતંકવાદીઓના કૃત્યોના મામલાઓમાં, પ્રશ્નાધીન બનાવી છે. ભલે ચુકાદો દોષારોપણનો હોય, તો પણ આરોપીને પોતાની રજૂઆત, જો કોઈ હોય, કરવાની તક મળશે, અથવા તે શિક્ષાના પ્રશ્ન અંગે પુરાવા પણ રજૂ કરી શકે છે અને સ્વાભાવિક રીતે, ફરિયાદ પક્ષને આવાં પુરાવાનું, જો જરૂરી હોય, ખંડન કરવાનો અધિકાર છે. તેથી, અદાલત પર શિક્ષાના પ્રશ્ન પર અસર કરતી સંબંધિત અને સ્વીકાર્ય સામગ્રી બહાર લાવવાની ફરજ છે અને તે કાયદાની આવશ્યકતા છે.

યોગ્ય સજા વિવિધ પરિસ્થિતિઓ અને અનેક ઘટકોનું પરિણામ હોવી જોઈએ, જેમ કે ગુનાનું સ્વરૂપ, પુરાવાને હળવી બનાવતી અથવા ગંભીર બનાવતી પરિસ્થિતિઓ, અગાઉનો ફોજદારી અદાલતનો નોંધવહિ, તથા કોઈ અનિરૂપનીય ઘટના, અથવા અત્રે સુધી કે કાર્યવાહી શરૂ થવાથી લઈને નીચલી અદાલતની કાર્યવાહી પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધીની પરિસ્થિતિઓ, વય, રોજગાર, આવક, કુટુંબની જવાબદારી, સામાજિક અને આર્થિક પૃષ્ઠભૂમિ, શિક્ષણ, ગૃહજીવન, મિતાશિતા અને સામાજિક વિવેક, ભાવનાત્મક અને માનસિક સ્થિતિ, પુનર્વસન થવાની સંભાવના, સમાજમાં સામાન્ય જીવનમાં પરત ફરવાની શક્યતા, અને આવા તથા સમાન અન્ય ઘટકોનો યોગ્ય સજા નક્કી કરતી વખતે વિચાર કરવામાં આવવો જરૂરી છે. સ્પષ્ટ છે કે, દોષિત ઠરાવા પહેલાં અને દોષિત ઠરાવ્યા બાદ કાર્યવાહી બાકી હોય તે દરમિયાન થયેલા વિકાસ, જો

સ્થાપિત થાય, તો સજાના પરિમાણ નક્કી કરતી વખતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવી શકે છે. એટલું જ સત્ય એ પણ છે કે આવી સુનાવણી માત્ર મૌખિક રજૂઆત પૂરતી મર્યાદિત નથી, પરંતુ બચાવ પક્ષ તેમજ ફરિયાદ પક્ષને પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત વિવિધ ઘટકો અંગે સંબંધિત તથ્યો અને સામગ્રી રજૂ કરવાની તક આપવા માટે તેનો આશય છે, અને જો તે બીજી બાજુ દ્વારા વિવાદિત કરવામાં આવે, તો તે જ સાબિત કરવા હેતુસર પુરાવા પણ પેશ કરી શકાય. અવશ્ય, નોંધવા દુઃખ થાય છે કે, કેટલીક વખત યોગ્ય સજાનું પરિમાણ નક્કી કરવા સંબંધિત આવી પ્રક્રિયા અથવા કસરત સરસરી રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે. ઘણી વખત અદાલતો આ રેખાંકિત યોજનાને અને આશયને ગંભીરતાથી જોતી કે અનુસરતી નથી. તેથી, આવી પરિસ્થિતિમાં નીચલી અદાલતોને ચેતવવાનો હવે ખરેખર ઊંચો સમય આવી ગયો છે કે તેઓ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) માં ફરમાવેલા અને નિહિત રાખેલા કાનૂની આશયના શબ્દ અને ભાવ બંને અનુસાર સાચો અને યોગ્ય અભિગમ અનુસરે અને પાલન કરે. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે નવી સંહિતા, ૧૯૭૩, ની કલમ ૨૩૫(૨) નો હેતુ કાર્યવાહી ને બે મૂળભૂત ભાગોમાં વહેંચવાનો છે. એકવાર અદાલત દોષિત ઠરાવવાનો ચુકાદો આપે, ત્યારબાદ એક ભાગ પૂર્ણ થાય છે. કાર્યવાહીનો બીજો ભાગ સજા અંગેના પ્રશ્ન સુધી મર્યાદિત રહે છે, જેના માટે સુનાવણી આપવાની હોય છે, જેમાં જરૂરી અને ઇચ્છિત હોય તો નવો પુરાવો પણ રજૂ કરી શકાય. તેથી સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૨૩૫(૨) કાર્યવાહી માટે જોગવાઈ કરે છે અને વિશેષરૂપે આરોપીને સજા પૂર્વેની

સુનાવણીનો અધિકાર આપે છે; એવા તબક્કે તે ગુનાથી સંબંધિત, અથવા ગુના સાથે જોડાયેલી, કાયદેસરપણે સ્વીકાર્ય અને સંબંધિત સામગ્રી નોંધ પર લાવી શકે છે. તેમ છતાં, તે રેખાંકિત નીતિ સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ અને સજાની પસંદગી પર તેનો પ્રભાવ હોવો જોઈએ.

દંડ પ્રક્રિયાનો ઉદ્દેશ્ય

માનવ સંસ્કૃતિના વિવિધ તબક્કાઓમાં ગુનાઓ પ્રત્યેની પ્રતિક્રિયા ભિન્ન રહી છે અને એક જ સમયગાળા દરમિયાન પણ વિવિધ સમાજોમાં તે અલગ રહી છે. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સમાજમાં કોઈ નિશ્ચિત સમયે ગુના અને ગુનેગારો પ્રત્યેનો અભિગમ તે સમાજના મૂળભૂત લક્ષણોને વ્યક્ત કરે છે. ગુનેગારો પ્રત્યેનો અભિગમ હંમેશા સમાજ દ્વારા પ્રદર્શિત થતી વિવિધ પ્રકારની ભાવનાઓથી પ્રભાવિત રહ્યો છે. બદલાતા અભિગમોના પરિણામે વિવિધ સમાજોમાં ત્રણ પ્રકારની પ્રતિક્રિયાઓ ઓળખી શકાય છે. પ્રથમ પરંપરાગત પ્રતિક્રિયા છે, જે સર્વવ્યાપી સ્વરૂપની છે અને જેને "દંડાત્મક અભિગમ" તરીકે ઓળખી શકાય. આ અભિગમ ગુનેગારને મૂળભૂત રીતે દૂષિત અને જોખમી પ્રકારના વ્યક્તિ તરીકે માને છે અને આ અભિગમનો હેતુ સંબંધિત સમાજને તેના આક્રમણથી સુરક્ષિત રાખવા માટે અપકર્તા પર દંડ લાદવાનો છે. બીજો અભિગમ, જે તુલનાત્મક રીતે અર્વાચીન ઉદ્ભવનો છે, તે ગુનેગારને પરિસ્થિતિઓનો ભોગ તથા ગુનેગારની અંદરના અને સમાજના વિવિધ

પરિબળોનું ઉત્પાદન માને છે. આ અભિગમ, કારણ કે તે ગુનેગારને સારવારની જરૂરિયાત ધરાવતા રોગગ્રસ્ત વ્યક્તિ તરીકે ગણે છે, તેથી તેને "ચિકિત્સાત્મક અભિગમ" કહેવામાં આવે છે. અંતે, એક પ્રતિરોધાત્મક અભિગમ છે, જે વિશિષ્ટ અપકર્તાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રીત કરવાની બદલે, ગુનાના કારણરૂપ પરિસ્થિતિઓને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તથાપિ, એ સમજી લેવું જોઈએ કે આ ત્રણેય અભિગમો પરસ્પર સંપૂર્ણપણે અપવર્જક નથી. તેઓ માત્ર એકબીજા સાથે અતિક્રમિત જ થતા નથી, પરંતુ ક્યારેક સમાજની સમગ્ર વ્યવસ્થાના ભાગરૂપે સહઅસ્તિત્વ પણ ધરાવી શકે છે. તેમ છતાં, એ સમજી લેવું જોઈએ કે આ અભિગમોને પ્રતિબિંબિત કરતી સિદ્ધાંતો સામાન્ય અર્થમાં સિદ્ધાંતો નથી; તેઓ દાવાઓ નથી, પરંતુ નૈતિક દાવાઓના સ્વરૂપના પણ છે.

બધી જ સજાઓના મૂળભૂત હેતુઓ રાજ્યના પ્રબળ સામાજિક જૂથ દ્વારા સમાજ માટે શુભ માનવામાં આવતા તે સામાજિક ઉદ્દેશ્યોના સંરક્ષણમાં નિહિત છે. રાજ્યો દ્વારા અપનાવવામાં આવતી પદ્ધતિઓ એવી હોય છે જેને આજ્ઞાપાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. શ્રેષ્ઠ સુધારાત્મક પદ્ધતિની પસંદગી સમાજનું કાર્ય છે. પરંપરા જ્ઞાનનું સાધન છે અને તેની આર્થિક તથા સામાજિક પરિસ્થિતિઓ સાથે જોડાયેલી છે. આ ચિંતાનો વિષય પણ સામાજિક સંબંધો અને દંડપ્રણાલીઓ વચ્ચેનો સંબંધ બાંધે છે, જે કારણસર સજાના ઇતિહાસના ધોરણમાં ઘણી વાર તેનો અભાવ જોવા મળે છે; આ પરંપરાઓ અને પરિસ્થિતિઓએ પરંપરાગત રીતે અમૂર્ત સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરવામાં અથવા

ઐતિહાસિક અસંગતતાઓ દર્શાવવામાં ઘણો સમય વિતાવ્યો છે, પરંતુ વ્યક્તિગત મુશ્કેલીઓને જાહેર પ્રશ્નો સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી.

દંડના ઇતિહાસને "એક વિચારના ક્રમશઃ વિકાસ" તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે. દંડશાસ્ત્રીય પરિસ્થિતિઓ અવશ્ય જ પ્રગતિ અને સુધારણા માટેની વિચારધારાત્મક પરિસ્થિતિઓ સાથે બંધાયેલ હોય છે અને દંડના ઇતિહાસની વધુ સુસંસ્કૃત સમજ માટે આવશ્યક છે કે દંડવ્યવસ્થામાં થતા ફેરફારોને સામાજિક રચના અને બંધારણમાં થતા પરિવર્તનોના સંબંધમાં વિચારવામાં આવે. એવું કહેવાય છે કે દંડ ન તો ગુનાનો માત્ર સહજ પરિણામ છે, ન તો તે ગુનાની સ્થિતિનું પ્રતિબિંબ છે, અને ન જ તે હાંસલ કરવાના હેતુઓ દ્વારા નિર્ધારિત થતું માત્ર સાધન છે. તેથી, વિશિષ્ટ પ્રકારના દંડોના ઉપયોગની રૂપરેખા, ઇતિહાસ અને પરિણામ તથા દંડપ્રણાલીની સતત પ્રથાનું અનુસંધાન કરવું આવશ્યક બને છે, કારણ કે તે સામાજિક શક્તિઓ દ્વારા, અને સર્વોપરી રીતે આર્થિક શક્તિઓ દ્વારા, તથા ત્યારબાદ ભૌતિક અને તેવી જ અન્ય શક્તિઓ દ્વારા નિર્ધારિત થાય છે.

એક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ, "ક્રિમિનલ લોનો પરિચય", માં લેખક સ્ટીફન શેફરે અવલોકન કર્યું છે કે, "અપરાધિત્વને સામાન્ય અર્થમાં", અપરાધો, અપરાધીઓ અને પીડિતોના અભ્યાસ તરીકે સમજવામાં આવે છે. તે એક લાંબી અને ઘટનાસભર પ્રક્રિયાને જોડે છે; અપરાધને પ્રેરિત કરતાં પરિબળોથી લઈને વાસ્તવિક

કાયદાભંગ સુધી; અને ત્યારબાદ અપરાધીનું પુનર્વસન તથા પીડિતને વળતર આપવાની પ્રક્રિયા સુધી. તેથી, ક્રિમિનોલોજી એ અપરાધ, અપરાધિત્વ અને ન્યાયનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ છે. તે અપરાધી વર્તનની પ્રકૃતિ, વ્યાપ, ઉત્પત્તિશાસ્ત્ર, કારણ, પરિણામો, નિયંત્રણ અને નિવારણનો અભ્યાસ કરે છે. તેથી જ એવું કહેવામાં આવે છે કે ક્રિમિનોલોજી એ કાયદાનિર્માણ, કાયદાભંગ અને કાયદાભંગ પ્રત્યેની પ્રતિક્રિયાનો અભ્યાસ છે.

અપરાધશાસ્ત્રનો વિસ્તાર અપરાધના અભ્યાસ તથા અપરાધની ઘટનાના સામાજિક-કાનૂની વિશ્લેષણનો છે. અપરાધશાસ્ત્રના વિસ્તારમાં નીચે જણાવેલ મહત્વપૂર્ણ પાસાઓ અને પરિમાણોનો સમાવેશ થાય છે અને તેને આલેખાત્મક સ્વરૂપ અથવા કોષ્ટકાકાર સ્વરૂપમાં રજૂ કરવું યોગ્ય રહેશે, જે અપરાધશાસ્ત્રના વિસ્તારને દર્શાવશે:

અપરાધવિજ્ઞાનનો ક્ષેત્ર

અપરાધવિજ્ઞાનિક ઉપચારોના સમાજશાસ્ત્રથી દંડશાસ્ત્ર પીડિતવિજ્ઞાન અપરાધ

ન્યાયવૈજ્ઞાનિક રચના પોલીસિંગ સુધારાત્મક પીડિતીકરણ

કાયદાશાસ્ત્ર તકનીકો બેલેસ્ટિક્સ

ભૌતિક નૈતિકતાના કાયદાઓ અને કાનૂની સિદ્ધાંતો (નિર્વારકતા) ગુના
ઉપાયોનું પ્રક્રિયાકરણ

પુરાવા સામાજિક પોલીસિંગ પ્રતિષેધ

સામાજિક પુનર્નિર્માણ અને શિક્ષણ

દંડશાસ્ત્રના ધારણાત્મક પરિઘો:

એડગાર વોટસન હોમ દ્વારા અવલોકિત મુજબ, "શ્રેષ્ઠતમ દંડ એ છે કે તમને તમારા પડોશીઓ, જગત અને તમારા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા તિરસ્કૃત કરવામાં આવો." રોહિંગ્ટનએ, કાઈમ એન્ડ ક્રિમિનોલોજી માં, દંડની દસ સૌથી મહત્વપૂર્ણ લાક્ષણિકતાઓ વર્ણવી છે. દંડના તત્વો દંડની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓનું નિર્માણ કરે છે. તે દંડના મૂળભૂત અથવા અવિભાજ્ય પાસાઓ છે. તેથી, દંડના દસ સૌથી મહત્વપૂર્ણ ઘટકો અને તત્વોનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય અને ઉપયુક્ત રહેશે:

૧. દંડ બળપ્રયોગનો ઉપયોગ કરીને લાગુ કરવામાં આવે છે અને દંડિત વ્યક્તિની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પણ તેનો અમલ કરાવી શકાય છે.

૨. સજા એ રાજ્ય દ્વારા અપનાવવામાં આવતું અને અમલમાં મૂકાતું એક ઉપાય છે. માતા-પિતા, શિક્ષકો, નોકરીદાતાઓ, સમુદાય વગેરે દ્વારા આપવામાં આવતી ખાનગી સજા ગુનાના દંડવિજ્ઞાનસંબંધિત પરિણામોની વ્યાપ્તિની બહાર આવે છે.

૩. દંડ અથવા દંડની મર્યાદાઓ રાજ્ય દ્વારા પૂર્વનિર્ધારિત કરવામાં આવે છે. દંડ અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે નુદા પોએના સિને લેગા ના સિદ્ધાંતને અભિવ્યક્ત કરે છે; કાયદા વિના કોઈ દંડ નથી.

૪. યોગ્ય રીતે રચાયેલ કાનૂની પ્રક્રિયામાં રાજ્યના સક્ષમ અંગો દ્વારા દંડ લાગુ કરવામાં આવે છે. વિધિસર પ્રક્રિયા જ મૂળ માપદંડ છે. તેથી, જો કોઈ હત્યારાને

લોકો દ્વારા ટોળાશાહીથી મારી નાખવામાં આવે, તો એવો દંડ અપરાધશાસ્ત્રીય અર્થમાં દંડ ગણાતો નથી.

૫. સામાન્ય રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે દંડ દરેક વ્યક્તિ પર વ્યક્તિગત રીતે સીધો અમલમાં મુકવામાં આવે છે. કોઈપણ પ્રકારનો 'સામૂહિક દંડ' દંડશાસ્ત્રીય દંડની વ્યાપ્તિની બહાર છે.

૬. દંડ એ એવી અહિતકારી વ્યવસ્થા છે, જે નિષેધાત્મક અસરરૂપે કાર્ય કરે તે રીતે રચાયેલ હોય છે અને જે દંડ ભોગવનાર વ્યક્તિને માનસિક, ભાવનાત્મક, શારીરિક અથવા આર્થિક રીતે પીડા પહોંચાડે છે.

૭. દંડ ગુનાનું પરિણામ છે. નિષિદ્ધ કૃત્ય કાયદાના ગ્રંથોમાં ગુના તરીકે સૂચિબદ્ધ અને વ્યાખ્યાયિત થયેલું હોવું આવશ્યક છે.

૮. સમાજના નામે અને તેના રક્ષણાર્થે દંડ લાગુ કરવામાં આવે છે.

૯. સજા અસ્વીકાર છે; અને રાજ્ય દ્વારા નિંદા વ્યક્ત કરે છે.

૧૦. કાયદાની પુસ્તકોમાં દંડાત્મક જોગવાઈઓના અસ્તિત્વનું મુખ્ય કારણ ગુનાનું નિવારણ છે.

શિક્ષાના વિવિધ સિદ્ધાંતોનું મૂલ્યાંકન

સર વૉલ્ટર મૉબરલીએ દ એથોસ ઑફ પનિશમેન્ટમાં કહ્યું છે: "પીડાને હંમેશા સ્વયંમાં જ એક અનિષ્ટ તરીકે માનવામાં આવે છે, અને ખરેખર તે જ એક એવી વસ્તુ છે જે નિશર્તે અનિષ્ટ છે. કોઈ પણ સંવેદનક્ષમ જીવ પર ટાળી શકાય તેવી પીડા લાદવી, પવિત્ર આત્મા વિરુદ્ધના પાપની ઉપયોગિતાવાદી સમકક્ષ છે." દંડ અંગે વિવિધ સિદ્ધાંતો છે, પરંતુ નીચેના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિઓને વિશેષરૂપે દર્શાવી શકાય, જે મહત્વપૂર્ણ અને પ્રાસંગિક છે:

૧.ઉપયોગિતાવાદનો સિદ્ધાંત.

૨.પ્રતિશોધાત્મક સિદ્ધાંત.

૩.સુધારાત્મક સિદ્ધાંત.

૪.વળતરનો સિદ્ધાંત.

૫.પ્રતિષેધના સિદ્ધાંત.

૬.પ્રતિબંધાત્મક સિદ્ધાંત.

અદાલત ક્રિમિનોલોજી અને દંડશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં આધુનિક પ્રવૃત્તિઓ તથા પ્રચલિત રીતોની અવશ્ય વિચારણા કરવા બંધાયેલ છે. કાયદો અને જીવન એકબીજામાંથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરે તે જરૂરી છે અને ત્યારે જ કાયદાશાસનને સત્તાના દુરુપયોગ અને અત્યાચારોથી પીડિત લોકોને માટે પ્રાસંગિકતા અને અર્થ પ્રાપ્ત

થશે. સત્તાના દુરુપયોગ અને વધતા અપરાધોથી પીડાતા માનવસમુદાયના નિર્બળ વર્ગના નોંધપાત્ર પ્રમાણને ધ્યાનમાં લેતા, પીડિતોને પ્રતિપૂર્તિ આપવાની ગતિશીલ પદ્ધતિ વિકસાવવાની રાજ્ય પર સર્વભોમ ફરજ છે. પ્રાચીનકાળથી ચાલતો એક વિવાદાસ્પદ પ્રશ્ન એવો રહ્યો છે કે: શું દંડથી સુધારણા શક્ય છે? સુધારણા લાવવા માટે દંડની કોઈ શક્તિ છે તેવી વાતને સિદ્ધાંત અને અનુભવ એમ બન્ને આધાર પર વ્યાપક તથા દૃઢ રીતે નકારી કાઢવામાં આવી છે. કારાગૃહનું વિશ્વ બહારના વિશ્વથી બહુ જ અલગ છે. બન્ને વચ્ચે લગભગ સંપૂર્ણ ગેરસમજ છે અને એક જીવન માટે કોઈ વ્યક્તિને બીજા જીવન માટે તાલીમ આપવી અતિ કઠિન કામગીરી સાબિત થાય છે. કદાચ એ જ કારણ હશે કે જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શૉએ કહ્યું હશે, "કારાગૃહના અધિકારી પાસેથી હૃદયની અપેક્ષા રાખશો નહીં. તેનું વેતન તેને તે કરવા દેતું નથી." થોમસ રીડએ, જ્યારે તેમને પૂછવામાં આવ્યું કે સુધારણાનો અર્થ શું છે, ત્યારે જવાબમાં કહ્યું હતું, "તે કંઈક એવું અનિર્ધારિત છે જે કરવાનું હોય છે, એવી રીતથી કે જે કોઈને ખબર નથી, એવા સમયે કે જે કોઈને ખબર નથી ક્યારે, અને તે શું સિદ્ધ કરશે તે પણ કોઈને ખબર નથી." તેમ છતાં, સુધારણાની સંકલ્પના સ્વયં સભ્યતા જેટલી જ પ્રાચીન છે. દરેક ધર્મ તથા મહાનતમ તત્ત્વચિંતકોએ આ સંકલ્પનાનું સમર્થન કર્યું છે.

પ્લેટોએ અસુધાર્ય વ્યક્તિઓ અને એવા અપરાધીઓ વચ્ચે ભેદ કર્યો હતો કે જેઓને સુધારી શકાય. એરિસ્ટોટલે દંડને નૈતિક ઔષધિ તરીકે જોયો હતો, જે

રૂચિકર ન હોય છતાં હિતકારી હોય છે. પ્રાચીન ચીનના દંડ કાયદામાં પશ્ચાતાપની કલ્પના સંકળાયેલી હતી. મુસ્લિમ કાયદામાં તર્કવિરુદ્ધ વર્તન ધરાવતા બાળકોના પુઃશિક્ષણ માટેના ઉપાયો પ્રદાન કરવામાં આવ્યા હતા. સુધારાની કલ્પના હોસિયા સુધી અનુસરાય છે, જેમણે અવિશ્વાસુ ઇઝરાયેલ સામે ઈશ્વરના ક્રોધને, તેને અથવા તેણીને શુદ્ધ અને ઉદ્ધાર કરવા માટે દંડના ઉપયોગ તરીકે કલ્પ્યો હતો, નાશ કરવા માટે નહીં. ઝરથુષ્ટ્રીય ધર્મે (શક્યતઃ અસ્તિત્વમાં રહેલો સૌથી પ્રાચીન ધર્મ) દંડના તેના "રેઝોન ડેટ્ર" તરીકે નિવારકતા અને સુધારણા બન્નેને સ્વીકાર્યા છે. તેથી, સુધારણાની કલ્પના હતી અને છે, તે નકારી શકાય તેવી નથી. સુધારણાનો ઇતિહાસ માનવજાત દ્વારા સર્વોપરી સુધારાત્મક પદ્ધતિઓની શોધ અને તેમાં થયેલી તેની નિષ્ફળતાની ગાથા રહ્યો છે. ફરી ફરીને, દંડ દ્વારા સુધારણાની કલ્પના કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે માત્ર પ્રતિશોધ અથવા નિવારકતા કરતાં ઊંચા આદર્શની શોધની અભિવ્યક્તિ તરીકે પ્રગટ થઈ છે; વચ્ચેના સમયગાળામાં તેને અસ્વીકારવામાં આવી અને ઉપહાસિત કરવામાં આવી હોવા છતાં, સુધારણાનો ઇતિહાસ ફિનિક્સ પક્ષીના ઇતિહાસ સમાન છે. અનેક વખત, સુધારણા-વિરોધીઓએ તેને અગ્નિમાં આહુતિ આપી છે અને પાછળ માત્ર રાખ જ છોડી છે. અનેક વખત, તે જ રાખમાંથી તે ફરી ઊભી થઈ છે અને પોતાનું પ્રભુત્વ ફરી સ્થાપિત કર્યું છે. લિપ્ટન, માર્ટિનસન અને વિલ્ક્સના ચતુર અને શંકાશીલ પ્રહારો પણ તેના જીવનને બુઝાવી શક્યા નથી. આ

માન્યતા સતત સંઘર્ષ કરતી રહી છે અને કરતી રહે છે. તેથી, દંડ અને સુધારણાને સંતુલિત કરવું અનિવાર્ય છે, તે બાબતને ગંભીરતાથી સમજવી આવશ્યક છે.

ફોજદારી દંડશાસ્ત્રનું સમાજશાસ્ત્ર

અપરાધશાસ્ત્ર અને દંડશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં, પીડિતશાસ્ત્રને અવગણવામાં આવી શકતું નથી. ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં પીડિતશાસ્ત્રની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા છે. પીડિતશાસ્ત્રનો અર્થ પીડિતો અને કાયદાભંગ કરનારાઓ તથા અપરાધીઓ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસનું વિજ્ઞાન એવો થાય છે. પીડિતોની દુર્દશાને અવગણવામાં આવી શકતી નથી. કેદીઓનું પુનર્વસન, અપરાધોના પીડિતોની પીડાઓ પ્રત્યે આંખ મીંચીને, ન થવું જોઈએ. આ પણ ઉદ્દેશનીય છે કે ફોજદારી અદાલતોની સત્તાઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૭ દ્વારા વધુ સશક્ત બનાવવામાં આવી છે. અપરાધના આવા પીડિતોનું યોગ્ય રીતે પુનર્વસન કરવા માટે વિશેષ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવો આવશ્યક છે.

સામાજિક ન્યાય, જે સંસ્થાનું વિશિષ્ટ સૂત્ર છે, તેના પ્રારંભિક સ્વર ફોજદારી વ્યવસ્થામાં પણ પ્રતિબિંબિત થાય છે. તેથી, ફોજદારી ન્યાયનું સંચાલન પણ સામાજિક ન્યાયના એ જ લક્ષ્ય તરફ અભિમુખિત હોવું જોઈએ. સમાજ બદલાય છે અને સામાજિક ન્યાય અંગેની ધારણા પણ તે મુજબ અનુરૂપ પરિવર્તનો સ્વીકારવા પડે છે.

પીડિતોના અધ્યયનને એક નવું ક્ષેત્ર કહેવાય છે. પીડિતોને યોગ્ય રીતે સહાય કરી શકાય તે પહેલાં અને ખાસ કરીને તેમનું સાવધાનીપૂર્વક અધ્યયન કરી શકાય તે પહેલાં, તેમના વિષે અને તેમની જરૂરિયાતો વિષે વધુ માહિતી નોંધવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે, પીડિતો દ્વારા અપરાધના પ્રેરણ વિષયક કાર્યને ગંભીરતાપૂર્વક વિચારણા હેઠળ લઈ શકાય તે પહેલાં, પીડિતો વિષે, તેમના દ્વારા, પીડિતોની પોલીસ સમક્ષ જાણ કરનારાઓ દ્વારા અને જાણ ન કરનારાઓ દ્વારા, વધુ જાણકારી હોવી આવશ્યક છે. તાજેતરના વર્ષોમાં, પીડિતીકરણના ક્ષેત્રમાં પીડિતો વિષે તેમની દ્વારા વધુ માહિતી પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે. પીડિતોને, તેઓને જે સહાયની જરૂર પડી શકે તે માટે, અન્ય તમામ વંચિત અને દુર્ભાગ્યગ્રસ્ત જૂથો સાથે વિચારણા હેઠળ લેવા પડે છે. તેથી, કાર્યકરોએ એક તરફ તેમના કેસનું અધ્યયન કરવું જોઈએ અને બીજી તરફ તેમની વિશિષ્ટ માંગણીઓ કેમ પૂર્ણ કરવી જોઈએ તે નિશ્ચિત કરવું જોઈએ. પીડિતોની દયનીય સ્થિતિને કાઉન્સિલ્સ ઓફ રેપોર્ટર, ૧૯૮૩ની કન્વેન્શન અને ૧૯૮૫ની માર્ગદર્શિકાઓમાં માન્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘે, તેના ૧૯૮૫ના ઘોષણાપત્રમાં, પીડિતોની જરૂરિયાતોની સમાન યાદીનો સમાવેશ કર્યો હતો — માન અને ગૌરવ સાથે વર્તન મેળવવાની જરૂરિયાત; ન્યાય અને કાનૂની પ્રક્રિયા સુધી પહોંચ આપવામાં આવવાની જરૂરિયાત, જેથી તેમને થયેલ નુકસાન માટે પરિતોષ મળે. ગુનેગારોએ પીડિતોને, તેમના પરિવારજનોને અથવા તેમના આધારિતોને થયેલ નુકસાન

માટે પરતફેર કરવી જોઈએ અને આવી પરતફેર ફોજદારી કેસોમાં તેમને આપવામાં આવતી સજા તરીકે શક્ય બનાવવી જોઈએ. પીડિતોના અભિપ્રાયોનો વિચાર કરવો જોઈએ, જ્યાં તેમના વ્યક્તિગત હિતો અસરગ્રસ્ત થવાના હોય. ૧૯૯૦માં યુનાઈટેડ કિંગડમમાં, તેથી પીડિતીકરણ જાહેર મુદ્દો બન્યો, જેમાં ટૂંક સમયમાં સામાન્ય શબ્દોમાં પીડિતો માટેની વ્યવસ્થાના અમલની રૂપરેખા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી.

અપરાધના પીડિતોને પ્રતિકર:

ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી દ્વારા પોતાને અવગણાયેલા હોવાનો અનુભવ કરવા ઉપરાંત, પીડિતોને ઘણી વખત અદાલતો દ્વારા પણ ગેરસમજવામાં આવ્યા છે. તેમની પાસેથી પોલીસને અહેવાલ કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, પરંતુ તેવું કરવા માટે તેઓને હંમેશા અનુકૂળતા અનુભવે તેવી પરિસ્થિતિ ઉભી કરવામાં આવતી નથી. પોલીસ સ્ટેશનોમાં સુધારણા થવી આવશ્યક છે અને ત્યાં આમંત્રક વાતાવરણ હોવું જોઈએ. આથી ગુનાના નિયંત્રણની અસરકારકતા ઘટે છે, કારણ કે તે ગુનેગારોને ઓળખાયા વગર બચી જવાની શક્યતા વધારે છે.

તાજેતરમાં, પીડિતોના હિતોને માધ્યમો અને રાજકીય ભાષણોમાં અગત્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે. આ પરિવર્તન સામાન્ય રીતે વધુ સઘન કાયદો અને વ્યવસ્થાની માંગ સાથે સંકળાયેલું રહ્યું છે. હકીકતમાં, પીડિતોને સર્વવ્યાપક બાંહેધરીય હકો પ્રદાન કરવાની આવશ્યકતાને ક્રમે માન્યતા અપાવવાનો હવે ઊંચો સમય આવી

ગયો છે. નિઃસંદેહ, પીડિતો ફોજદારી-કાનૂની પ્રણાલીના અવિભાજ્ય અંગ છે. ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં તેમના સંબંધિત અન્ય મૂળભૂત સત્તાઓ, હકો અને હિતોના મહત્વમાં વધારો થઈ રહ્યો છે, જે તેમને પ્રણાલીના અંતર્ગત રક્ષણ આપવામાં સહાય કરશે અને તેનું મહત્વપૂર્ણ રચનાત્મક સ્થાન છે. પીડિતોની જરૂરિયાતોને પણ દૃષ્ટિગોચર રાખવી જ જોઈએ. સત્તાધિકારીઓએ પણ તેમને માત્ર પ્રણાલીથી અલગ રાખ્યા વિના ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ. નવી ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૭ માં સમાવાયેલ જોગવાઈનું, ફોજદારી અદાલતો દ્વારા ગુનાના પીડિતોને ધ્યાનમાં લઈ યોગ્ય વળતર આપવાની તાજેતરની પ્રવૃત્તિની દૃષ્ટિએ, પ્રાસંગિકતા, મહત્વ અને તાત્વિક અસર છે. ગુનાના પીડિતોને દંડ લાદવાથી પ્રાપ્ત થતી રકમમાંથી, અથવા અન્યથા પણ, ચુકાદામાં હુકમ પસાર કરીને પૂરતું વળતર આપવામાં આવી શકે છે. જ્યારે અદાલત દંડની સજા ફટકારે છે, ત્યારે અદાલત ચુકાદો પસાર કરતી વખતે વસૂલ થયેલા દંડની સંપૂર્ણ રકમ અથવા તેનો કોઈ ભાગ ગુનાથી થયેલ કોઈ નુકસાન અથવા ઇજાને બદલ વળતર ચૂકવવા માટે વાપરવાનો હુકમ આપી શકે છે, જ્યારે આવા વળતરની દાવેદારી નાગરિક અદાલતમાં દાખલ પ્રકરણમાં નોંધાયેલ હોય.

પીડિતશાસ્ત્રની ભૂમિકા

ખરેખર, હવે યોગ્ય અને અત્યંત આવશ્યક સમય આવી ગયો છે કે ગુનાઓના પીડિતોના હિતો પ્રત્યે ગંભીર ધ્યાન આપવામાં આવે અને ફોજદારી પ્રક્રિયા

સંહિતાની કલમ ૩૫૭ ની જોગવાઈઓ, તેમજ અપરાધવિજ્ઞાન અને દંડવિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પીડિતોના અસ્તિત્વ અને તેમના અધિકારોની માન્યતા તરફ વધતા વલણ તથા પશ્ચિમી દેશોએ આ બાબતે કરેલા સફળ ખર્ચને ધ્યાનમાં રાખી વળતર આપવાની બાબત પર વિચાર કરવામાં આવે. અદાલત ગુનાઓના પીડિતોને વળતર આપવાના સિદ્ધાંત સાથે સુધારણા અને પુનર્વસન ની નીતિનું પણ સંતુલન સાધી શકે છે. એ જ સમયની માંગ છે. તે માત્ર એક આહ્વાન નથી, પરંતુ સમયનો ધર્મ છે. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, આ અદાલતે એવું યોગ્ય માન્યું કે નીચલી અદાલત સમક્ષ પુરાવા પૂર્ણ થયા ત્યારથી સામાન્ય રીતે રહેલી અને હવે સુધારેલી સામાજિક-આર્થિક તથા વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિઓ અંગે સાંભળવું અને નિશ્ચિત કરવું જોઈએ, કારણ કે ત્યારથી ૧૩ વર્ષથી વધુનો સમય વીતી ગયો છે. સરકારી વકીલને વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશનના જવાબદાર અધિકારીને અદાલતમાં હાજર રાખે અને સજાની માત્રાના પ્રશ્ન અંગે તથા અવસ્થાની દ્રષ્ટિએ — વ્યક્તિગત અને સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિઓ અંગે — આરોપી વ્યક્તિઓએ અદાલત સમક્ષ આપેલા નિવેદનો વિશેની તાજેતરની સુધારેલી માહિતી, તેમજ મૃતકની યુવાન વિધવા અને તે બાળક, જે દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ઘટનાના સમયે ૨૦મી ઓગસ્ટ, ૧૯૮૮ના રોજ મૃતક ચાકુ @ શેકરનું જીવન અચાનક સમાપ્ત થયું ત્યારે અંદાજે માત્ર એક વર્ષનું જ હતું, તેમની પરિસ્થિતિ અંગેની માહિતી સાથે હાજર રહે.

અપરાધના પીડિતોના ઉત્પીડન અને ઉપચારાત્મક પગલાં

ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં પીડિતોના સ્થાનને, આજ જેવું અતિમહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે, તે હંમેશાં મળ્યું નથી. પીડિત, જે ખાસ કરીને આક્ષેપગ્રસ્ત બને છે, તે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં ખરેખર હારનાર છે. પીડિતને માત્ર નૈતિક, શારીરિક અથવા અન્ય રીતે નુકસાન સહન કરવું પડ્યું છે એટલું જ નથી અને માત્ર રાજ્યને વળતર આપવાની બાબતમાં જ રસ હોય છે એવું પણ નથી. સર્વોપરી, પીડિતે પોતાના જ કેસમાં પોતાની ભાગીદારી ગુમાવી છે. વર્તમાન ફોજદારી પ્રણાલીમાં ગુનાનો પીડિત એક વિસ્મૃત વ્યક્તિત્વ બની ગયો છે. છેલ્લા થોડા વર્ષો સુધી, વર્તમાનકાળની ફોજદારી પ્રણાલીમાં ગુનાનો ભોગ બનનાર પીડિતોની દુર્ભાગ્યપૂર્ણ સ્થિતિ અંગે સામાન્ય જાગૃતિ વિકસિત થઈ નહોતી.

ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં પીડિતની વધતી જતી સંલગ્નતા અને પીડિતના હકોના વિસ્તરણનો મુદ્દો, વિધાયકીય તથા લોકપ્રિય રાજકીય હિતો કરતાં વધુ, અપરાધશાસ્ત્રીઓ અને સામાજિક વૈજ્ઞાનિકો માટે યોગ્ય રીતે વિચારવિમર્શનો વિષય રહ્યો છે. તે જ રીતે, ન્યાયિક પ્રતિસાદ પણ અત્યાર સુધી ખૂબ સંતોષકારક રહ્યો નથી. તેથી, એ નોંધવું અયોગ્ય નથી કે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં પીડિતના હકોના વિસ્તરણ માટેનું તત્વજ્ઞાન ઘણી વાર ગેરકાનૂની આધાર પરથી આગળ વધવું પડે છે. નીચેના પાસાઓ એવા કેટલાક મહત્વપૂર્ણ અને સંબંધિત તત્વજ્ઞાન છે, જેનો સૌથી વધુ વાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે:

૧. વર્તમાન પ્રણાલીમાં ગંભીર અન્યાય છે, કારણ કે તે પીડિતોના હિતને અવગણે છે અને દુર્ભાગ્યવશ પીડિતો પ્રત્યે અભિમુખ રહી નથી.

૨. વર્તમાન પ્રણાલી આરોપીના પ્રક્રિયાત્મક અધિકારો સંબંધે અસમાનતાને આશ્રય આપે છે, પરંતુ ફોજદારી ન્યાય પ્રક્રિયામાં યોગ્ય સ્થાનમાનનો ઇનકાર કરે છે.

૩. અધિકારોના ભોગ બનેલા પીડિતોના હકો અને વિશેષાધિકારોના વિસ્તરણથી ફોજદારી ન્યાયતંત્રની અંદર સફળ સ્થાપના અને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી માટે સહકાર પ્રોત્સાહિત થશે. તેના પરિણામે ફોજદારી ન્યાયતંત્રની અસરકારકતા ગુનેગારોને પકડી પાડવામાં અને તેમના વિરુદ્ધ અસરકારક કાર્યવાહી કરવામાં સુધરી છે, ગુનાને પ્રતિબંધિત કરવામાં મદદ મળી છે અને કુલ ગુના દરમાં ઘટાડો થયો છે.

જ્યાં સુધી પીડિતશાસ્ત્રની કલ્પના અને તત્ત્વજ્ઞાનની ભૂમિકા, ધ્યેય અને સ્થિતિનો સંબંધ છે, ખાસ કરીને જ્યારે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીના સુધારાઓની તપાસ કરવામાં આવી રહી હોય, ત્યારે અપરાધશાસ્ત્ર અને પીડિતશાસ્ત્રના ક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત કેટલાક પાસાઓને સંક્ષેપમાં ઉજાગર કરવું ખરેખર અને સ્પષ્ટપણે સંબંધિત તથા યોગ્ય ગણાય. તેમાંથી કેટલાંકનો ઉલ્લેખ કરી શકાય.

એ નોંધવું હૃદયસ્પર્શી છે કે છેલ્લા સમયમાં ભારત સરકારે પણ ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં સુધારાના મુદ્દાને હાથ ધર્યો છે અને તે અનુસંધાને, ભારતની ફોજદારી

ન્યાય પ્રણાલીના સુધારાઓ માટે માનનીય શ્રી ડૉ. જસ્ટિસ વી.એસ. માલીમથ (માલીમથ સમિતિ)ના અધ્યક્ષપદ હેઠળ એક સમિતિ નીમવામાં આવી છે, મુખ્યત્વે, ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું, જેમાં ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, પરીક્ષણ કરવા અને સમગ્ર ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીને એવો પુનઃગઠિત કરીને ખોવાયેલો વિશ્વાસ પુનઃપ્રાપ્ત કરવા માટે તેમાં કોઈ ફેરફાર અને સુધારા જરૂરી છે કે નહીં તે જોવા માટે, જેથી કોઈ દોષિત વ્યક્તિ સજામાંથી બચી ન જાય અને કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને વેઠ ભોગવવી ન પડે તેમજ ગુનાના ભોગ બનેલા પીડિતોની ભૂમિકા અને સ્થિતિનું યોગ્ય ધ્યાન રાખી તેમને ન્યાય મળે. નીચેના સૂચનો કરવા માટે આ ખરેખર એક વધુ પ્રોત્સાહક અને પ્રેરણાદાયક કારણ છે:

(૧) ગુનાના સમાજશાસ્ત્રની સંકલ્પના અને તત્વજ્ઞાન તથા અપરાધશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં પીડિતશાસ્ત્રની ભૂમિકા અને દરજ્જા તરફ ધ્યાન આપવાની આવશ્યકતા છે.

(૨) ફોજદારી ન્યાયનો એક મૂળભૂત હેતુ ગુનાના દુર્ભાગી પીડિતોને ન્યાયનો અધિકાર પ્રસ્થાપિત કરવાનો છે. તેમ છતાં, વર્તમાન વ્યવસ્થામાં, આપણા દેશમાં, પીડિતને ફોજદારી ન્યાયની પ્રક્રિયામાં ભજવવા માટે કોઈ અસરકારક ભૂમિકા નથી. તેને પુરાવા રજૂ કરવાનો અથવા સાક્ષીઓની જિરહ કરવાનો અથવા પોતાના દાવાઓને સમર્થ બનાવવાનો કે દલીલો આગળ ધપાવવાનો

પણ કોઈ અધિકાર નથી. ગુના પીડિત સેવા વ્યવસ્થા હાલની પ્રચલિત વ્યવસ્થાથી વાસ્તવમાં વિદેશી સમાન બની ગઈ છે, જેના કારણે માત્ર ગુનાના પીડિતોના હિતો પર પ્રતિકૂળ અસર થઈ નથી, પરંતુ ફોજદારી કેસોના બેકલોગમાં વધારો થવા અને દોષસિદ્ધિની દરમાં ઘટાડો થવા જેવા પ્રતિકૂળ પરિણામો પણ ઉમેરાયા છે. તેથી, ગુના પીડિતોની અસરકારક ભૂમિકા અને ભાગીદારી તથા તેના પરિણામરૂપ ગુના પીડિત વળતર યોજનાઓ માટે પૂરતી જોગવાઈઓ કરવી અનિવાર્ય છે.

(૩) ગુનાના પીડિતોના મહત્વપૂર્ણ હિતોમાંનું એક પ્રતિપરિહાર છે, જેનું યોગ્ય રીતે પ્રદાન કરી શકાય. નિઃસંદેહ, તેનો યોગ્ય હુકમ અદાલત દ્વારા પણ કરી શકાય. પ્રતિપરિહારને એવી દંડાત્મક વ્યવસ્થા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય કે જે ગુનામાં દોષિત ઠરાવાયેલા વ્યક્તિ પર અદાલત દ્વારા લાદવામાં આવે છે અને જેના હેઠળ દોષિત વ્યક્તિએ પીડિતોને થયેલ નુકસાન અથવા પહોંચેલી ઈજાના બદલામાં નાણાકીય ચુકવણી કરવી આવશ્યક બને છે. અદાલત દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવતો આ પ્રતિપરિહારનો ઉપાય પીડિતોની ભૂમિકાને મહત્વપૂર્ણ બનાવે છે અને ગુનાપીડિતોને આપવામાં આવતી સેવાઓ સુધારાત્મક કાર્યરૂપ બને છે.

પુનઃપ્રતિસ્થાપનને એક વૈકલ્પિક ઉપાય તરીકે માનવાની અપેક્ષામાં થયેલો વિકાસ તેમજ "અપરાધ અને સત્તાના દુરુપયોગના ભોગ બનેલા પીડિતો માટે

ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો" અંગે સંયુક્ત રાષ્ટ્રના ઘોષણાપત્રમાં, તેના તારીખ ૧૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૮૫ ના ઠરાવમાં, સ્પષ્ટપણે આ બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે સભ્ય રાજ્યએ અપરાધના પીડિતોને થયેલા નુકસાન અથવા ઈજા માટે વાજબી પુનઃપ્રતિસ્થાપન પૂરું પાડવા જરૂરી પગલાં લેવા જોઈએ. તે ઘોષણામાં નીચેનો સમાવેશ થાય છે :-

- (૧) પ્રક્રિયામાં ગુનાના પીડિતોની ભૂમિકા અને સ્થિતિનું મહત્વ.
- (૨) પીડિતોને પૂરતી વ્યવસ્થા પ્રદાન કરીને ન્યાય સુધી પહોંચ અને વાજબી વર્તન.
- (૩) સરકારી અને બિન-સરકારી એજન્સીઓ દ્વારા પીડિતોને, તેમના પરિવારોને અથવા આશ્રિતોને ન્યાયસંગત અને વાજબી પ્રતિપૂર્તિ.
- (૪) જ્યારે ગુનેગાર પાસેથી વળતર સંપૂર્ણપણે ઉપલબ્ધ ન હોય ત્યારે રાજ્ય દ્વારા પૂરતું અને ચુકિતસંગત વળતર પ્રદાન કરવું.
- (૫) સમુદાય આધારિત અથવા રાજ્ય દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ નાણાં દ્વારા પીડિતોને કાનૂની, તબીબી, આરોગ્ય સંબંધિત સહાય,
- (૬) રાજ્ય તથા અન્ય પરોપકારી સંસ્થાઓ દ્વારા સત્તાના દુરુપયોગના ભોગ બનેલા પીડિતોને પૂરતી અને યોગ્ય જોગવાઈ.

આપણા દેશમાં, વળતર પુનઃસ્થાપનના હેતુસર, મૂળભૂત રીતે મુખ્ય જોગવાઈ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૭ માં કરવામાં આવી છે, જેને અદાલતો દ્વારા પૂરતી રીતે કાર્યરત કરવામાં આવી નથી. હરિકૃષ્ણ વિ. સુખબીર સિંહ, એ.આઈ.આર. ૧૮૮૮ એસ.સી. ૨૧૨૭ માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે કલમ ૩૫૭ ની જોગવાઈઓ આ બાબત સંપૂર્ણપણે અદાલતના વિવેકાધિકાર પર છોડી દે છે અને, દુર્ભાગ્યવશ, તેના હેતુ અંગે અજ્ઞાનતાને કારણે આ સત્તાઓનો ભાગ્યે જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, ભારતના કાયદા પંચે તેના જરૂર અહેવાલમાં અવલોકન કર્યું છે કે ભારતમાં અદાલતો તેમની સત્તાઓનો ઉપયોગ એટલો મુક્ત અને ઉદારતાપૂર્વક કરતી નથી જેટલો ઇચ્છનીય હોઈ શકે.

અતએવ, વર્તમાન કાનૂન હેઠળ ગુનાના પીડિતને વળતર આપવાના કાર્ય અંગે કોઈ કાનૂની ફરજિયાત જોગવાઈના અભાવે, તે તેમના પ્રત્યે માત્ર ઔપચારિકતાપૂર્વકનો શબ્દપ્રયોગ બની રહ્યો છે. તેથી, આ કલમમાં યોગ્ય સુધારો કરીને માર્ગદર્શિકા નિર્ધારિત કરવાની તાત્કાલિક જરૂરિયાત છે, જેના હેઠળ ગુનેગાર અથવા આરોપીને ગુનાના પીડિતોને વળતર ચૂકવવાનો હુકમ આપવો જોઈએ.

નિઃસંદેહ, આ તબક્કે એ ઉદ્દેશ કરી શકાય કે ગુનાના પીડિતોને ભંગકર્તા અથવા અપરાધી દ્વારા વળતર ચૂકવવાની બાબતમાં ફરજિયાત જોગવાઈ કરવાથી,

અપરાધી તરફથી મળતા વળતરના સંબંધમાં, પીડિતોની બધી સમસ્યાઓનો ઉકેલ શક્ય ન પણ બને. એ કહેવાની જરૂર નથી કે વ્યક્તિ, મિલકત અને પ્રતિષ્ઠા વિરુદ્ધના ગુનાઓના મામલાઓમાં દોષિત ઠરાવવાનો દર ખૂબ નીચો છે. કેટલીક વખત અપરાધીઓને ટેકનિકલ આધારોએ છોડી મૂકવામાં આવે છે. તેથી, ગુના પીડિત વળતર કાર્યક્રમ સહિત, ગુના પીડિત સેવાઓની યાંત્રિક વ્યવસ્થા માટે જોગવાઈ કરવી સંપૂર્ણપણે આવશ્યક છે.

આ તબક્કે, ગુનાના પીડિતોને પૂર્ણપણે વળતર આપવાના સંદર્ભમાં મેકનામારા અને સુલિવને કરેલ અવલોકનોનો ઉદ્દેશ કરવો યોગ્ય રહેશે; તેમણે ગુનેગાર દ્વારા પીડિત વળતર યોજનાની સ્થાપના અને તેના કાર્યાન્વયનમાં રહેલા મુખ્ય અવરોધોને યોગ્ય રીતે પ્રકાશિત કર્યા છે. પ્રથમ, તેઓ એ બાબત તરફ પણ ધ્યાન દોરે છે કે વાસ્તવમાં બહુ ઓછી સંખ્યામાં ગુનેગારો પકડી પાડવામાં આવે છે અને દોષિત ઠરે છે. બીજું, આર્થિક અસમર્થતા તથા મોટાભાગના ગુનેગારો નીચલા સામાજિક-આર્થિક વર્ગોમાંથી આવતાં હોવાના કારણે તેઓ ગુનાના પીડિતોને વળતર ચૂકવવા માટે આર્થિક રીતે સક્ષમ નથી. ત્રીજું, કારણ કે ગુનેગારોની કમાણી, જેલમાં હોવા છતાં પણ, જેલોમાં તેમની જાળવણીના ખર્ચ જેટલી પણ નથી.

યોગ્ય પ્રાધિકરણ કાનૂની સેવા પ્રાધિકરણ અધિનિયમ, ૧૯૮૭ હેઠળની પ્રવૃત્તિઓ અને સેવાઓને ગુનાના પીડિતો તથા તેમના આશ્રિતો સુધી વિસ્તૃત કરવાની બાબત પણ વિચારણા હેઠળ લઈ શકે છે.

વર્તમાન ફોજદારી ન્યાયપ્રણાલીમાં પીડિતોની સ્થિતિ : પીડિત બનાવાયેલા અને ચાતના અપાયેલા ?

આ વાત નકારી શકાય તેવી નથી કે વર્તમાન ફોજદારી ન્યાયપ્રણાલીમાં પીડિતનો દરજ્જો અત્યંત ન્યૂનતમ રહ્યો છે; દુર્ભાગ્યવશ, હાલની પ્રણાલીમાં પીડિત વિશેષરૂપે ભારે નુકસાન ભોગવનાર છે. તેણે/તેણીએ માત્ર દુઃખ સહન કર્યું છે, ભૌતિક રીતે નુકસાન વેઠ્યું છે અથવા શારીરિક, માનસિક અથવા અન્ય રીતે ઈજા પામી છે એટલું જ નહીં. એટલું જ નહીં, પરંતુ સર્વોપરી રીતે પીડિતે ફોજદારી ન્યાયપ્રણાલીની પ્રક્રિયામાં ભાગીદારી પણ ગુમાવી છે.

વર્તમાન પ્રણાલીમાં અપરાધનો ભોગ બનેલો વ્યક્તિ એક " ભૂલાઈ ગયેલો માણસ " છે તે બહુ જ સ્પષ્ટ છે. અપરાધના દરો તથા કાયદાના અમલીકરણની કાર્યક્ષમતામાં ચિંતાજનક પ્રવૃત્તિ જોવા મળે છે, તે નોંધવું દુર્ભાગ્યપૂર્ણ છે.

એવો અહેવાલ કરવામાં આવ્યો છે કે દર ૭ સેકન્ડે ઓછામાં ઓછો એક સંજોગ ગુનો બને છે, દર ૨૦ સેકન્ડે એક દંડનીય અપરાધ થાય છે, દર એક મિનિટે સંપત્તિ વિરુદ્ધનો એક ગુનો બને છે, દર ૧ ૧/૨ મિનિટે ચોરીનો ગુનો થાય છે, દર બે મિનિટે હિંસક ગુનો બને છે, દર ૪ મિનિટે ઘરફોડ ચોરી થાય છે અને દર

પર મિનિટે એક બળાત્કાર થાય છે. આ પણ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ પરિબળ છે કે આજકાલ આપણા દેશમાં અગાઉ કરતાં વધુ સ્ત્રીઓ અને યુવાનો ગુનાખોરી તરફ વળી રહ્યા છે; જ્યારે ૧૯૫૧-૧૯૯૦ દરમિયાન વસ્તીમાં ૧૨૭.૬ % નો વધારો થયો હતો, ત્યારે ભારતીય દંડ સંહિતાના ગુનાઓની કુલ ઘટનાઓમાં ૧૪૬.૯% નો વધારો થયો છે; અને તેથી પણ વધુ ખરાબ બાબત એ છે કે ભયપ્રેરક અસરનો કોઈ પ્રભાવ દેખાતો નથી.

એવું પણ અહેવાલ આપવામાં આવ્યું છે કે દીર્ઘકાલીન પ્રવૃત્તિઓએ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું છે કે ગુનાની ઘટનાઓમાં ભારે વધારો થયો છે, નોંધણીમાં તેની તુલનામાં ઓછો વધારો થયો છે, તપાસના બાકી કામનો ભાર વધ્યો છે, દંડનીય કાર્યવાહી અને કેસોની સુનાવણીમાં બેકલોગ વધ્યો છે, અને દોષસિદ્ધિનો દર ઘટ્યો છે. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તે વાજબી અને સ્પષ્ટ નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય છે કે વધતી જતી સંખ્યામાં વધુ ને વધુ ગુનેગારો દંડથી બચી રહ્યા છે, કાયદાનો પ્રતિબંધક પ્રભાવ ક્ષીણ થતો જાય છે અને તેની સર્વોચ્ચતા વ્યક્તિઓ દ્વારા અવરોધિત થઈ રહી છે. સ્વાભાવિક રીતે, તેથી, જો આ પ્રવૃત્તિને અવિરત અને અનિયંત્રિત રીતે આગળ વધવા દેવામાં આવશે, તો તે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની વિશ્વસનીયતાના હાસ તરફ વધુ દોરી જશે. તે સામાન્ય મનુષ્યના વિશ્વાસને ઘટાડશે અને તેની કાર્યક્ષમતા તથા અસરકારકતામાંનો ભરોસો કમ કરશે અને વધુમાં, તેમની તરફથી કાયદો પોતાના હાથમાં લેવાની પ્રવૃત્તિ અથવા વૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપશે.

એ બાબત વિવાદાતીત છે કે ગુનાના પીડિતો અને સાક્ષીઓ સફળ ગુનાખુલાસા માટે જવાબદાર હોય છે. જ્યારે પીડિતો ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થામાં સહકાર આપતા નથી, જેમ કે ગુનાની જાણ ન કરવી, તપાસમાં મદદ ન કરવી અથવા સાક્ષી તરીકે ફરિયાદ પક્ષને સહાય ન કરવી, ત્યારે કાયદાનો ભંગ કરનાર ગુનેગારોને પકડવા, દોષિત ઠેરવવા અને દંડિત કરવા બાબતમાં સરકારની સફળતાનો દર નગણ્ય બની જાય છે. આ સંદર્ભમાં, એ નિષ્કર્ષ લગભગ અનિવાર્ય બની ગયો છે કે ગરીબ, નિરક્ષર તથા પીડિતોના હિતોને અવગણતી ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થા એ એવા વ્યક્તિને પોતાનાથી દૂર ધકેલી દેવાનો જોખમ ઊભો કરે છે, જેના પર સમગ્ર ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થાની સફળતા નિર્ભર છે. આ બાબત પણ નોંધનીય છે કે ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થામાં લોકોની ભાગીદારીનો વ્યાપક અભાવ, વર્તમાન બંધારણીય ઉદ્દેશો અને ફોજદારી ન્યાયના લક્ષ્યોને ગંભીર રીતે નુકસાન પહોંચાડવાનો જોખમ ઊભો કરે છે, તેમજ સામાન્ય રીતે સંબંધિત એજન્સીઓની અને વિશેષ કરીને સરકારની ગુના નિરીક્ષણ અથવા નિયંત્રણ સંબંધિત કામગીરીને કાયમી રીતે પ્રભાવિત તથા દુર્બળ બનાવે છે.

સ્પષ્ટ છે કે એવી પરિસ્થિતિની કલ્પના કરવામાં આવે, જેમાં પીડિતો સ્વેચ્છાએ ગુનાની જાણ ન કરતા હોય અથવા સાક્ષી બનતા ન હોય, તો તેનો સ્પષ્ટ પરિણામ એ થશે કે સમગ્ર ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી પોતે જ માત્ર નગણ્ય અથવા જાહેર ગુનાઓના ફરિયાદ પક્ષ સુધી સીમિત દર્શકની સ્થિતિમાં ધકેલાઈ જશે; જે

માત્ર અસ્વસ્થ પરિબળ જ નહીં બને, પરંતુ કાયદો અને વ્યવસ્થાને પણ મૂલરૂપે પ્રભાવિત કરીને ગૂંચવણભરી પરિસ્થિતિ ઊભી કરશે.

આ વાત સાચી છે કે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં પીડિતની સંકળાયેલાપણામાં રસ અને પીડિતોના અધિકારોના વૃદ્ધિકરણ અંગેનું ધ્યાન મુખ્યત્વે વિધાનસભાકીય અને લોકપ્રિય રાજકીય રસને બદલે સામાજિક વૈજ્ઞાનિકો, સામાજિક સુધારકોએ, અપરાધશાસ્ત્રીઓ અને અપરાધ પીડિતોના સંશોધકોએ વધુ વિકસાવ્યું છે. એવું પણ અવલોકિત થયું છે કે ન્યાયિક પ્રતિસાદો ઘણીવાર અત્યંત સકારાત્મક રહ્યા નથી અને તેથી, પીડિતોના અધિકારોના વિસ્તરણ અને અમલીકરણ માટેનો તર્કસંગત અને યુક્તિપૂર્ણ આધાર તથા ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં તેના સ્થાન અંગેનો પ્રવાહ બહુવાર ન્યાયિક સ્ત્રોતોમાંથી કાનૂની રીતે નહીં પરંતુ અન્ય સ્ત્રોતોમાંથી આગળ વધે છે, તે જોવામાં આશ્ચર્ય થતું નથી. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, જે તર્કઆધારનું સર્વાધિક વારંવાર અવલોકન કરવું આવશ્યક બને છે, તેના પર વિચારણા કરવી અને તેની તપાસ કરવી સ્પષ્ટપણે ઉપયુક્ત અને ઈચ્છનીય ગણાય. આ તબક્કે નીચે દર્શાવાયેલા કેટલાક મહત્વપૂર્ણ અને ઉપયોગી અહેવાલિત તર્કઆધારોને પ્રકાશિત કરી શકાય.

[૧] વર્તમાન ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં પીડિતના હિતને વર્ચ્યુઅલી અવગણવામાં આવે છે, જેના પરિણામે તેમને ગંભીર અયોગ્યતાઓ ભોગવવી

પડે છે અને તેના અનુસંધાનમાં પીડિતોમાં નિરાશાની ભાવના ઊભી થાય છે તેમજ તેમની સાથે અસમાન અને અન્યાયી વર્તન થાય છે.

[૨] વર્તમાન પ્રણાલી એક તરફ સમતાના આધાર પર આરોપીને અતિ વિસ્તૃત પ્રક્રિયાત્મક અધિકારો પ્રદાન કરે છે અથવા તેમને આશ્રય આપે છે, જ્યારે બીજી તરફ અપરાધના ભોગ બનનારને ફોજદારી ન્યાય પ્રક્રિયામાં યોગ્ય દરજ્જો અને સ્થાન મળવાના અધિકારથી પણ વંચિત રાખે છે.

[૩] ગુનાના પીડિતોના હકો અને વિશેષાધિકારોનો વિસ્તરણ અને સુધારો નિશ્ચિતપણે સફળ તપાસ અને ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી ક્ષેત્રોમાં પ્રણાલીની અંદર પીડિતોની ભાગીદારી અને સહકારને પ્રોત્સાહન આપશે. ગુનાહિત ન્યાયપ્રણાલીની દેખરેખ રાખવા, ગુનેગારોને પકડી પાડવા અને તેમને દોષિત ઠેરવવામાં સુધારેલી કાર્યક્ષમતાનું પરિણામ એ થશે કે આવા ગુનાના પીડિતોની ભૂમિકા, સ્થિતિ અને હકોની માન્યતા પ્રતિબંધક અસર પેદા કરશે અને કુલ ગુનાના આલેખને ઘટાડશે તેમજ દોષિત ઠેરવવાના દરમાં વધારો કરશે.

[૪] ગુનાના ભોગ બનેલા પીડિતની દયનીય સ્થિતિ અંગેની તાજેતરની ચિંતા મોટા ભાગે ઇંગ્લિશ દંડ સુધારક માર્ગેરી ફાયના લેખનને આભારી છે; જેમણે દઢપણે પ્રસ્તાવિત કર્યું છે કે ગુનાઓના કારણે તેમને થયેલ નુકસાન માટે પીડિતને હવે પછી નાગરિક દાવાઓ પર નિર્ભર રહેવા માટે મજબૂર ન કરવો જોઈએ. તેમણે એ મંતવ્યનું સમર્થન કર્યું હતું કે હિંસાના પીડિતોને સરકાર

તરફથી આપવામાં આવતી વળતર રકમ, એવી પ્રબુદ્ધ સામાજિક નીતિનો તર્કસંગત વિસ્તૃતરૂપ છે, જે આધુનિક જીવનથી ઉપજતા સામાજિક વિક્ષેપોના બહુમતી પ્રસંગોમાં પહેલેથી જ સ્થાનાંતર ચૂકવણીઓની જોગવાઈ કરે છે.

[૫] હવે એવી સ્થિતિ આવી પહોંચી છે જ્યાં આપણે ગુનાના ભોગ બનનારાઓને, એટલે કે ગુનાના કારણે પીડા સહન કરનાર વ્યક્તિને, વિચારણામાં લેવી જ પડશે. સમાજને આ બાધ્યતા છે કે જ્યારે સમાજનું રક્ષણ તેમને ભોગ બનતા અટકાવવા માટે પૂરતું સાબિત થતું નથી, ત્યારે રક્ષણમાં થયેલી તે નિષ્ફળતા બદલ ભોગ બનનારને વળતર આપવાની સમાજની ફરજ બને છે.

[૬] દંડાત્મક પ્રક્રિયામાં વળતર યોજનાઓ, પ્રોજેક્ટો અને કાર્યક્રમોનો સમાવેશ કરવાની પ્રતિબંધક ચુકિત અંગે, વિદ્વાન લેખક શ્રી રાજન દ્વારા સૂચિત અને સમર્થિત, " [ભારતમાં વિકિટમોલોજી]

૧. પીડિતને વળતર આપવાના પક્ષમાં સર્વોત્તમ અસ્તિત્વકારણ રાજ્યના સિદ્ધાંતમાં નિહિત છે. રાજ્ય એ શાસકો અને શાસિતોનું એક જટિલ સંગઠન છે, જે રાજકીય રીતે કલ્પિત, પ્રાદેશિક રીતે સંગઠિત હોય છે અને શાસકોને સત્તાઓના પ્રદાન દ્વારા શાસિતોના વ્યક્તિગત હિત તથા સામાજિક કલ્યાણનું અસરકારક મહત્તમકરણ હાંસલ કરવા પ્રયત્નશીલ હોય છે. રાજ્ય કાયદાઓના અધિનિર્માણ અને પ્રખ્યાપન દ્વારા પોતાનું ધ્યેય સિદ્ધ કરે છે અને સત્તાના પ્રયોગ

દ્વારા કાયદાઓનું પાલન કરાવે છે. સત્તા એ ઇચ્છિત પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની ક્ષમતા છે. જો કોઈ કાયદા સંબંધે ઇચ્છિત પરિણામ ઉત્પન્ન કરી શકાય નહીં, તો કાયદાનું પાલન કરનાર કોઈ નાગરિકને અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા કાયદાનું ઉદ્ધંધન થવાને કારણે થયેલ નુકસાન, પીડા અથવા હાનિ માટે રાજ્યએ જવાબદારી સ્વીકારવી પડે.

૨. રાજ્ય દ્વારા સત્તાનું સ્વીકારણ થવાનું અનિવાર્ય રીતે એવું સૂચવે છે કે નાગરિકને ખાનગી બદલો લેવાના અથવા વ્યક્તિગત પ્રતિશોધાત્મક પગલાં ભરવાના તેના અધિકારથી વંચિત કરવામાં આવ્યો. આવી વંચિતતા આધુનિક સમાજના સસભ્ય અસ્તિત્વ માટે અનિવાર્ય પૂર્વશરત છે. નહિતર આપણે જંગલના કાયદા તરફ પાછા ફરીએ. આ વંચિતતાના બદલે નાગરિકને રાજ્યનું રક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. જે કેસોમાં રાજ્ય વ્યક્તિનું રક્ષણ કરવાની પોતાની ફરજ નિભાવવામાં નિષ્ફળ જાય છે, ત્યાં તેણે પોતાનો કરાર ભંગ કર્યો ગણાય, અને તેથી ગુનાના ભોગ બનેલ વ્યક્તિને થયેલ નુકસાન માટે જવાબદાર ઠરવું જોઈએ. આવું તર્કસંગત આધારભૂત કારણ અતિઉદાર પ્રકારની વળતર યોજના માટે દલીલ કરે છે; સિદ્ધાંતતઃ, નાગરિકને તેનું રક્ષણ કરવામાં રાજ્ય નિષ્ફળ ગયું હોવાના આધાર પર રાજ્ય સામે પૂર્વદાવો રજૂ કરવાનો અધિકાર છે.

૩. પીડિત વળતર માટે રજૂ કરવામાં આવેલો બીજો ન્યાયસંગત આધાર " સહભાગી જોખમ " નો તર્ક છે. એક અર્થમાં, સરકારને એવા ઉદ્યોગસાહસિક

અથવા કર્મચારી તરીકે જોવામાં આવી શકે છે, જેણે ગ્રાહકને આપતી સેવા સાથે સંકળાયેલા જોખમના ખર્ચને ઉત્પાદનની કિંમતે સમાવ્યો હોય. તેથી, દરેક ગ્રાહક તેવા વ્યક્તિઓને કરવામાં આવનારી ચૂકવણીમાં ફાળો આપે છે, જેઓને થયેલ નુકસાન માટે વળતર આપવામાં આવશે. નાગરિકો દ્વારા ચૂકવવામાં આવતા કરને એવા પ્રીમિયમની ચૂકવણી તરીકે જોવામાં આવે છે, જે દરેક નાગરિક અન્ય દરેક નાગરિક સાથે વહેંચે છે તેવા અપરાધના પીડિત બનવાના જોખમ સામેના વીમા કવચ માટે હોય છે, અને તે વીમા યોજનાના આધારે અપરાધના પીડિતને અથવા મૃતક વ્યક્તિના નજીકના વારસદારોને વળતરરૂપે આપવામાં આવે છે.

જ. પીડિતને વળતર આપવા માટેનું અન્ય એક કાર્યાત્મક ન્યાયસંગત કારણ એ " કલ્યાણ " સિદ્ધાંત છે, જે આ પૂર્વધારણા પરથી ઊભો થાય છે કે સરકાર લોકો માટે અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને કાર્ય કરે છે. આ અભિગમ મુજબ, જેમ રાજ્યને ગરીબો, બીમારો, બેરોજગાર, વંચિત વર્ગો અને અન્ય લોકો પ્રત્યે માનવતાવાદી ફરજ છે, તેમ તેને અપરાધના પીડિત પ્રત્યે પણ ફરજ છે. જોકે, આ ફરજ માત્ર રાજ્યની કરારજન્ય જવાબદારી પર આધારિત નથી, પરંતુ તેના શાસકો અને તેના લોકોની સામાજિક અંતરાત્મા પર પણ આધારિત છે.

પ. કલ્યાણના સિદ્ધાંત સાથે સંબંધિત એક બીજો સિદ્ધાંત " સરકારની દયા " નો છે. આ તર્કધારે એવું દલીલ કરવામાં આવે છે કે રાજ્ય પાસે કેટલાક વ્યક્તિઓ પ્રત્યે દયાભાવે વ્યવહાર કરવાની સત્તા છે. તેથી, તે વિધાનિક કૃપા દ્વારા,

ગુનાના ભોગ બનવા જેટલા દુર્ભાગ્યશાળી બનેલા વ્યક્તિઓને વળતર મંજૂર કરી શકે છે. આ સંભાવિત રીતે ગુનાઓ, અકસ્માતો તથા અન્ય કુદરતી આફતોના ભોગ બનેલા વ્યક્તિઓને સરકાર દ્વારા કરવામાં આવતી અનુગ્રહરૂપ ચુકવણી તરીકે ઓળખાય છે.

૬. ભારતનું સંવિધાન કલમ ૧૪ તથા કલમ ૪૧ હેઠળ સૌને સમાનતાની ખાતરી આપે છે. કલમ ૪૧ હેઠળ એવું જોગવાયું છે કે " રાજ્ય પોતાની આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસની મર્યાદાઓની અંદર રહીને કામનો હક, શિક્ષણનો હક તથા બેરોજગારી, વૃદ્ધાવસ્થા, બીમારી અને અપંગતા તેમજ અપૂરી રીતે સેવિત આવશ્યકતાઓના કિસ્સામાં જાહેર સહાય પ્રાપ્ત થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે અસરકારક જોગવાઈ કરશે." તેથી, " ક્રિમિનલ જસ્ટિસ સિસ્ટમમાં પીડિતો" માં વિદ્વાન લેખક દાસ દ્વારા યોગ્ય રીતે વકીલાત કરવામાં આવી છે કે ગુનાના પીડિતો રાજ્ય તેમની સુરક્ષા કરવામાં નિષ્ફળ જવાને કારણે અપૂરી રીતે સેવિત રહે છે અને સાથે સાથે, વ્યક્તિ વિરુદ્ધના અનેક ગુનાઓના કિસ્સાઓમાં પીડિતને શારીરિક અને માનસિક ઘા સહન કરવા પડે છે, જે ક્યારેક અપંગતા સુધી દોરી જાય છે.

ગુનાનો ભોગ બનેલા પીડિત અંગે વર્તમાન વ્યવસ્થામાં રહેલી " ભૂલાઈ ગયેલો માણસ " એવી કોઈપણ ધારણાનું નિવારણ થઈ શકે તે માટે પૂરતી જોગવાઈઓ કરવી આવશ્યક છે.

પીડિતશાસ્ત્રની ગતિશીલતા અને ઉપાયો

પીડિત કલ્યાણ નિધિને ધારાસભ્ય આધાર પર સમેક્કિત કરવા માટે હવે ઉચ્ચ સમય આવી ગયો છે; આવી નિધિઓનું સંચાલન " પીડિત કલ્યાણ બોર્ડ અથવા અપરાધ પીડિત સેવા પરિષદ " નામ ધરાવતા પરિષદ અથવા બોર્ડ દ્વારા યોગ્ય રીતે કરી શકાય; વળતરની ચુકવણી એવો ધારાસભ્ય સત્તાધિકાર પોતાના વિવેકાધિકારે કરે તે બાબત તેના પર છોડવામાં આવી શકે.

ભારતના બંધારણની કલમ ૪૦ અને ૩૯એમાં, જે ન્યાય તથા કાયદાની સમાન રક્ષા સુનિશ્ચિત કરે છે, તેમજ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર દ્વારા ઘોષિત "અપરાધના પીડિતો અને સત્તાના દુરૂપયોગ માટેના પીડિતો માટેના ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો" અનુસાર, અપરાધથી પીડિત થયેલા ભોગોને સહેલ અને શીઘ્ર પહોંચ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે યોગ્ય સુધારાઓ દ્વારા પૂરતી જોગવાઈઓ કરવાની હવે ઉચિત વેળા આવી ગઈ છે.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં " ધ વિક્ટિમ કમ્પેન્સેશન એક્ટ, ૧૯૬૬ " ની જોગવાઈઓના અનુસરણમાં અને વિક્ટિમ કમ્પેન્સેશન એક્ટ ૧૯૯૮ દ્વારા તેમાં કરાયેલા સુધારાઓને ધ્યાને લઈ, ગુનાહિત કૃત્યનો ભોગ બનેલી અને વળતરપાત્ર ઈજા ન ધરાવતી વ્યક્તિને યોગ્ય સહાય અને મદદ પૂરી પાડવા, તેમજ લાયકાતપ્રાપ્ત મનોચિકિત્સક દ્વારા પરામર્શ અને શારીરિક ઉપચાર પ્રાપ્ત થઈ શકે તે માટે, પીડિત સહાય સેવા નિર્દેશાલયની રચના કરવા તથા આંતરિક

અને અંતિમ પ્રત્યાવર્તન હુકમ માટે પૂરતી વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ કરાવવાના હેતુથી " પીડિત વળતર " અંગે યોગ્ય વિધાન બનાવી પીડિત વળતર નિધિ અને યોજના સર્જવા બાબતનો વિચાર.

અમારા દેશમાં ગુનાના ભોગ બનનાર પીડિતોને આપવામાં આવતી સેવાઓમાં સુધારો લાવવા માટે સંબંધિત સંશોધન, માહિતી, કાર્યક્રમનું મૂલ્યાંકન અને નીતિ-માન્યતાઓ પૂરું પાડવાના હેતુથી ગુના પીડિત સંસ્થા રચવી અને સ્થાપિત કરવી પણ આવશ્યક છે. યોગ્ય તાલીમ અને પીડિત સહાય કાર્યક્રમો માટે યોગ્ય જોગવાઈઓનું પરીક્ષણ અને વિચારણા કરવી પણ શક્ય છે. અમારા દેશમાં પીડિત વળતર અને કલ્યાણકારી ઉપાયોનું સંચાલન, દેખરેખ અને માર્ગદર્શન જાળવી રાખવા માટે એક અલગ વિભાગ અંગે વિચારણા કરીને તેની રચના કરવી પણ આવશ્યક છે.

યોગ્ય જોગવાઈઓનું સર્જન, માર્ગદર્શિકા પ્રદાન કરવા માટે, [એ] ભોગ બનનારના પ્રભાવ નિવેદનમાં સામેલ કરવાની જરૂરી માહિતીને સમાવેશ કરવા માટે [બી] અપરાધના ભોગ બનનારાઓ તથા તેમના કુટુંબજનો અને આશ્રિતોમાં માનસિક ઘા ઊભા થવા ન દેવા માટે [સી] હિંસક અપરાધના એવા ભોગ બનનારને, જેને ગંભીર માનસિક ક્ષતિ પહોંચી હોય, સલાહકાર સેવા પૂરી પાડવા માટે [ડી] સુવિધા પ્રદાન કરવા માટે યોગ્ય યાંત્રિકીનું સર્જન. અપરાધના ભોગ બનનારાઓને કાનૂની સહાયના માર્ગે.

ઉદ્દેશનીય છે કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં એટર્ની જનરલ વિભાગમાં પીડિત સેવા એક વ્યાવસાયિક એકમ છે. પીડિત સેવાઓ [એ] પીડિત વળતર પુનર્વિચાર અને [બી] ગુનાના પીડિતો બ્યુરો મારફતે ગુનાના પીડિતોને સહાયરૂપ થવા માટે પરામર્શ, માહિતી અને સંદર્ભ સેવાઓ પ્રદાન કરે છે, તેમજ " ધ વિક્ટિમ્સ રાઇટ એક્ટ, ૧૯૮૬ " ની જોગવાઈઓ હેઠળ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં જેમ પ્રદાન કરવામાં આવ્યું છે તેમ કાનૂની પીડિત સલાહકાર બોર્ડની રચના કરવા માટે છે.

અપરાધના પીડિતોને માનસિક આરોગ્ય વકાલત સેવાઓ પ્રદાન કરવી.

પીડિત વળતરની અપરાધશાસ્ત્રની વિસ્તૃતિએ માનવ અધિકારો અને સામાજિક ન્યાયના નવા પડકારને વાસ્તવવાદી રીતે એવો પ્રતિસાદ આપવો જોઈએ કે જેના દ્વારા અપરાધના પીડિતો તથા જાહેર સત્તાના દુરુપયોગથી પીડિત અને નિર્બળ બનેલા વ્યક્તિઓને પુનર્વસનાત્મક, પુનરાવર્તક, સહભાગીતાત્મક અને નિવારક સ્વરૂપની નવી પદ્ધતિઓ તથા અન્ય વહીવટી અને ન્યાયિક નિવારણ અને ઉપચારોનો આશ્રય લઈ સાંત્વના મળી શકે; અપરાધના પીડિતે અમારી વિશેષ કાળજી અને ધ્યાન પામવું આવશ્યક છે, કારણ કે તેના પ્રત્યે થયેલ અન્યાયનું સંપૂર્ણ પરિમાર્જન માત્ર પ્રતિપૂર્તિમૂલક ન્યાય દ્વારા જ શક્ય બને છે, માત્ર અપરાધીને વધુ દંડ આપવાથી નહીં; એ જ કારણ છે કે માનવ વ્યવસ્થાના નવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં ઊભા થયેલ પ્રવૃત્તિઓ, નવી પ્રવૃત્તિઓ અને

તાજેતરના વિકાસોને ધ્યાનમાં રાખવા અનિવાર્ય છે, જે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીના માનવતાવાદી પરિમાણોને વધુ વિસ્તૃત કરે છે.

એ ઉદ્દેશ કરી શકાય કે પીડિતવિજ્ઞાનનું મૂળ માનવ તર્કશક્તિ અને સંસ્કૃતિમાં ઊંડે સુધી વેરાયેલું છે. તે સમુદાયના સંહિતાનો [" બેબિલોન "] એક ભાગ રહ્યું છે. તેનો ઉદ્દેશ પ્રાચીન ગ્રીક, રોમન અને ભારતીય ગ્રંથોમાં પણ કરવામાં આવ્યો છે અને હેગ કન્વેન્શનના ૮૦૦૭ ના કલમ ૩ માં પણ તેમાં નમ્રતા વિરુદ્ધના અપરાધો અને અન્ય અપરાધોથી પીડિતોને વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. નિઃસંદેહ, પીડિતવિજ્ઞાનના વર્તમાન સ્વરૂપનો આધુનિક પ્રવાહ ખાસ કરીને ૧૯૭૦ ના દાયકામાં સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થયો હતો.

ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર અને પીડિતને વળતર અંગેનું ન્યાયશાસ્ત્ર મુખ્યત્વે યુરોપ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અને ઓસ્ટ્રેલિયાના રાજ્યોમાં ૧૯૬૦ના દાયકામાં પોતાની ભૂમિકા અને સ્થાન પ્રાપ્ત કરતું જોવા મળ્યું હતું. ૧૯૬૨માં, ઇન્ટરનેશનલ કમિશન ઓફ જ્યુરિસ્ટ્સની બ્રિટિશ શાખાએ ફોજદારી ન્યાયપ્રણાલીની અભિન્ન કડી તરીકે પીડિત વળતરની વકાલાત કરી હતી. ફ્રેન્ચ અદાલતમાં પણ ફોજદારી વિચારણીઓ દરમિયાન પીડિતોને આપવામાં આવતા વળતર ઉપરાંત, કેદી વિરુદ્ધ હાનિભરપાઈનો દાવો કરવા માટે દીવાની કાર્યવાહીની જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે. પ્રખ્યાત ઇટાલિયન ન હોય એવા અપરાધશાસ્ત્રી શ્રી. ગારા ફાલોએ પણ આ દૃષ્ટિકોણનું સમર્થન કર્યું હતું કે, જો ઉપલબ્ધ હોય તો

અપરાધીના પરિશ્રમથી પ્રાપ્ત થનારી રકમ પીડિતોને પરતફેર માટે જમ કરી શકાય અને જો તે અંતે અસમર્થ હોય, તો તેને રાજ્ય માટે કામ કરવા દિશાનિર્દેશ કરવો જોઈએ અને પીડિતને વળતર ચૂકવવા બાબતે રાજ્યને પણ જવાબદાર ઠેરવી શકાય.

આપણા દેશમાં પીડિતશાસ્ત્રીય તથા પુનર્વસનાત્મક યોજનાને અસરકારક વૈધાનિક માળખામાં કાર્યરત કરવા માટે પીડિત સહાય અને વળતર પ્રદાન કરવા અંગેનું તથા કોઈ યોજનાના માર્ગદર્શકો નિર્ધારિત કરતું ભારતીય વિધાન થવા હવે અતિશય સમયોચિત જરૂરિયાત છે.

આરોપિત વ્યક્તિઓ તરફથી રજૂ થયેલા વિદ્વાન વકીલો તથા વિદ્વાન સરકારી વકીલે સંયુક્ત રીતે રજૂ કર્યું છે કે, ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજ પુરાવા અથવા સંબંધિત વ્યક્તિઓને રજૂ કરી તાજી માહિતી નિશ્ચિત કરી શકાય અને તે દ્વારા અદાલતને યોગ્ય તથા વાજબી સજાના પરિમાણ સુધી પહોંચવામાં, જેમાં દંડની રકમ અને જો યોગ્ય જણાય તો પરાશ્રિતોને ચૂકવવા માટે નિર્દેશિત કરાય તેવી વળતરની રકમનો પણ સમાવેશ થાય છે, સહાય મળે તે હેતુસર તેમને એક અઠવાડિયાનો સમય મંજૂર કરવામાં આવે. આ સર્વસંમતિભર્યા વિનંતિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, મામલો વધુ સુનાવણી માટે ૧૫મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૨ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવે છે. વિદ્વાન સરકારી વકીલે વધુમાં એવી ઈચ્છા વ્યક્ત કરી હતી કે સંબંધિત ઇન-ચાર્જ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર અથવા તેનાથી ઉચ્ચ અધિકારીને બોલાવવામાં આવે

અને મૃતકની વિધવા તથા નાબાલિક પુત્રને આગામી તારીખે હાજર રાખવામાં આવે.

આથી, મામલો ૧૫મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૨ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવે છે. આરોપી તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલોએ ખાતરી આપી કે આગામી તારીખે આરોપીને હાજર રાખવામાં આવશે.

૦૮.૨.૨૦૦૨[જે.એન.ભટ્ટ, ન્યાયાધીશ]

અગાઉના હુકમના અનુસંધાનમાં, આજે આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલોએ દંડના પરિમાણના પ્રશ્ને કારણો અને આધારો તેમજ સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિ દર્શાવતું લેખિત સ્મરણપત્ર રજૂ કર્યું છે. તે નોંધ પર લેવામાં આવે છે. તે આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલો દ્વારા હસ્તાક્ષરિત પણ છે. એ-૧ અને એ-૨ તરફથી આપવામાં આવેલી લેખિત રજૂઆતો હવે આંક એએ-એચસી-૧ ખાતે મુકવામાં આવે છે, જ્યારે એ-૩ તરફથી આપવામાં આવેલી લેખિત રજૂઆતો હવે આંક એએ-એચસી-૨ ખાતે મુકવામાં આવે છે. બેંકમાંથી એ-૩ દ્વારા આભૂષણના આધારે લીધેલી ઋણ વ્યવહારને દર્શાવતી ઋણ મંજૂરી સલાહ-સહ-રસીદની નકલ પણ રજૂઆતો દરમિયાન ટેન્ડર કરવામાં આવી છે. તે આંક એએ-એચસી-૩ ખાતે મુકવામાં આવે છે. બચાવ પક્ષના વિદ્વાન વકીલોએ જણાવ્યું છે કે, દુર્ભાગ્યવશ, લાંબા સમયગાળા વીતી જવાને કારણે, છેલ્લે એ-૧ દ્વારા ઉલ્લેખ કરાયેલ આરોગ્યની

સ્થિતિ સંબંધિત વૈધકીય પુરાવા હજી સુધી શોધી કાઢી મેળવી શકાયા નથી અને અમુક વૈધકીય નોંધો અદાલતના રેકૉર્ડમાંથી મેળવવા પડશે, કારણ કે તે નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી બાકી રહેલી હતી તે દરમિયાન જામીનના હેતુસર રજૂ અને ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યા હતા. આ આધારે વિનંતી કરવામાં આવે છે કે ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજી વૈધકીય પુરાવા એકત્રિત કરી શકાય તે માટે યોગ્ય સમય મંજૂર કરવામાં આવે. તેમજ, આ પણ વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે, કારણ કે અમુક વૈધકીય નોંધો આ અદાલતમાં જામીન અરજી સાથે રજૂ કરવામાં આવી હતી, તેથી જો ઉપલબ્ધ હોય તો રજિસ્ટ્રીને શક્ય તેટલી વહેલી તકે તે શોધી કાઢવા નિર્દેશ કરવામાં આવે. સ્વાભાવિક રીતે, પરત મેળવવા અથવા તેની નકલો મેળવવા માટેની આવશ્યક પ્રક્રિયા અનુસર્યા બાદ, રજિસ્ટ્રી નિયમો અનુસાર શોધ તથા પુરવઠાની પ્રક્રિયામાં સહાય કરશે અને તેને ઝડપી બનાવશે. કોઈ મુશ્કેલી હોય તો વિદ્વાન બચાવ પક્ષના વકીલો તે બાબત રજિસ્ટ્રીના ધ્યાન પર પણ લાવી શકે.

વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી ઓઝાએ સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશનના પોલીસ અધિકારીએ એકત્રિત કરેલી સામગ્રી રજૂ કરી છે. જોકે, તેમણે આજે પોલીસ અધિકારીએ અદાલતમાં લાવવામાં આવેલ નિવેદનો સહિત લાવવામાં આવેલા અભિલેખના આધારે એક નિવેદન તૈયાર કરવા માટે અને આજે માત્ર મૃતકના પિતા જ આવી શક્યા હોવાથી મૃતકની વિધવા તથા મૃતકના નાબાલિક બાળકને અદાલતમાં હાજર રાખવા માટે વધુ એક પ્રયાસ કરવા થોડો સમય માગ્યો છે.

અવશ્ય, લાંબા સમયગાળા અથવા નિર્દોષ છૂટકારાના અપીલની બે તબક્કામાં સુનાવણીના કારણે મુલતવી રાખવું આવશ્યક બને છે. તેમ છતાં, મુલતવી મંજૂર કરવું એવું અર્થઘટન ન થવું જોઈએ કે તે બીજા ભાગની કાર્યવાહી લાંબી ખેંચવામાં સહાયક છે, જે પણ સમાન રીતે મહત્વપૂર્ણ છે. ન્યાયના વિશાળ હિતમાં, અને કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો તથા પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને, ૧ માર્ચ, ૨૦૦૨ સુધી મુલતવી રાખવું.

વિદ્વાન બચાવ પક્ષના વકીલોએ ફરીથી ખાતરી આપી છે કે અદાલતના હુકમ મુજબ જેમ આજે બધા આરોપી વ્યક્તિઓ અદાલતમાં હાજર છે તેમ તેઓ આગામી દિવસે પણ હાજર રહેશે.

૧૫.૨.૨૦૦૨[જે.એન.ભટ્ટ, ન્યાયાધીશ]

ફરીથી દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયા તરફ વળીએ તો, તે માત્ર ઔપચારિકતા નથી, પરંતુ ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થાનો એક મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે; તે પ્રક્રિયાનું એક અગત્યનું અંગ છે અને તે માત્ર નીચલી અદાલતી કાર્યવાહીનો અંત લાવતી નથી, પરંતુ સંભવિત ગુનેગારો સહિત ઘણા લોકોને દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયા સંદર્ભે સંકેત પણ આપે છે. નિઃસંદેહ, દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયા અતિ ગતિશીલ હોવા છતાં કઠિન અને સૂક્ષ્મ પણ છે. આ સમજવાનો વિષય છે કે અદાલતને વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે કે નહીં. દંડ અથવા સજાના પ્રમાણ સુધી પહોંચવા માટે નિર્ણય પ્રક્રિયાને અંતિમરૂપ આપતી વખતે,

તેનો વિચાર અને ઉપયોગ સંબંધિત સામગ્રી અને હકીકતાધારિત પરિસ્થિતિના આધારે જ થવો જોઈએ. તેથી સ્પષ્ટ છે કે, દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયામાં વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરતી વખતે અદાલતે સાવચેતી રાખવી જરૂરી છે જેથી અનાવશ્યક રીતે કઠોર સજા લાદવામાં ન આવે અને તે જ સમયે જરૂરી સજા બાકી પણ ન રહી જાય. વાસ્તવમાં, તે સંતુલન સાધવાની પ્રક્રિયા છે અને તે દ્વારા અદાલત દ્વારા સજા અને દંડના પ્રમાણને નક્કી કરતી વખતે વિવેકાધિકારનો યોગ્ય, સુલભ અને વાજબી ઉપયોગ થાય તે હેતુસર અંતિમ નિષ્કર્ષના નિંદુએ પહોંચવાનું કાર્ય છે.

નિઃસંદેહ, યોગ્ય સજા ફટકારવાના પ્રશ્નમાં કોઈ સીધી અને કઠોર બંધારિત સૂત્રરૂપ પદ્ધતિ ઘડી કાઢે અથવા તેનું માનકીકરણ કરે તેવી અપેક્ષા અદાલત પાસેથી રાખી શકાતી નથી, કારણ કે ચોક્કસ પ્રકારની સજાઓ લાદવાના ક્ષેત્રને મર્યાદિત કરતા ધોરણો અને માપદંડો નક્કી કરવું અનેક મામલાઓમાં અનુચિત અથવા અયોગ્ય ઠરી શકે. દંડશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં સજાની માત્રા નક્કી કરવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન અદાલત પર વધારતા તેમજ હળવા પાડતા, બન્ને પ્રકારના પરિસ્થિતિજન્ય તત્વોને ધ્યાનમાં લેવાની ફરજ છે. સ્પષ્ટ છે કે પીડિતશાસ્ત્રમાં પ્રચલિત આધુનિક અભિપ્રાયો અને વલણોથી અદાલત અજાણ રહી શકતી નથી; તેથી, સજા નક્કી કરવાની કોઈ માનકીકૃત સૂત્રપદ્ધતિ અથવા સજાની પ્રક્રિયાની વર્ગીકરણ-પદ્ધતિ, તમામ સંભાવનામાં, ન્યાયિક સ્વરૂપની રહી શકશે નહીં, કારણ કે તે આપેલ કેસના યોગ્ય તથ્યપરિસ્થિતિના બંધારણ પર

આધારિત છે. નિશ્ચિતપણે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪ [૩] માં વિધાનમંડળ દ્વારા પ્રગટ કરાયેલ નીતિ સાથે સુસંગત વ્યાપક સિદ્ધાંતો અને સામાન્ય માર્ગદર્શિકાઓ સ્વીકાર્ય છે; આ પ્રતિપાદનનું તાજેતરના મોહમદ ચમન વિ. ના નિર્ણયમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે વિશદ રીતે પ્રતિપાદન અને સચોટ વ્યાખ્યા કરી છે.

સ્ટેટ [૨૦૦૦ [૨] એસ.સી.સી.-૨૮, ૧૧.૧૨.૨૦૦૦ના રોજ નિર્ણયિત.

ઉપરોક્ત રીતે આ અદાલતે અગાઉ વિસ્તૃત રીતે કરેલી ચર્ચા, વ્યાપક માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અને અસંખ્ય ન્યાયિક ઉચ્ચારણોમાં કરાયેલ અવલોકનોના પ્રકાશમાં, આ અપીલમાં આરોપિત વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ નિઃસંદેહ રીતે સ્થાપિત થયેલ દોષિતતા, તેથી, આરોપિત વ્યક્તિઓના પ્રકરણમાં યોગ્ય દંડ ફટકારવા અને જ્યાં લાગુ પડે ત્યાં સજાનું નિર્ધારણ લાદવાના હેતુસર, તેની કસોટી કરવી, મૂલવણી કરવી અને આંકણી કરવી પડશે. એ/૧, એ/૨ અને એ/૩ દ્વારા અપનાવાયેલ પ્રકાર, રીત, પદ્ધતિ, હથિયાર, ભૂમિકા તથા આપેલ યોગદાનનો તાત્વિક ઉલ્લેખ ઉપરોક્ત રીતે અગાઉ કરવામાં આવ્યો છે.

મુખ્ય આરોપી એ/૨ ની દંડનીય માનવવધ જે હત્યા સમકક્ષ નથી તે બાબતે દોષિતતા ચુકિતસંગત શંકાથી પર સ્થપાઈ છે, જે કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય છે, જ્યારે એ/૧ - ૨ઘુ અને એ/૩ - સંજયને કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨

સાથે વંચાયેલી કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા છે, જે આપણા હેતુ માટે સંબંધિત એવી સજા નિર્ધારિત કરે છે.

દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૪ બે ભાગોમાં છે; વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો, આ કલમ ભિન્ન પરિસ્થિતિઓ માટે બે પ્રકારની સજા નિર્ધારિત કરે છે. [૧] જો કૃત્ય, જેમ કે આરોપીએ કર્યું હોય, મૃત્યુ કારિત કરવાની અથવા એવી ઈજા પહોંચાડવાની મનશા સાથે કરવામાં આવ્યું હોય કે જેનાથી મૃત્યુ થવાની શક્યતા હોય, તો તેમાં મહત્વપૂર્ણ તત્વ મનશા છે; જ્યારે [૨] જો કૃત્ય મૃત્યુ કારિત કરવાની અથવા એવી ઈજા પહોંચાડવાની કોઈ મનશા વિના, પરંતુ જ્ઞાન સાથે કરવામાં આવ્યું હોય કે જેનાથી મૃત્યુ થવાની શક્યતા હોય, અને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિના શરીરના જીવનાવશ્યક ભાગ પર કોઈ હથિયારથી પ્રહાર કરે, ત્યારે તે વ્યક્તિના મૃત્યુ થવાની શક્યતા અંગેનું જ્ઞાન હોય, તો એવી ઘટનામાં અથવા એવી પરિસ્થિતિમાં, સ્પષ્ટ છે કે કેસ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૪ના ભાગ ૨ હેઠળ આવશે.

જ્યાં સુધી સી.આર.પી.સી.ના પ્રથમ ભાગનો પ્રશ્ન છે, તે હાલના કેસમાં લાગુ પડતો નથી. ભાગ ૨ ની કલમ ૩૦૪ દસ વર્ષથી વધુની મુદત માટેના કારાવાસથી અથવા દંડથી અથવા બંનેથી દંડની જોગવાઈ કરે છે.

આ સંદર્ભમાં, હવે આ તબક્કે, તેથી વિચારણા માટે ઉભા થતા મહત્વપૂર્ણ અને સારભૂત પ્રશ્નો એ છે કે દંડની યોગ્ય પસંદગી શું હોવી જોઈએ, તે કરતી વખતે

તથ્યાત્મક પરિસ્થિતિ, તેમજ આ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ઘટનામાં આરોપી વ્યક્તિઓએ ભજવેલી ભૂમિકા અને કરેલા અતિરેકને ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે, જે અંતે ૨૪ વર્ષના એક યુવાનના અકાળ મૃત્યુમાં પરિણમેલી, જેણે આ દુનિયા છોડતી વખતે "અવચસ્ક પુત્ર અને યુવાન વિધવા" પાછળ છોડી ગયા.

અદાલતે અગાઉના પ્રસંગોએ, જેનો ઉપર અહીં વિસ્તૃત ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, દંડની માત્રા અંગેના પ્રશ્ન પર, જેમાં દંડરક્ષમનો સમાવેશ થાય છે, તેમજ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૭ની જોગવાઈઓ મુજબ તે નાબાલિક પુત્ર અને યુવા વિધવા જેવા ગુનાના પીડિતોને વળતર ચૂકવવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવાના પ્રશ્ન પર વિચાર કર્યો હતો.

આ અદાલતે ખુદી અદાલતમાં આરોપી વ્યક્તિઓની પણ સુનાવણી કરી છે અને દંડના પ્રશ્ન, દંડરક્ષમ લાદવા અને/અથવા જો હોય તો, મૃતકના નાબાલિક પુત્ર તથા યુવા વિધવાને વળતર ચૂકવવાના પ્રશ્ન અંગે ન્યાયસંગત અને ચુકિતસંગત નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે પીડિત પક્ષના સભ્યોની પણ સુનાવણી કરી છે. લેખિત નિવેદનો પણ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. તેથી, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫ [૨] ની જોગવાઈઓમાં અંતર્નિહિત કાનૂની આજ્ઞાને ધ્યાનમાં રાખીને, આરોપી વ્યક્તિઓને દંડની માત્રા અંગેનો નિર્ધારણ કરવામાં આવે તે પહેલાં દરેક આરોપી વ્યક્તિ સાથે સંબંધિત આવશ્યક અને પ્રાસંગિક સામગ્રી રજૂ કરવા તથા નોંધ પર લાવવા માટે પૂરતી તક આપવામાં આવી છે.

પુનરાવર્તન કરવાનું અનાવશ્યક છે કે દુર્ભાગ્યવશ, આપણા દેશમાં હાલની ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં પીડિતવિજ્ઞાનની સ્થિતિ અને તેની ભૂમિકા અત્યંત ન્યૂન સ્તરે છે, જ્યારે અનેક અન્ય દેશોમાં આ પાસાને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે.

આ સંદર્ભમાં, અમે એ પણ નિરીક્ષણ કર્યું છે કે વર્તમાન કાનૂની માળખામાં દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૭ માં સામેલ ગુનાના પીડિતોને ચૂકવવામાં આવનાર વળતર સંબંધિત એકમાત્ર જોગવાઈમાં યોગ્ય, પૂરતી અને સુસંગત રીતે મોટા પાયે સુધારાની જરૂરિયાત છે. કારણ કે અનેક વખત ગુનેગારો, અપરાધીઓ અથવા ભંગકારો સમાજની ગરીબ પરિસ્થિતિમાંથી આવતા હોય છે અને ગુનાના પીડિતોને ચૂકવવા માટે આરોપી વ્યક્તિઓએ વહન કરવાનું વળતરનું પ્રમાણ પૂરતું અને અત્રે સુધી કે યોગ્ય પણ ન હોઈ શકે. એટલું જ નહીં, એ પણ એક અતિ પ્રચલિત અને નિર્વિવાદ હકીકત છે કે જો પીડિતોને કેદાવસ્થા દરમિયાન કોઈ કામ આપવામાં આવે, તો પણ તેઓ પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે પૂરતી રકમ કમાઈ શકતા નથી; તેવી સ્થિતિમાં તેમને હંમેશા ગુનાના પીડિતોને યોગ્ય, જો ઉદાર ન હોય તો પણ, વળતર ચૂકવવા માટે કેવી રીતે આદેશિત કરી શકાય. આ સંદર્ભમાં, હવે યોગ્ય સમય આવી ગયો છે કે સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ અથવા યોગ્ય મંચો આ મુદ્દાને સર્વોચ્ચ પ્રાથમિકતાથી હાથ ધરે, જેથી ગુનાના પીડિતો ફરીથી પીડિત કે પીડિતાવસ્થામાં ન ધકેલાય. વાસ્તવમાં, આવી પરિસ્થિતિમાં જાહેર ખજાનામાંથી કાનૂની ચાંત્રિકતા ઉભી કરીને તથા ગુના પીડિત સેવા અને

ગુના પીડિત કલ્યાણ નિધિઓ રચીને વળતર પ્રદાન કરવાની જવાબદારી રાજ્યની છે. આ સંબંધમાં, આ અદાલતે અગાઉ અહીં કેટલાક સૂચનો કર્યા છે, જે ભવિષ્યમાં કંઈક મદદરૂપ થઈ શકે; અને કારણ કે ન્યાયિક ફોજદારી ન્યાયતંત્રના સુધારાઓ માટે માલીમથ સમિતિ દ્વારા વિચારણા કરવામાં આવી રહી છે, સૂચનોનું આ સ્વરૂપ અવગણના કરવાનો આધાર બની શકે તેમ નથી, તેથી રજિસ્ટ્રીને આ ચુકાદાની એક નકલ નિઃશુલ્ક રીતે ઉક્ત સમિતિને મોકલવા દિશાનિર્દેશ કરવો યોગ્ય રહેશે, જે તેમની દૃષ્ટિ રચવામાં, તેમના સૂચનો તૈયાર કરવામાં અને ફોજદારી ન્યાયતંત્ર સેવાના આ મહત્વના પ્રશ્ન અંગેના પરિણામરૂપ અહેવાલ નિર્માણમાં કંઈક ઉપયોગી થઈ શકે.

ઈરાદાનો સાર આપ્યા બાદ પણ, દરેક આરોપી વ્યક્તિની વાસ્તવિક સંડોવણી અને તેની ભૂમિકા, કમાણીની સ્થિતિ, આર્થિક સ્થિતિ, સામાજિક દરજ્જો, કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાની જવાબદારી તથા હાલ અહેવાલ મુજબ ૧૫ વર્ષથી ઓછી ઉંમર ધરાવતા અને હકીકતમાં હોસ્ટેલમાં અભ્યાસ કરતા નાબાલિક પુત્રની આર્થિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિઓનો પણ વિચાર કરવામાં આવે.

મૃતકના ભાઈએ, અહેવાલ મુજબ, પોતાની પ્રથમ પત્નીને છૂટાછેડા આપી દીધા હતા અને મૃત્યુ પામેલાની વિધવા સાથે લગ્ન કર્યા હતા, અને એમ પણ જણાવવામાં આવે છે કે મૃત્યુ પામેલાને વિશાલ નામનો આશરે ૧૫ વર્ષનો નાબાલિક પુત્ર હતો, જે હોસ્ટેલમાં અભ્યાસ કરે છે; તેમજ મૃત્યુ પામેલાની

વિધવા સાથે બીજા લગ્ન કર્યા બાદ મૃતકના ભાઈને તે વૈવાહિક સંબંધમાંથી પણ જય નામનો એક પુત્ર થયો છે.

આરોપી એ/૧ રઘુ, નોંધપોથીમાંથી જાણવા મળે છે કે તે મુદ્દામાલ વસ્તુ નં. ૯ થી સજ્જ હતો, છતાં નોંધપોથી પરના વૈધકીય પુરાવાને ધ્યાનમાં લેતાં તેણે તેનો ઉપયોગ કર્યો હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. તેની ઉંમર ૬૨ વર્ષ છે, તેને ભૂતકાળમાં હૃદયરોગની તકલીફ થઈ ચૂકી છે, તેમજ તે વિચારાધીન કેદી તરીકે વિચારણાના દરમ્યાન અંદાજે ૨૨ મહિનાનો કારાવાસ પણ ભોગવી ચૂક્યો છે, તે મુખ્ય વ્યક્તિ અને નિઃસંદેહ કુટુંબનો વડો જણાય છે; તેને સોંપાયેલ ભૂમિકા એવી છે અને તે એવી રીતે સ્થાપિત થાય છે કે તેણે મૃતકને મારી નાખવા માટે બૂમ પાડી એ/૨ ને છરીના ઘા કરવા ઉશ્કેર્યો હતો. નોંધપોથીમાંથી જાણવા મળે છે કે તે લાંબા સમયથી પરિવહનનો વ્યવસાય કરતો આવ્યો છે. તે એક ટાટા વાહન સહિતના વાહનોનો માલિક પણ છે. તેના પોતાના માલિકીનું એક રહેણાંક મકાન પણ છે, જે પોલીસ અહેવાલ મુજબ મૂલ્યવાન છે. આ રીતે તે પરિવહનનો વ્યવસાય કરતો રહ્યો છે. આ મુદ્દે પોલીસ દ્વારા તપાસ દરમ્યાન એ પણ નોંધાયું છે કે એ/૧ રઘુ અને તેના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સારી અને મજબૂત છે તથા તેમનો સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ પણ સારી છે. સંક્ષેપમાં, આરોપીગણ સારાં પ્રમાણમાં સમૃદ્ધ કુટુંબના છે અને સારી આવક ધરાવે છે.

અ/ર ઘાના ઉપનામ ઘનશ્યામ બાબતે જ્યાં સુધી પ્રશ્ન છે, તે વખતે તેની ઉંમર માત્ર ૨૨ વર્ષ જેટલી હતી, જે હાલમાં ૩૬ વર્ષનો છે, તેની પોતાની વાહનવ્યવસ્થા છે અને તે ધંધો પણ કરે છે તથા ટ્રેક્ટર ભાડે આપીને અને હાયરિંગ દ્વારા આવક મેળવે છે, અમરેલી જિલ્લામાં ટ્રેક્ટર ભાડે આપવાના અને હાયરિંગના વ્યવસાયમાં તેની સંયુક્ત માલિકી છે. દુર્ભાગ્યવશ, પોતાના પિતાની ઉશ્કેરણી અને મદદથી, અ/ર ઘાનાએ નિષ્ણાકત રહેલા મૃત્યુ પામનારના શરીર પર છરીના ત્રણ અસરકારક ઘા માર્યા હતા. આ અદાલતે ઉપરોક્ત પુરાવાની સ્પષ્ટ રીતે મૂળવણી કરી છે અને એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો છે કે આ કૃત્ય હત્યા ન ગણાતું દોષપાત્ર માનવવધ છે અને પરિણામે કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ તેની દાયિત્વતા ઉભી થાય છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૪માં હત્યા ન ગણાતું દોષપાત્ર માનવવધ માટેની સજાની જોગવાઈ છે અને કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ એવી દોષપાત્ર હત્યાની સજાની જોગવાઈ કરે છે. જે હોય તે, તેણે અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે પહેલેથી જ ૩૨ મહિનાની કેદની અવધિ ભોગવી લીધી છે. તેથી, આ તબક્કે વિચારણા અને નિરાકરણ માટે હવે એક મહત્વનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે પૂરતી સજાનો પરિમાણ અને દંડની રકમ, જો કોઈ હોય તો, કેટલી હોવી જોઈએ, તેમજ આપવાની યોગ્ય વળતરની રકમ કેટલી હોવી જોઈએ. એવું દર્શાવવું યોગ્ય રહેશે કે બંને પક્ષોએ એવો તર્ક રજૂ કર્યો છે કે દંડની જે રકમમાંથી પીડિતોને વળતર આપવાનું છે, તે બાબતમાં અદાલત જે દંડ ફટકારે તેમાંથી યોગ્ય રકમ વળતર તરીકે ફટકારી શકે. તેમ છતાં, આરોપી પક્ષ તરફથી જોરપૂર્વક અને

ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે ભોગવેલ અવધિ તથા લગભગ ૧૩ વર્ષના વિરામને ધ્યાનમાં લેતા, તેને વધુ લાંબી કેદ માટે મોકલવાથી કોઈ ફળદાયી પરિણામ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. ઉદ્દેખનીય છે કે કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં ફટકારવામાં આવી શકતી મહત્તમ સજા ૧૦ વર્ષની છે. તેમ છતાં, આરોપી પક્ષ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે યોગ્ય દંડની રકમ નક્કી કરવાની બાબત અદાલતના વિવેક પર છોડી છે અને તેમાંથી ગુનાના પીડિતોને વળતરરૂપે યોગ્ય રકમ આપવામાં આવી શકે તેવી રજૂઆત કરી છે.

જ્યાં સુધી એ/૧ માટેની દંડપ્રક્રિયાના ગુણદોષનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી વિદ્વાન સરકારી વકીલે પણ વધુ કઠોર કેદની સજાની ગંભીરતાપૂર્વક માંગણી કરી નથી કે તેના માટે આગ્રહ પણ રાખ્યો નથી. તેમ છતાં, તેમણે ભારપૂર્વક રજૂ કર્યું છે કે, તેની આર્થિક સ્થિતિ, સહાય અને ગુનાના ભોગ બનનારાઓની દયનીય પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, અદાલતે એક લાખથી વધુ ન હોય તેવી દંડની રકમ ફરમાવવી જોઈએ અને/અથવા અન્યથા અવસાન પામેલાના અવયસ્ક સંતાન અને વિધવા પત્નીને વળતર ચૂકવવા અંગે દિશાનિર્દેશો આપવામાં આવે.

આ સંદર્ભમાં, વિદ્વાન સરકારી વકીલે વેંકટેશ વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૩ એસ.સી. ૧૨૩૦ ના મામલામાં આવેલા નિર્ણય પર પણ આધાર રાખ્યો છે. ઉપરોક્ત નિર્ણયનું સવિસ્તર પરીક્ષણ કરતાં જણાય છે કે

આરોપી વ્યક્તિઓને કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દોષિત ઠેરવીને ૫ વર્ષ સુધી કઠોર કેદની સજા અને રૂ.૩૦૦૦/- નો દંડ ફરમાવવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે લાકડાના રીપરથી પ્રહાર કરવામાં આવ્યો હતો; આરોપીએ આ ગંભીર દુષ્કૃત્ય કર્યા બાદ આત્મહત્યાનો પ્રયાસ પણ કર્યો હતો અને વધુમાં જ્યારે આ મામલો માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ લેવામાં આવ્યો ત્યારે તે મામલામાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પહેલેથી ભોગવેલી સજાના સમયગાળા સુધી સજાનો સમય ઘટાડ્યો હતો અને રૂ.૧,૦૦,૦૦૦/- જેટલો દંડ વધારીને મૃતકની વિધવા અને પુત્રીને ચૂકવવાનો હુકમ કર્યો હતો, જેથી મદ્રાસ હાઈકોર્ટે તા. ૧૪.૬.૧૯૯૧ ના રોજ આપેલા ચુકાદાને ભાગત: રદ કર્યો હતો. ઉક્ત ચુકાદાના પરિણેદ ૭ માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે આ રકમ મૃતકની અવયસ્ક પુત્રી અને વિધવાને કેવી રીતે ચૂકવવાની તે અંગે માર્ગદર્શન આપ્યું હતું.

આરોપી નં. ૩ સંજય @ ગદ્દી અંગે, જ્યારે એ/૨ એ છરીના ઘા કર્યા ત્યારે તેની ભૂમિકા માત્ર મૃત્યુ પામેલ શેખરને પકડી રાખવાની જ હતી; તેણે પણ વિચારાધીન કેદી તરીકે ૨૩ મહિનાની કેદ ભોગવી છે. તેથી, આરોપીગણ તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલે એ જ રજૂઆત પુનરાવર્તિત કરી છે કે ભોગવાયેલ કેદનો સમય પૂરતો ગણવામાં આવે અને યોગ્ય રકમનો દંડ લાદવામાં આવે તથા તેમાંથી યોગ્ય રકમ અધિનિયમની કલમ ૩૫૭ ની જોગવાઈઓ અનુસાર વળતર સ્વરૂપે મૃત્યુ પામેલના વિધવા અને સગીર સંતાનને ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે. જ્યાં સુધી એ/૩ નો પ્રશ્ન છે, ત્યાં

સુધી વિદ્વાન સરકારી વકીલે પણ કેદની સજા સંબંધિત રજૂઆત પર ફરીથી બહુ ગંભીર આગ્રહ કર્યો નથી. જોકે, તેમણે નિષ્પક્ષપણે રજૂ કર્યું છે કે તેના વિરુદ્ધ દંડની રકમ ફરમાવવી જોઈએ અને તેમાંથી યોગ્ય રકમ વળતર સ્વરૂપે મૃત્યુ પામેલના સગીર સંતાન અને વિધવાની કલ્યાણ તથા નિર્વાહ માટે ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે.

નિઃસંદેહ, પીડિતશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં આ નિર્ણય ગુનાના પીડિતોને પુનઃસ્થાપનાત્મક ન્યાય અને તેના હેતુ તથા અભિપ્રેત ઉદ્દેશોની પૂર્ણતા તરફનો એક પાસો છે, પરંતુ એટલું જ સર્વસ્વ નથી. સ્નેહસંબંધી નજીકતા, સૌહાર્દ, કુટુંબની ઉષ્મા અને નજીકના સ્વજનોનો લાડ-પ્યાર, જે અન્યથા પણ અમૂલ્ય હોય છે, તેમજ નાબાલિક બાળક, નિશિક્ષિત સ્ત્રી વગેરે જેવી બાબતો માત્ર ઉદાહરણરૂપ છે અને પૂર્ણ ચાદી નથી; અને આ બધું નિઃસંદેહ અપરિહાર્ય હાનિ તથા અમૂલ્ય સ્વરૂપનું છે. તેમ છતાં, અદાલતને પોતાની ફરજ બજાવતાં આ વિચારવું આવશ્યક છે કે આવા વ્યક્તિઓને, શક્ય હોય તેટલી હદ સુધી, રકમના પરિમાણમાં કેવી રીતે વળતર આપવામાં આવી શકે, જેથી દુર્ભાગ્યપૂર્ણ મૃત્યુના કારણે થયેલી વ્યથા અને કઠિનતામાં કંઈક રાહત મળી શકે. નિઃસંદેહ, દુર્ભાગ્યવશ, આપણા જેવા દેશમાં, પીડિતોને વળતર ઉપરાંત અન્ય અનેક ઉપયોગી સેવાઓ તથા કાયદેસર ચંત્રણાથી પૂરતી ચુકવણી માટે યોગ્ય સત્તાધિકારીઓ દ્વારા વ્યવસ્થાઓ વિકસાવવામાં આવવી જોઈએ હતી; હવે તો એવું કરવાનું ઊંચું સમય આવી ચૂક્યો છે અને આશા રાખવામાં આવે છે કે

માલીમથ સમિતિ આવા પાસાઓ પર વિચાર કરશે. પરંતુ, હાલના તબક્કે, આપણો સંબંધિત પ્રશ્ન એ છે કે દંડ અથવા સજાનું પ્રમાણ કેટલું હોવું જોઈએ, દંડરકમ કેટલી વાજબી હોવી જોઈએ, અને તેમાંથી મૃત્યુ પામેલાના નાબાલિક પુત્ર તથા વિધવાને કેટલું વળતર ચૂકવવું જોઈએ.

આ સંદર્ભમાં, આરોપી વ્યક્તિઓની તરફેણી નીચેના નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને તેમની આ દલીલના સમર્થનમાં તેમના પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે કે હજી સુધી નીચલી અદાલતમાં વિચારાધીન કેદી તરીકે ભોગવેલ સમયગાળો, તેમજ તેની વચ્ચેના ૧૩ વર્ષથી વધુના વિલંબના અવધિને ધ્યાનમાં રાખીને, અને એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કે આરોપી વ્યક્તિઓ પરિવારજીવન અને સામાજિક પરિસ્થિતિથી સંપૂર્ણપણે વંચિત ન થઈ જાય, ભોગવેલ સમયગાળાને મૂલભૂત સજાના હેતુસર પૂરતો માનવો જોઈએ અને દંડની વાજબી રકમ અંગેનો નિર્ણય અદાલતના વિવેકાધિકારે છોડી દેવામાં આવે, તથા આવી રકમમાંથી મૃત્યુ પામનારના અવયસ્ક સંતાન અને વિધવાને વળતર ચૂકવવા અંગે દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવે. આ રજૂઆતને સમર્થન આપવા માટે નીચેના નિર્ણય પર આધાર રાખવામાં આવે છે.

[૧]એ.આઈ.આર. ૨૦૦૦ [૨] એસ.સી.સી. ૧૩૭૪ કેમિલો વાઝ વિ. ગોવા રાજ્યના કેસમાં

આ કેસમાં, કલમ ૩૦૨ હેઠળની દોષિત ઠરાવવાની કાર્યવાહી રદ કરવામાં આવી અને તેના સ્થાને કલમ ૩૦૪ તથા ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય ગુનો પ્રતિસ્થાપિત કરવામાં આવ્યો અને ૫ વર્ષની સજા ફટકારવામાં આવી હતી.

[૨]૧૯૯૭ [૧] જી.એલ.આર. ૬૯૮ માં નરવત @ ભટ્ટી રાયજીભાઈ વિ. ગુજરાત રાજ્યના કેસ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, જેમાં એક આરોપીએ મૃતકની પીઠ અને કમરના ભાગે લાકડીનો પ્રહાર કર્યો હતો, જ્યારે અન્યએ મુક્કા અને લાતોથી માર માર્યો હતો. સેશન્સ કોર્ટએ આરોપીની ઉંમર ધ્યાનમાં રાખીને ૪ વર્ષની સજા ફરમાવી હતી, જે સજા ભોગવેલ અવધિ સુધી ઘટાડવામાં આવી હતી.

અંજના પટેલ અબ્બેરાજ કુલાભાઈ વિ. ગુજરાત રાજ્ય, જેનો અહેવાલ ૧૯૯૩ [૨] જી.એલ.એચ. ૨૪૨ માં નોંધાયેલ છે, તે નિર્ણયમાં, તે કેસમાં આરોપીની ઉંમર ૬૦ વર્ષ હતી, ઘટનાના પછી ૮ વર્ષનો સમય વીતી ગયો હતો, અને હકીકતોના આધારે કારાવાસની મૂળ સજા ઘટાડીને આરોપીએ પહેલેથી ભોગવેલ કારાવાસની અવધિ સુધી મર્યાદિત કરવામાં આવી હતી, સાથે રૂપિયા ૮,૦૦૦/- નો દંડ ફટકારવામાં આવ્યો હતો અને દંડની રકમ મૃત્યુ પામેલના વિધવાને ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો.

કપિલદેવ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યના કેસમાં ક્રિ.એલ.આર. [એસસી] ૧૯૮૩-૫૫૩ માં અહેવાલિત નિર્ણયમાં. તે કેસમાં, કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય

ગુનામાં હાઈકોર્ટે ફરમાવેલી ૭ વર્ષની સજા ઘટાડીને બે વર્ષ કરવામાં આવી. બે પરિચ્છેદોના આ ચુકાદામાં તથ્યો વિસ્તૃત રીતે જણાવવામાં આવ્યા નથી.

મોહમ્મદ આયનુલ્હીન ઉપનામ મિયામ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય, જે ૨૦૦૦ ક્રિ.એલ.જે. ૩૫૦૮ માં અહેવાલિત છે, તેના પરનો આધાર વિવાદરહિત રીતે અસંગત છે અને વર્તમાન કેસના તથ્યોને આકર્ષતો નથી. તે કેસમાં, આરોપી વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૪ એ હેઠળનો ગુનો સ્થાપિત થયો હતો. મુખ્ય પ્રશ્ન એ હતો કે મુસાફર બસમાં ચડતી વખતે નીચે પડી જાય ત્યારે બેદરકારીનો અનુમાન કાઢી શકાય કે નહીં.

વધુમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતના વર્ષ ૨૦૦૦ [૧૦] એસ.સી.સી. ૨૨૫ માં અહેવાલિત ભેરા વિ. રાજ્ય રાજસ્થાન ના કેસના નિર્ણય પર પણ આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, જેમાં કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં આરોપીને તે હેઠળ દોષિત ઠરાવી ૫ વર્ષની કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. આ સંદર્ભમાં, કલિન્દર ભારિક વિ. રાજ્ય એચ.પી. ૨૦૦૦ એસ.સી.સી. [ક્રિ] ૯૬ ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે, જેમાં કલમ ૩૦૨ હેઠળની દોષસિદ્ધિને બદલીને કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળની દોષસિદ્ધિ કરવામાં આવી હતી અને ૭ વર્ષની કઠોર કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી.

આથી, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, જ્યાં સુધી એ/૧ અને એ/૩ ની દોષિતતા સંબંધિત છે, ત્યાં સુધી વિદ્વાન સરકારી વકીલે વધુ કારાવાસની સજા માટે

ગંભીરતાપૂર્વક રજૂઆત કરી નથી. જોકે, તેમણે જોરપૂર્વક રજૂ કર્યું છે કે ગુનાનો ભોગ બનેલા મૃતક શેખર પરિવારનો એકમાત્ર કમાઉ સભ્ય હતો અને તે પોતાની પાછળ યુવા વિધવા અને અલ્પવયસ્ક પુત્રને મૂકીને મૃત્યુ પામ્યો, જે હાલમાં શિક્ષણ માટે છાત્રાલયમાં દાખલ છે, અને તેથી સરકારી વકીલ શ્રી ઓઝાએ રજૂ કર્યું છે કે અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે ભોગવેલ ૨૨ મહિનાનો કારાવાસ, કારાવાસના હેતુ માટે પૂરતો માનવામાં આવે, પરંતુ દંડ લાદવાના હેતુ માટે નહીં. તે માટે તેમણે જોરદાર રજૂઆત કરી છે કે એ/૧ વાહનપરિવહનનો વ્યવસાય કરે છે અને ટ્રેક્ટર ભાડે અને હાયર પર આપી આવક પણ મેળવે છે અને તેની પાસે કૃષિ મિલ્કતો પણ છે, તે સાધનસંપન્ન વ્યક્તિ છે અને તેની સારી આવક છે, અને તેથી કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ તથા અલ્પવયસ્ક અને મૃતકની વિધવાની વિપરીત ગરીબ પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં, રૂપિયા ૧ લાખથી ઓછો ન હોય એવો દંડ લાદવો ન્યાયસંગત ગણાશે, અને દંડની રકમ, જો ચૂકવવામાં આવે, તો રૂપિયા ૧ લાખ નિરક્ષર અને અવ્યવહારુ સ્ત્રી એવી તથા સંપૂર્ણપણે નિરાધાર અને બેરોજગાર એવી વિધવાને ચૂકવવા અંગે હુકમ કરવામાં આવે. નિશ્ચિતપણે, મૃતક પતિના મોટાભાઈ સાથે થયેલું લગ્ન કાયદેસર અને માન્ય હોવાનું અથવા તે આવશ્યક પ્રક્રિયા અને જરૂરી વિધિઓ સાથે કરવામાં આવ્યું હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. તે ઉપરાંત, મૃતકના મોટાભાઈ દીપક સાથેના નવા વૈવાહિક સંબંધમાંથી તેને એક સંતાન પણ છે. આ અદાલતના મત અનુસાર, મૃતકની યુવા વિધવાને દંડની રકમમાંથી ૮૦% રકમ યોગ્ય શરતો

અને નિયમો સાથે વિતરણ કરવામાં આવે, તેવો હુકમ કરવો ન્યાયસંગત અને યોગ્ય રહેશે, ભલે તે સંબંધિત સેશન્સ જજ દ્વારા નક્કી કરાયા મુજબ કોઈ સંસ્થા અથવા રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકમાં મુદતી થાપણ રૂપે અંશતઃ જમા કરાવવામાં આવે અથવા એકાઉન્ટ પેયી ચેક દ્વારા ચૂકવવામાં આવે.

આરોપી નં. ૨ અંગે, તેની તરફથી તેમજ તેના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા પણ એ જ રજૂઆતો કરવામાં આવી છે. જોકે, વિદ્વાન સરકારી વકીલે જોરદાર દલીલ કરી છે કે આશરે ૨૪ વર્ષ વયના મૃતકના શરીર પર કરાયેલા અનુક્રમે ત્રણ છરીના ઘા પૈકી એક જીવલેણ હોવાનું જણાય છે, તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં. આ સંદર્ભમાં, વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી ઓઝાએ રજૂ કર્યું છે કે તેને ઓછામાં ઓછી ૫ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવી કેદની સજા તથા નોંધપાત્ર દંડ ફટકારવામાં આવવો જોઈએ, જેમાંથી વાજબી રકમ મૃતકના નાબાલિક બાળક અને યુવા વિધવાને આપવામાં આવી શકે. વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે કૃષિ વ્યવસાય, ભાડે આપવાના તથા ભાડે રાખવાના કામકાજ અને કુટુંબની સશક્ત આર્થિક સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં રૂપિયા ૧,૨૫,૦૦૦/- નો દંડ લાદવો જોઈએ અને દંડરૂપે વળતર ફટકારવામાં આવવું જોઈએ, તથા ઓછામાં ઓછી રૂપિયા એક લાખની રકમ જમા કરવા માટે એફ.ડી.આર. સ્વરૂપે જમા કરાવવા દિશા આપવામાં આવવી જોઈએ, જેથી તેમાંથી નાબાલિકના કલ્યાણ અને ભરણપોષણ માટે ખર્ચ કર્યા પછી, જેનો જીવનપ્રવાસ હજુ લાંબો છે અને જેને પોતાની પ્રાથમિક શિક્ષા પણ પૂર્ણ કરવી બાકી છે, યોગ્ય રીતે વ્યવસ્થા થઈ શકે.

સ્પષ્ટ છે કે તેથી એવો નિષ્કર્ષ ઉપજે છે કે જ્યાં સુધી એ/૩ નો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આરોપીની તરફેથી આ અદાલત સમક્ષ લગભગ સમાન રજૂઆતો કરવામાં આવી છે અને આરોપીએ પોતે પણ ખુદી અદાલતમાં એ જ આધારનું પુનરોચ્ચાર કર્યું છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે એ/૩ એ અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે પહેલેથી જ ૨૩ મહિનાની કેદ ભોગવી લીધી છે અને પ્રતિસ્થાપક કેદના પ્રશ્ને તે અવધિને પૂરતી ગણવી જોઈએ. કેસના તથ્યોના પ્રકાશમાં વિદ્યમાન ન્યાયસંગતતા રાખીને વિદ્વાન સરકારી વકીલે દલીલ કરી છે કે ભોગવેલ અવધિને પૂરતી ગણવામાં આવે અને તેની સારા આર્થિક સ્થિતિ અને દરજ્જાને ધ્યાનમાં લઈ વળતરરૂપે રૂપિયા ૨૫,૦૦૦/- થી વધુ રકમનો દંડ ફટકારવામાં આવે.

જ્યાં સુધી એ/૧ અને એ/૨ નો સંબંધ છે, તેમની વિરુદ્ધ કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળનો ગુનો સિદ્ધ થયેલ હોવા છતાં, જે ૧૦ વર્ષ સુધી દંડનીય છે, કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો અને વિશેષ પરિસ્થિતિઓ તેમજ પક્ષકારોની રજૂઆતો અને રજૂઆતો દરમિયાન અમારી સમક્ષ વર્ણવવામાં આવેલી આરોપી વ્યક્તિઓને સંબંધિત વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતા, આરોપી નં. એ/૧ અને એ/૩ દ્વારા ભોગવાયેલ સજાનો સમયગાળો પૂરતો માનવામાં આવે. તેમ છતાં, જો નીચલી અદાલતમાં વિચારાધીન કેદી તરીકે પહેલેથી ભોગવાયેલ ૨૨ માસની કેદને પૂરતી માનવામાં આવે અને રૂપિયા ૮૦,૦૦૦/- નો દંડ ફરમાવવામાં આવે તથા દંડની ચુકવણીમાં નિષ્ફળતા થાય તો વધુ ૧૩ માસની કઠોર કેદ ભોગવવાની સજા કરવામાં આવે, તો ન્યાયના હિતો પૂર્ણ થશે; જ્યારે એ/૩ નો

સંબંધ છે, તેણે વિચારાધીન કેદી તરીકે ૨૩ માસની કેદ ભોગવી છે, અને કેસના તથ્યો તથા પરિસ્થિતિઓમાં વિચારાધીન કેદી તરીકે પહેલેથી ભોગવાયેલ કેદનો સમયગાળો ધ્યાનમાં લઈ તેને પૂરતો માનવામાં આવશે. તેમ છતાં, રૂપિયા ૩૦,૦૦૦/- નો દંડ ફરમાવવામાં આવે છે અને દંડની ચુકવણીમાં નિષ્ફળતા થાય તો વધુ ૧૧ માસની કઠોર કેદ ભોગવવાની રહેશે. જો દંડની રકમ ચૂકવવામાં આવે, તો સંબંધિત સેશન્સ કોર્ટ કોઈપણ રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકમાં પ્રારંભિક ૫ વર્ષની અવધિ માટે યોગ્ય રકમની મુદતી જમા કરાવશે અને તે પરથી ઉપજતું વ્યાજ નાબાલિક અને વિધવાને તેમના કલ્યાણ અને જીવનનિર્વાહ માટે ચૂકવવામાં આવશે.

હવે વિચારણા માટે ઉભો થતો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે સામાવાળા નં. ૨ ધાના સામે સ્થાપિત થયેલ દોષિતતા માટે કેટલી સજા થવી જોઈએ. નિઃસંદેહ, તેણે ત્રણ અસરકારક છરીના ધા માર્યા હતા, જેમાંથી એક પ્રાણઘાતક સાબિત થયો હતો અને પરિણામે મૃતક શેખરનું હત્યાત્મક મૃત્યુ થયું હતું. તેને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરાંત, તેણે કેસની સુનાવણી દરમિયાન અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે ૩૨ મહિનાની કેદ ભોગવી છે. હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓના પ્રકાશમાં, અને આ સંદર્ભમાં, સામાવાળા નં. ૨ એ ત્રણ અનુક્રમી છરીના ધા કર્યા હતા, જ્યારે સામેવાળો નિરાધાર હતો; તેણે જે રીતે અને જે ઢબે આ ગુનો આચર્યો હતો અને અત્યાર સુધી અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે ભોગવેલ ૩૨ મહિનાનો સમય, કલમ

૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળની મહત્તમ સજાની સરખામણીમાં નિઃસંદેહ ઓછો છે. તેમ છતાં, વચ્ચે ૧૩ વર્ષથી વધુ સમય પસાર થઈ ગયો છે, અને તે ૩૫ વર્ષની ઉંમરનો વ્યક્તિ પણ છે; કેસની હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ તથા અન્ય સંબંધિત અને અનુસંગી પાસાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, જો તેને ૪ વર્ષની કેદની સજા તથા રૂપિયા ૧ લાખનો દંડ ફટકારવામાં આવે અને દંડ ન ભર્યે ૧૪ મહિનાની વધુ કઠોર કેદ ભોગવવાની સજા કરવામાં આવે, તો ન્યાયના હિતોની પૂર્તિ થશે. જો દંડની રકમ નીચલી અદાલતમાં જમા કરવામાં આવે અથવા ચૂકવવામાં આવે, તો માનનીય સેશન્સ જજ માટે તે યોગ્ય રહેશે કે તે ઉક્ત રકમના યોગ્ય વિતરણ અને અલ્પવયસ્ક તથા યુવા વિધવાના ભરણપોષણ અને કલ્યાણ માટે તેના યોગ્ય ઉપયોગ બાબતે યોગ્ય આદેશો અને દિશાનિર્દેશો પસાર કરે. નીચલી અદાલત માટે આ બાબત વિચારવા યોગ્ય રહેશે કે અલ્પવયસ્કના નામે, તેના વાલી મારફતે, તેની અસરકારક અને રચનાત્મક શિક્ષણ, ખર્ચાઓ અને જીવનનિર્વાહ માટે તે રકમ ત્રણથી ચાર હપ્તામાં જમા કરવામાં આવે. ફરીથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે માનનીય સેશન્સ જજ માટે એ પણ જોવું યોગ્ય રહેશે કે જો એવી ઈચ્છા હોય તો એ/સી પેઈ ચેક દ્વારા વળતરરૂપે યોગ્ય રકમ ચૂકવવામાં આવે; દંડની રકમમાંથી વળતર ચૂકવવાનો આ નિર્દેશ કેસની વિશિષ્ટ હકીકતો અને ખાસ પરિસ્થિતિઓ, તેમજ વિધવા અને નાબાલિક પુત્રની દયનીય સ્થિતિ અને આર્થિક સ્તરને ધ્યાનમાં લઈને આવશ્યક બન્યો છે.

પરિણામે, એ/૧ રઘુ @ રાઘવભાઈને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ સાથે કલમ ૧૦૯ અને ૧૧૪ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ છે અને જેણે અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે અગાઉથી ૨૨ મહિનાની કેદ ભોગવી લીધી છે, તે શેખર નામના મૃતકની હત્યા થવામાં તેની ભૂમિકા અને તેના યોગદાનને ધ્યાનમાં લેતા પૂરતી ગણવામાં આવશે. તે રૂ.૭૫,૦૦૦/- નો દંડ પણ વળતરરૂપે ચૂકવશે અને દંડ ન ભરવામાં આવે તો તેને વધુ ૧૩ મહિનાની સખત કેદ ભોગવવાની રહેશે. દંડની રકમ ભરવામાં આવે તો, તે જ રકમ કાયદા અનુસાર નીચલી અદાલત દ્વારા વિધવાના ઉત્તમ ભરણપોષણ અને કલ્યાણ માટે વિતરિત કરવામાં આવશે.

જ્યાં સુધી એ/૨ ઘાના સંબંધિત છે, તેને કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ દંડનીય ગુના માટે ૪૫ મહિનાની કઠોર કેદની સજા ફટકારવામાં આવી છે અને રૂ. ૧,૧૦,૦૦૦/- નો દંડ પણ ચૂકવવાનો રહેશે; દંડની ચુકવણી ન થાય તો વધુ ૧૪ મહિનાની કઠોર કેદ ભોગવવાની રહેશે. જો દંડની રકમ ચૂકવવામાં આવે, તો તેમાંમાંથી રૂ. ૧૦,૦૦૦/- ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૩૫૭ની જોગવાઈને ધ્યાનમાં રાખીને વળતર સ્વરૂપે, હોસ્ટેલમાં અભ્યાસ કરતા મૃત્યુ પામેલાના નાબાલિક પુત્રને ચૂકવવામાં આવશે.

અહીં અગાઉ જણાવ્યા મુજબ અ/૩ સંજય @ ગદ્દૂરી સંબંધે, અને કારણ કે તેણે અંદાજે ૨૩ મહિનાની કેદ અંડર ટ્રાયલ કેદી તરીકે ભોગવી છે, કેસના તથ્યો અને

પરિસ્થિતિઓ તેમજ તેના દ્વારા ભજવાયેલી ભૂમિકાને ધ્યાનમાં લેતાં, તે સજા પૂરતી કેદ ગણવામાં આવશે અને તે રીતે ગણવી પડશે. જોકે, તે રૂ. ૨૫,૦૦૦/- નો દંડ પણ ભરશે; અને દંડ ન ભર્યાના કિસ્સામાં, તેને વધુ ૧૧ મહિનાની સખત કેદ ભોગવવી પડશે અને જો દંડ ભરવામાં આવે, તો સંબંધિત સેશન્સ કોર્ટને, નાબાલિકના ભવિષ્યના અભ્યાસ અને વધુ સારું ભરણપોષણ માટે, આંશિક અથવા સંપૂર્ણ રકમ એફ.ડી.આર. માં જમા કરાવીને કે અન્ય રીતે યોગ્ય વહેંચણી અંગે યોગ્ય હુકમ પસાર કરવાનો અધિકાર ખુલ્લો રહેશે. સંબંધિત સેશન્સ જજને પણ પોતાનું વિવેકાધિકાર વાપરી, દંડની કુલ રકમનો શ્રેષ્ઠ રીતે કેવી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે તે નક્કી કરવાનો અને વળતરની રકમ ચૂકવવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરવાનો તથા દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૭ ની જોગવાઈઓ આહ્વાન કરવાનો હેતુ સિદ્ધ થાય તે જોવાનો અધિકાર ખુલ્લો રહેશે.

નિષ્કર્ષ પર પહોંચતા પહેલાં, નોંધ કરવામાં આવે છે કે વિવિધ પ્રસંગોએ થયેલી દીર્ઘકાલીન દલીલો દરમિયાન, અમારી સમક્ષ રહેલા તથ્યો અને પરસ્પર વિરોધી રજૂઆતોનું નજીકથી વિચારણા અને મૂલવણી સુનિશ્ચિત કરવા માટે, અમે નીચલી અદાલત પાસેથી મુદામાલ વસ્તુઓ અમારી તપાસ અને વિચારણા માટે મંગાવેલી હતી. અમે મુખ્યત્વે આક્ષેપાર્થ મુદામાલ છરી, એટલે કે એ/૨ ઘાના પાસે રહેલી છરી, તેમજ એ/૧ રઘુ પાસે રહેલો લોખંડનો સળિયો જોયો, નિરીક્ષણ કર્યો અને તપાસ્યો હતો; અમે તે વસ્તુઓ વિદ્વાન વકીલશ્રીઓની હાજરીમાં ખુદી અદાલતમાં પણ દર્શાવી હતી. હવે કારણ કે મામલો પૂર્ણ થયો

છે, રજિસ્ટ્રીને હુકમ આપવામાં આવે છે કે ઉક્ત મુદામાલ વસ્તુઓ દૂત મારફતે શક્ય તેટલી વહેલી તકે પરત મોકલે.

આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી છે કે દંડની રકમ ભરપાઈ કરવા માટે પૂરતો સમય આપવામાં આવવો જોઈએ. વર્તમાન કેસની હકીકતોના પ્રકાશમાં, દંડની રકમ આજથી ૨ મહિનાની અંદર ચૂકવવાની રહેશે. એ/૨ ધાના ને અગાઉ અહીં લાદવામાં આવેલ કારાવાસની સજા ભોગવવા માટે પોતાની જામીન પરત સમર્પિત કરવા આદેશિત કરવામાં આવે છે. તેને સમર્પણ કરવા માટે છ અઠવાડિયાનો સમય આપવામાં આવે છે. જામીનબોન્ડ તાત્કાલિક અસરથી રદ ગણાશે.

૦૯.૦૫.૨૦૦૨

[જે.એન. ભટ્ટ, જે]

[વીજેએન]

The translation of this judgment has been provided by

M/s. Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.